

Digitaliseret af | Digitised by



**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Titel | Title:

Udgivet år og sted | Publication time and place:

Fysiske størrelse | Physical extent:

Kroman, K.

Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om
Sjælens Existens : en kritisk Undersøgelse.

Kjøbenhavn : J. H. Schubothes Boghandel,
1877

[4], 183 s.

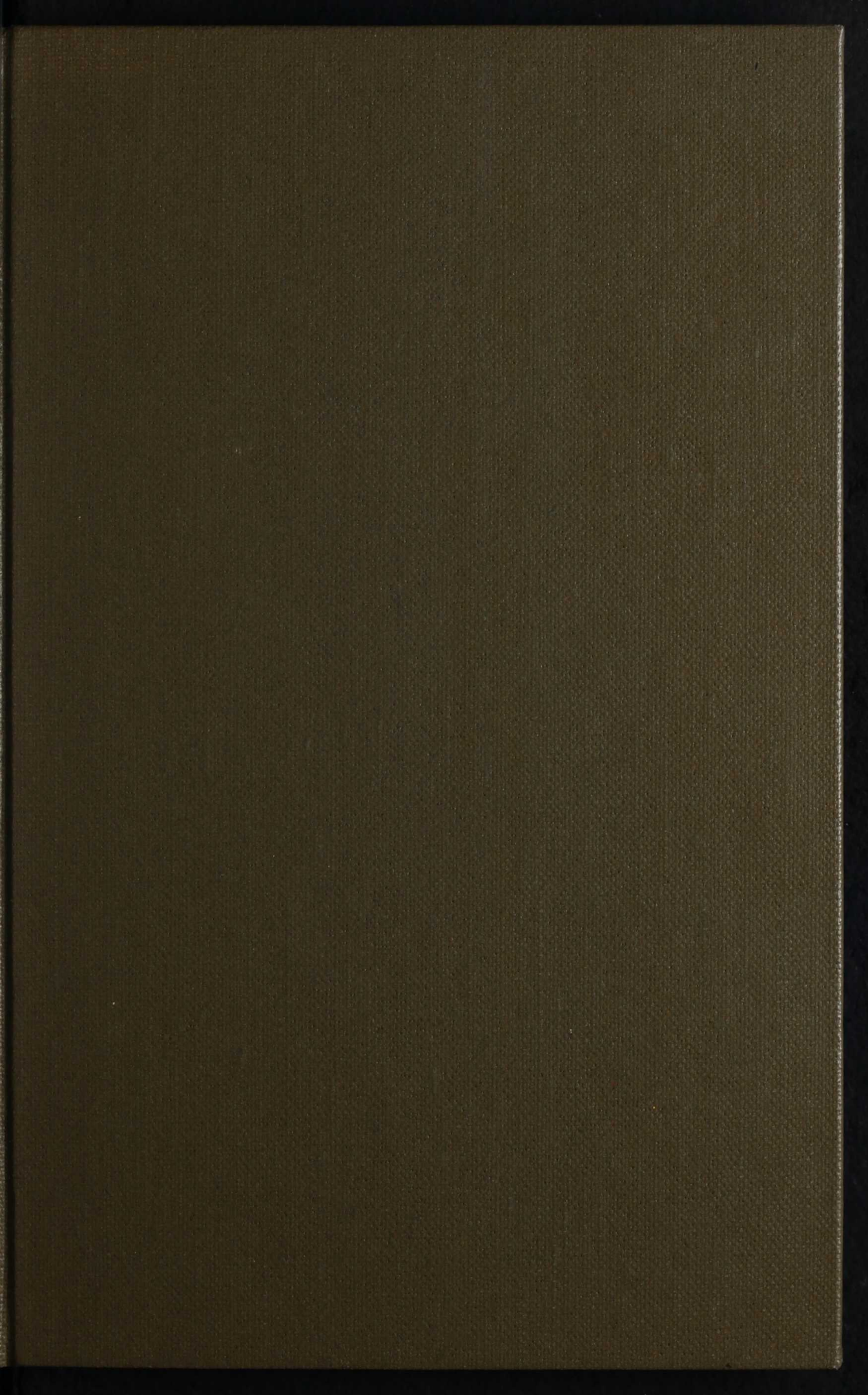
DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

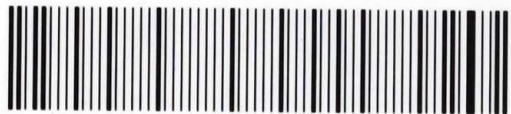
The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.





14, - 157, - 8°

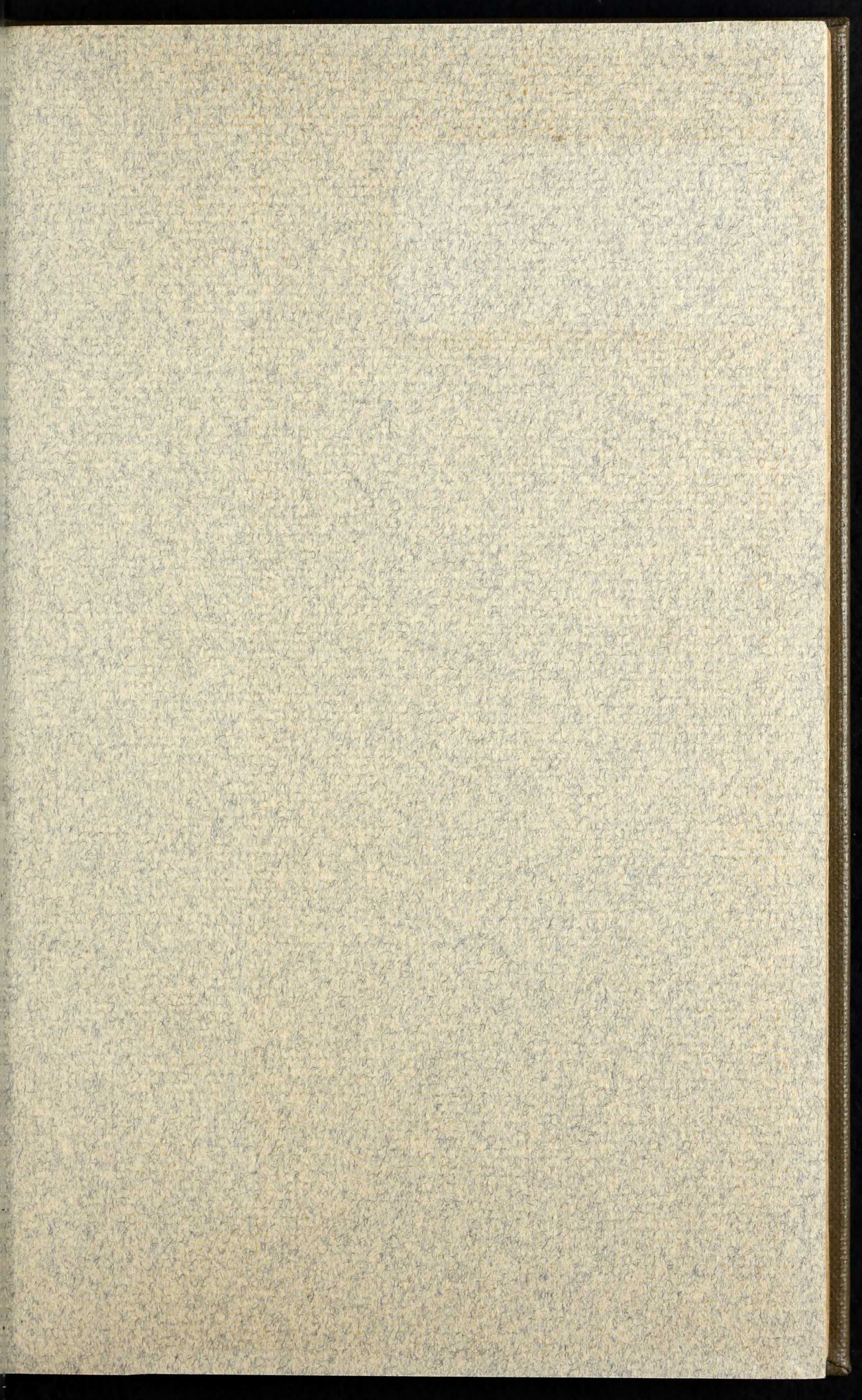
DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 14 8°

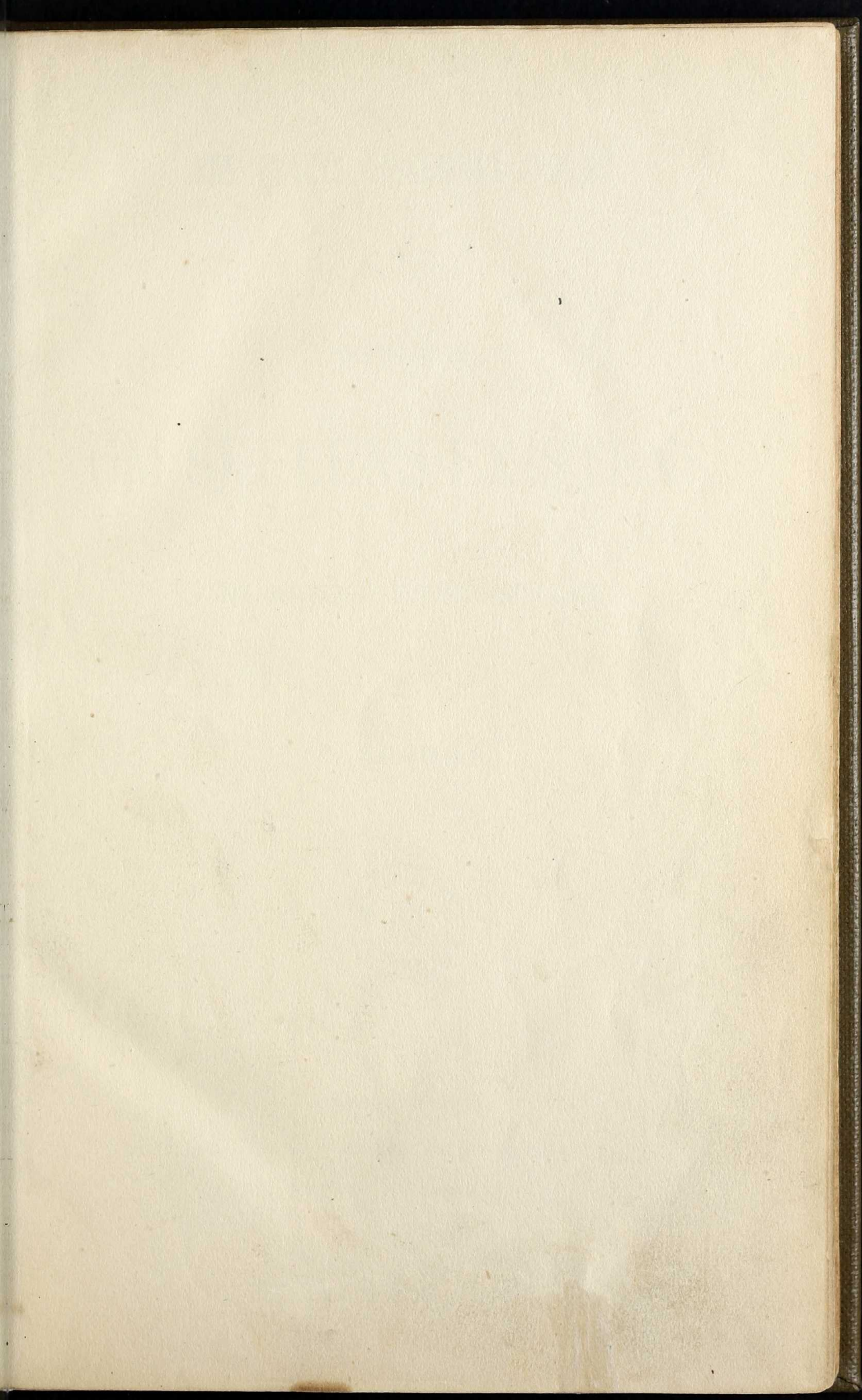


1 1 14 0 8 02290 0

+ REX







DEN EXAKTE VIDENSKABS INDLÆG

I

PROBLEMET

OM SJÆLENS EXISTENS.

EN KRITISK UNDERSØGELSE

AF

K. KROMAN.



KJØBENHAVN.

FORLAGT AF J. H. SCHUBOTHES BOGHANDEL.

GRÆBES BOGTRYKKERI.

1877.

8706

14, - 157, - 80

DEI EXARTE FIDELIARIS INDICE

PROBLEMAT

OM STELLENS EXISTENS

EN KRITISK UNDERSGAELSE

K. KRONAN



INDHOLD.

	Side
I. Indledning	1
II. Erkjendelseslære	11
III. Urdannelse	31
IV. Materiebegrebet	41
V. Materialismen	47
VI. Duplicismen	62
VII. Fysiologien	93
VIII. Idealismen	119
IX. Kriticismen	135
X. Slutning	170

I de sidste Aar er en Dame den Eneste, der har bevist Sjælens Udødelighed — en Bog, der i Forening med Christiane Rosens Kogebog har tjent til at holde Livet i Mange.

Søren Aaby Kierkegaard,
Efterladte Papirer II, 865.

The most opposite opinions can make a plausible show of evidence while each has the statement of its own case; and it is only possible to ascertain which of them is in the right, after hearing and comparing what each can say against the other, and what the other can urge in its defence.

John Stuart Mill,
A system of logic, 8th ed. p. X.

Wenn die Wissenschaft ihren Kreis durchlaufen hat, so gelangt sie natürlicherweise zu dem Punkte eines bescheidenen Mistrauens und sagt unwillig über sich selbst: wie viel Dinge giebt es doch, die ich nicht einsehe! Aber die durch Erfahrung gereifte Vernunft, welche zur Weisheit wird, spricht in dem Munde des Sokrates mitten unter den Waaren eines Jahrmarkts mit heiterer Seele: wie viel Dinge giebt es doch, die ich nicht brauche!

Immanuel Kant,
Träume eines Geistersehers II, III.

I.

Hensigten med nærværende Afhandling er paa ingen Maade den at forøge Theoriernes uhyre Antal angaaende vedkommende Problem. Skulde en ny Theori have ringeste Betydning, maatte den fremgaa af et anstrengt Livs Arbejde og ikke være nedlagt i et Indledningsskrift som en Disputats. Heller ikke skal det være vor Hensigt at sætte alle Seil til for snarest muligt at havne i et absolut Resultat som f. Ex.: Altsaa er det uomtvistelig vist, at der er en Sjæl til! eller: Følgelig er det aldeles vanvittigt længer at tro paa denne Fiktion! Slige Skrifter er der jo ingen som helst Mangel paa; man kan finde dem med en hvilken som helst Anskuelse til «uomstødeligt Resultat», som man ønsker.

Vi sætte os derfor det langt simplere Formaal at undersøge, hvor langt Videnskaben, den sikkre, exakte¹ Videnskab, virkelig er naaet i Henseende til klar og skarp Besvarelse af Spørgsmaalet om Sjælens Existens. Derved indsnævres vor Opgave betydeligt. Den lyder altsaa ikke: Er der en Sjæl til, eller er der ikke en Sjæl til? Thi vi have kun isinde at adspørge Videnskaben om Sagen. Og ganske vist: Kan Videnskaben virkelig godtgjøre mig, at der er en Sjæl, saa kan ingen anden Magt godtgjøre mig det Modsatte; og

¹ Vi bruge dette Udtryk i Mangel af et bedre om den Videnskab, som modsat den lyriske Spekulation stedse søger logisk at begrunde sine Paastande.

kan Videnskaben virkelig godtgjøre mig, at der ingen Sjæl er, saa kan heller ingen anden Magt godtgjøre mig det Modsatte, uden at mit Væsen først maatte blive splidagtigt med sig selv. Men det kunde jo ogsaa tænkes, at Videnskaben svarede: «Jeg kan ikke garantere Dig Sjælens Existens eller Ikke-existens, da alle mine Garantier bestaa af logiske Grunde, og disse ikke naa saa høit. Men foruden mig er der maaske andre Magter i Livet med Myndighed til at garantere; er det Tilfældet, maa Du selvfølgelig ogsaa høre dem, før Du fælder en sidste afgjørende Dom i Sagen.» — Heraf ses da, at hvis vi ville blive indenfor Videnskaben, maa vi indskrænke vort Spørgsmaal til: Kan Videnskaben bevise, at der er en Sjæl, eller at der ikke er en Sjæl? Og selv dette Problem er os for vidtløftigt; vi foretage derfor endnu en Indskrænkning og spørge: Har Videnskaben bevist, at der er en Sjæl til, eller har den bevist, at der ikke er en Sjæl til? — Dette Spørgsmaal er Afhandlingens hele Gjenstand. Den bliver altsaa en simpel Analyse af en Del af den foreliggende Videnskab.

Imidlertid kunne slige Smaaundersøgelser ogsaa have deres Værd og deres Vanskeligheder. Der var en Tid, da den tænkende Verden overveiende var Kantisk, der var en kort Tid, da den overveiende var Hegelsk, osv. Men naar man i en Tid som vor, hvor der angaaende de saakaldte filosofiske Problemer omtrent hersker ligesaa mange Meninger, som der er filosoferende Individuer, overhovedet vil behandle slige Sager, saa er det sikkert først og fremmest nødvendigt, at man vælger sit Emne blandt de mest primitive Spørgsmaal. Som denne Fordring stilles udenfra, saaledes lyder den ogsaa indenfra, fra Videnskaben selv, idet denne netop ved Synet af de mange stridende Leire har faaet Blikket op for sin egen Ufuldkommenhed, har følt, at Kulturbevidstheden er voxet den over Hovedet, og at den kun kan frelse sig fra sin Afmagt til længer at

holde Sindene samlede under sin Fane ved med fornyet Skarphed at gennemgranske Tilværelsen forfra for derefter at korrigere Fanens Indskrift.

Hermed er da Nytten, ja Nødvendigheden af en Revision som den paatænkte tilstrækkelig godtgjort. Men at et saadant Gjennemsyn nu paa ethvertsomhelst Punkt frembyder eiendommelige Vanskeligheder, er ogsaa temmelig indlysende. Thi hvad er Videnskab, og hvad er videnskabelig godtgjort? Med disse Spørgsmaal er Slægten jo ingenlunde forlængst paa det Rene. Den Ene forstaar ved Videnskab, hvad der med uimodsigelig Logik kan drages ud af uimodsigelige Fakta; den Anden lægger mere eller mindre af Subjektets Trang i Vægtskaalen; men hvert Subjekt trænger uheldigvis til sit og tror, at det nødvendigvis er det ene Fornødne. Saa myldre de absolute, de færdige Systemer frem, men det ene er forskjelligt fra det andet; thi Følelse og Fantasi og Lidenskab forlange stedse Afslutning, og Tanken er som en Sværtbevæbnet, der ikke kan følge hint lette Rytteri. Bestandig har Hjertets metafysiske Længsler været stærkere end Tankens Arbejdsevne, og til næsten alle Tider have de hvirvlet Individet saa uimodstaaelig med paa deres Flugt, at dette stadig troede at have Tankens faste Grund under sine Fødder. Men dermed er Alt forvirret og vanskeligt at klare ud: Systemet bliver som et Tæppe, hvis Islæt vel er Tanker, men Rendingen er Længsler, og de enkelte Traade kunne ikke ses; dertil er Sproget altfor blødt et Bygningsstof. Og hvad der endelig sætter Kronen paa Vanskeligheden, gjør den ti, ja hundrededobbelt stor, det er, at det kriticerende Individ jo atter ligger under for den samme Dobbeltthed, heller ikke er den rene Tanke, men et Væsen med Kjød og Blod og Længsler, der vel gaar ud for at finde Sandheden, men atter mod Vidende og Villie let bliver overvældet af sin subjektive Trang, saa at Vandringen kun bliver en Jagen efter Beviser til at pynte

det System med, som Følelsen og Fantasiaen alt forlængst i Smug have bygget færdig.

Saaledes er der da bestandig Fare for, at Systemet ubevidst bliver til før Beviserne; det ligger i den menneskelige Natur; der skal en engelsk Koldblodighed som Humes og Mills, en Ærlighed og Uforfærdethed som Kants og Lessings til at raade en lille Smule Bod paa Ulempen med; thi fuldstændig hæves kan den jo faktisk ikke; ogsaa disse Mænds Systemer tage sig for Læserne ud som Taarne uden Underbygning; thi Underbygningen var Forfatterens hele Umiddelbarhed, Personlighedens hele Fond af Længsler, Lyster, Stemninger og Ønsker, og denne Sum blev aldrig omsat i lutter methodisk ordnede, nødvendighedsbestemte Tanker. Kun i Ophavsmandens egne Øine ser Systemet derfor ud som fuldendt og voxer stedse i Sikkerhed, idet hans Sind ved stadig Syslen med det efterhaanden lukkes til for alle andre Muligheder, saa at de Spring, der først udførtes af hans Længsler, nu se ud som sikre Skridt af Tanken; men dermed har han naaet det Stadium, som let kan findes i enhver Filosofs Historie, da han har ophørt at være Dialektiker, naar man vil bruge dette Udtryk om den, som uhildet kan betragte en Sag fra begge Sider. Hans Modstanders Meninger antage nu strax en latterlig Skikkelse for hans Blik, hans Sympathi har faaet faste Grændser, og hans Antipathi er bleven apriorisk. Men ogsaa en saadan apriorisk Antipathi er mere eller mindre ethvert Menneskes Sag; derved rykker da Vanskeligheden op i en ny Potens; man tænke blot paa de mange komiske Skildringer af Idealismen, som træffes i materialistiske Skrifter, man tænke paa de komiske Skildringer af Materialismen hos Idealisterne, paa de komiske Skildringer af Fritænkeriet, der er leveret af de Kristne, paa de komiske Skildringer af Kristendommen, der er leveret af Fritænkerne, osv. osv.! Det er jo næsten, som om hine Egne vare ubeboelige for Retfærdighed og Ærlighed!

Heraf ses det da, at Vanskelighederne ere store nok ved slige Revisioner; Mænd som Kant og Stuart Mill have idetmindste følt det og udtalt sig levende derover. Det er ikke først og fremmest Kriticisme, der fordres, for at Alt skal blive godt; Erfaringen lærer, at ogsaa den kan være positiv, dogmatisk og bruge Længslens Vinger til videnskabelig Befordring. Nei, det er Selvkritik, ikke i Form af Vignet paa Bindet eller som Postulat i Fortalen, men som en trofast, stadig vaagen Medreisende, i hvis Selskab først den sande Kriticisme kommer af sig selv, som den da ogsaa kom ad denne Vei til Kant; man læse blot et Par Udtalelser som disse:

«Die Trüglichkeit einer Wage, die nach bürgerlichen Gesetzen ein Maass der Handlung sein soll, wird entdeckt, wenn man Waare und Gewicht ihre Schalen vertauschen lässt, und die Parteilichkeit der Verstandeswage offenbart sich durch ebendenselben Kunstgriff. . . . Ich habe meine Seele von Vorurtheilen gereinigt, ich habe eine jede blinde Ergebenheit vertilgt, welche sich jemals einschlich, um manchem eingebildeten Wissen in mir Eingang zu verschaffen. Jetzt ist mir nichts angelegen, nichts ehrwürdig, als was durch den Weg der Aufrichtigkeit in einem ruhigen und für alle Gründe zugänglichen Gemüthe Platz nimmt; es mag mein voriges Urtheil bestätigen oder aufheben, mich bestimmen oder unentschieden lassen. Wo ich etwas antreffe, das mich belehrt, da eigne ich es mir zu. Das Urtheil Desjenigen, der meine Gründe widerlegt, ist mein Urtheil, nachdem ich es vorerst gegen die Schale der Selbstliebe und nachher in derselben gegen meine vermeintlichen Gründe abgewogen und in ihm einen grösseren Gehalt gefunden habe. Sonst betrachtete ich den allgemeinen menschlichen Verstand blos aus dem Standpunkte des meinigen; jetzt setze ich mich in die Stelle einer fremden und äusseren Vernunft und beobachte meine Urtheile sammt ihren geheimsten Anlässen aus dem Gesichtspunkte Anderer. Die Vergleichung beider Beob-

achtungen giebt zwar starke Parallaxen, aber sie ist auch das einzige Mittel, den optischen Betrug zu verhüten . . . » (Träume eines Geistersehers . . . I, IV.)

Saaledes skriver Immanuel Kant i Aaret 1766, og det Eiendommeligste ved Sagen er, at han tillige handler derefter; thi Skriftet er et Opsigelsesbrev til hans Ungdomselskede, en Sammenligning mellem ^rSwedenborgs Drømmerier og Metafysiken («in welche ich das Schicksal habe verliebt zu sein», Träume II, II.); og det er samtidig, at hans første fortrolige Udtalelser og Løfter angaaende den store videnskabelige Reformation fremkomme; men — den nyopfundne Methode er vanskelig — *Kritik der reinen Vernunft* ser først Lyset 15 Aar senere. Saa stærk var Objektiviteten hos ham, Subjektivismens fornemste Talsmand, at man spøgende fortæller, hvorledes hans Bysbørn stillede deres Uhre efter ham, naar han spadserede forbi; saa stærk var Objektiviteten hos ham, at hele den tænkende Verden snart gjorde det Samme. Det ny Aarhundrede forlod ham vel og søgte andre Ledestjerner; men — forunderligt! — saa stærk var Objektiviteten hos ham, at det samme Sekel ender med Slægt efter Slægt at vende stedse nøiere tilbage til ham.

Og dog findes der ogsaa hos ham Mangler! Man kunde blive betænkelig her; man kunde finde paa at give Sagen følgende Vending: «Ja, naar Vanskelighederne ere saa uoverkommelige, naar Personligheder som Kant, som Stuart Mill, der dog trods Nogen forstod at gjemme alle subjektive Længsler tilside under deres Forskning, alligevel ere blevne i det Individuelle, saa ligger jo deri et tilstrækkeligt Bevis for det Daarlige i overhovedet længer at give sig af med saadanne middelalderlige Sager som Filosofi. Lad os da ikke længer forgæves lytte til Tidens Røst, naar den i høie Toner priser det Exakte, det Haandgribelige, det Reale; lad os vende os til den sikke Videnskab, Naturvidenskaben! Der er bedre Ly at finde i hin stolte Bygning, som saa møisommelig er taarnet op, Sten paa Sten

af Forsker efter Forsker, end i de filosofiske Lysthuse af Hypotheseranker, hvoraf de bedste neppe vare en kort Sommer!»

Ved Aarhundredets Begyndelse havde denne Vending været halvsand. Sammenligningsvis stod dengang Naturvidenskaben som det Faste og Sikke ligeoverfor Romantikens spekulative lyriske Systemer. Imidlertid vilde ogsaa Indvendingen dengang være bleven lyrisk; med Forglemmelse af Kants Sondring mellem Længslens Flugt og Tankens videnskabelige Pasgang vilde den have lydt: «Man kan da ikke holde sig til det Exakte, naar man saa gaar glip af al Enhed og Afslutning!» — Nu er Kulturbevidstheden en anden: «Lad os ikke længer spille Tiden med at proklamere vore Enhedsdrømme, lad hver beholde sin privat, og lad os virke sammen, hvor der er Mening i at virke sammen: hvor Maalet er at vinde, ikke først og fremmest Afslutning, men Videnskab, ikke fornøden, men nødvendig Sandhed; thi Fornødenhederne ere mange, men Nødvendigheden er én!» Saaledes taler gennemgaaende den nuværende skeptiske Slægt; men — forunderligt nok — deraf følger ingenlunde en Folkevandring fra Filosofiens til Naturvidenskabernes Pauluner.

Thi det vil være vanskeligt at finde et større Tidens Barn end Filosofien. Det ligger i Sagens Natur, og det godtgjøres til Overflod af Historien. Man tænke sig den græske, man tænke sig Middelalderens, Renaissancens, Rationalismens, Romantikens! Men som Filosofien var den mest lyrisk-romantiske Videnskab i Romantiken, saaledes er den nu ifærd med at blive den mest kritisk-skeptiske i Skepticismen. Denne Paastand vil naturligvis lyde absurd for Enhver, som kun kjender Filosofien gennem de spekulative Systemer fra Seklets Ungdom og af høist naturlig Misfornøielse med disse forlængst har vendt alle filosofiske Studier Ryggen. Jeg behøver imidlertid til Bevis blot at beraabe mig paa en Autoritet som Stuart Mill eller — om man her finder en Tydsker mere fyldestgørende end en Eng-

lænder, idet den engelske Filosofi jo altid har havt en kritisk Farve — paa en af de mere almindelig bekjendte tyske Tænkere som f. Ex. Friedrich Albert Lange. Denne Forfatter nærer kritiske Betænkeligheder ikke alene overfor de ogsaa af Naturforskerne selv temmelig omtvistede Sager, men han ser ogsaa med skeptisk Utilfredshed paa mangfoldige Ting, som det ikke længer let falder nogen Naturforsker ind at betragte med kritisk Blik; saaledes den gængse Opfattelse af Newtons Gravitationslære, saaledes Kemiens nyeste Atom- og Molekulartheori, saaledes Fysiologiens gængse Projektionstheori osv. osv. Men Tænkere af samme Aand blive Dag for Dag hyppigere; og som der har været en Tid, da det var Naturforskningens Sag at stemple Romantikens Resultater som lutter skjønne Drømmerier, saaledes kunde jo maaske den Tid ligge nær, da det blev Filosofiens Sag at veie Naturforskningens Resultater paa den strengt methodiske Logiks Guldvægt. Maaske for dristig sagt, og maaske ikke! Men saa meget er dog faktisk, at Forskere som Liebig og Helmholtz have erklæret at have lært meget af Stuart Mills *Logik*, og at en Forsker som Tyndall har erklæret det Samme med Hensyn til Langes *Geschichte des Materialismus*; saameget er faktisk, at Filosofien nuomstunder ved Kants Gjenopvækkelse er kommen ind i et saa kritisk Spor, at den Dag for Dag kaster Terrain bort for af det uendelige Drømmeland kun at beholde, hvad der kan besiddes exakt videnskabeligt, selv om Alt endog skulde indskrænke sig til en Smule empirisk Psykologi. «Die Schwäche des menschlichen Verstandes in Verbindung mit seiner Wissbegierde macht, dass man anfänglich Wahrheit und Betrug ohne Unterschied aufrafft. Aber nach und nach läutern sich die Begriffe, ein kleiner Theil bleibt, das Übrige wird als Auskehricht weggeworfen.» Efter denne Kantiske Melodi søger Nutiden at filosofere. Astronomiens og Kemiens Historie lærer, at ogsaa af en saadan Ildprøve kan der høstes Frugt. Hver Tidsalder har

jo sin Styrke og derefter sit rette Kald; Romantiken kunde fantasere, glimrende og rigt; heri staar Nutiden uendelig langt tilbage for den, saa langt, at Slægtens Øie næsten kunde kaldes farveblindt for al dens Storhed. Men til Gjengæld er Nutiden forsynet med et apriorisk Hang til at tvivle, at finde paa Indvendinger og reise Betænkeligheder, som i hine Tider næppe var de største Aanders Sag; heri har da vor Tid sin Styrke som sin Svaghed, og at revidere bliver væsenlig dens Kald.

Ganske vist blive efter denne Synsmaade den nærmeste Fremtidsfilosofis Baner ikke just saa glimrende og blændende som Romantikens; men til Gjengæld vare de romantisk-spekulative Systemer flygtige som Stjernes kud; man kunde da søge Trøst i det Haab, at Fremtidstænkningen ogsaa i Levealder maa blive lidt i Slægt med Kants. Thi — for atter at komme tilbage til Sammenligningen mellem Naturvidenskab og Filosofi — disse mange kortlevende Systemer ere altsaa ingenlunde noget fra Filosofiens Væsen Uadskilleligt. Den gængse Opfattelse af Filosofien som et Væv af Hypoteser slaar ikke til; thi ingen Videnskab kan undvære Hypotesen, og i Naturvidenskaben, Tidens Stolthed, vrimler der af Hypoteser, slette saavel som gode; men det uimodsigelige, store Fortrin, denne Videnskab endnu har fremfor Filosofien, turde muligvis bestaa i, at man her længe har sondret temmelig omhyggelig mellem de logisk garanterede Sandheder og de kun mere eller mindre sikre Sandsynligheder. Ligesom man forsyner Dampkjedlen med Sikkerhedsventil, saaledes har man her saa at sige givet Hypotesen en Sikkerhedsbrøk til Paaskrift og anvist den sin beskedne Plads i Krogen. Men derved har Naturvidenskaben samlet sig en Kærne af urokkelige Resultater, hvorfra den bestandig sikkert kan gaa ud paa nye Erobringstog. Ved de rige Frugter af en saadan Forsigtighed har Filosofien hidtil ikke kunnet glæde sig. Som bekjendt skjelnede Sokrates og Kant mellem, hvad de vidste, og

hvad de ikke vidste. Men efter Sokrates og Kant fulgte Aristoteles og Hegel. For dem gjaldt det nærmere om at faa Forklaringen færdig end om at faa den god. Men paa at indse det Uheldige heri har Filosofien indtil Dato forødt sine bedste Kræfter og staar saaledes for tredie Gang væsenlig ved Begyndelsen med det negative Resultat som sin største Rigdom, at det maaske tilnød er muligt, men ialtfald yderst vanskeligt at filosofere uden at fantasere.

II.

Vi have i vort forrige Afsnit set, at der i Mennesket bor en uimodstaaelig Trang til at begribe Tilværelsen, at trænge frem til dens inderste Kilder, at finde den evige Sandhed. Vi saa, at det var den exakte Videnskabs Opgave at virke saaledes med i denne Gjærning, at den stedse kun optager den Sandhed, som lader sig logisk garantere og altsaa kan trænge igjennem hos Alle. Som man let ser, er her imidlertid et stort Problem endnu at løse, før vi med fuld Sikkerhed kunne begynde vor Forskning, nemlig: Hvorvidt kunne vi overhovedet ad logisk Vei finde Sandheden? Paa hvilke *Betingelser* kunne vi Mennesker overhovedet erkjende? Da vi paa mange Punkter i det Følgende ville støde sammen med dette Problem, maa vi her gjøre det til Gjenstand for en kort Undersøgelse.

Som Indledning et Tankeexperiment: Jeg befinder mig alene paa aaben Mark og ser da pludselig en Skikkelse staa foran mig! Det er indlysende, at her kun ere to Hovedopfattelser mulige. Jeg kan enten antage, at Skikkelsen er kommen der paa overnaturlig Maade, ved et Under, og der er da heller intet Andet tilbage for mig end at undres. Eller jeg kan antage, at den er kommen der paa naturlig, o: begrundet Maade, og i dette Tilfælde kan jeg da søge at opspore Grunden, Aarsagen til dens pludselige Komme, d. e.: søge at begribe Begivenheden. At begribe

et Fænomen er da at se det som en logisk nødvendig Følge af et andet, og skal jeg kunne erkjende eller begribe Fænomenerne omkring mig, maa disse altsaa være lutter begrundede Fænomener eller lutter logisk nødvendige Følger af hverandre, saa langt min Erkjendelse skal kunne naa. Og en anden vigtig Sandhed opdager jeg ligeledes her: Det Begribeliges Verden maa nødvendigvis blive en Ø i det Ufatteliges store Ocean; min Erkjendelse maa nødvendigvis blive ufuldkommen, begrændset, idet jeg enten aldrig vil kunne standse ved noget Fænomen, men stedse rastløst maa søge en Aarsag bagved det; eller jeg kan standse paa et eller andet Punkt, som f. Ex. ved mit Jeg, Atomerne, en Guddom, og opfatte dette Fænomen som ubegrundet eller som sin egen Aarsag, *Causa sui*; men dermed har jeg da forvandlet dette Fænomen til et blot Grændsebegreb for Erkjendelsen, til et Noget, overfor hvilket jeg atter kun kan undres.¹

Enhver Verden, jeg skal kunne erkjende, maa da altsaa følge denne Lov: Alt har sin tilstrækkelige Grund; af Intet kommer Intet; enhver Forandring har sin Aarsag, og uden en saadan tiltrædende Aarsag bliver enhver Ting, hvad den er, og intet Andet! Man ser let, at disse mange Sætninger kun ere forskjellige fyldigere eller fattigere Udtryk for det Ene: $A = A$, Identitetsgrundsætningen,² eller for at tale den moderne Fysiks Sprog: Materiens og Kraftens Bestaaen, Naturens «Regelmæssighed», Tilværelsens Fornuftighed, Begribelighed.

Vi have da altsaa her den menneskelige Erkjendelses Grundbetingelse. Er nu denne Betingelse opfyldt i min

¹ Vil jeg alligevel overskride denne Grændse, saa gør jeg Oprør mod min Erkjendelses Væsen og hjemfalder til Modsigelsen. Sml. Kants Antinomier.

² At f. Ex. Kausalitetssætningen kun er et fyldigere Udtryk for Identitetssætningen, ses af følgende Formel:

$$A + B = A \qquad + B.$$

Enhver Forandring har sin Aarsag.

egen Omverden — denne være saa en Udstraaling af mit eget Væsen eller en Verden af selvstændige Ting?

Ja, at min Omverden er et Indbegreb af lutter Aarsager og Virkninger, er da let nok at se, svarer det naive Standpunkt øieblikkelig. Stik din Haand i Ilden, og Du brænder Dig; stik den i Vand, og Du bliver vaad! Her er da Beviser nok!

Ganske saa let lader Sagen sig nu imidlertid ikke af-færdige. Thi ved en nærmere Betragtning viser det sig dog, at jeg egentlig ikke har sporet nogensomhelst Aarsagsforbindelse mellem de nævnte Fænomener, men kun en Tidsforbindelse: Jeg følte ganske vist Smerte i Haanden, *da* jeg stak den i Ilden, og Smerten ophørte ganske vist atter, *da* jeg øieblikkelig trak Haanden til mig igjen. Men at ombytte dette *da* med et *fordi* har jeg jo ikke uden videre Lov til. Og vilde man foretrække det andet Exempel og sige: Men jeg saa jo, at der fulgte Vand fra Karret med Haanden, da Du trak den op! saa maa hertil svares: Det kan jo have været en ren Tilfældighed, Noget, der skete denne ene Gang ved et rent Vidunder, uden ringeste Grund. Man vil maaske hertil atter indvende: Men jeg har jo gjort Experimentet tusinde Gange, og det er hvergang slaaet til! Heller ikke dette beviser Noget. Tusinde Experimenter blive jo først mere slaaende end ét eneste, naar vi forudsætte den Regelmæssighed, der her skulde bevises; thi først da kan jeg være vis paa, at hvad der er sket tusinde Gange, ogsaa vil ske næste Gang, jeg prøver. Og vilde man indvende: Men saa læg da Haanden under Mikroskopet og betragt dens Overhud; betænk, hvad et flydende Legeme er, og husk paa, at der er Noget, som hedder Tyngde! saa ser man let, at dette Indlæg (som bl. a. Taine anvender mod Mill, Le positivisme Anglais p. 124) kun er en stor Tankeløshed; thi her er jo forudsat en Mangfoldighed af Regelmæssigheder for at bevise den omspurgte. Ja end ikke Sandsynlighed forskaffe de

tusinde Tilfælde os, saasnart vi ikke forudsætte en Regelmæssighed i den gaadefulde Magt, som aabenbarer sig gennem disse tusinde Tilfælde.

Paa det naive Standpunkt tror man altsaa, at Aarsagsforbindelsen umiddelbart kan sandses. Af denne Tro udriver David Hume os, idet han paaviser, at vi ved Aarsagsforbindelsen forstaa en nødvendig eller (som Stuart Mill hellere udtrykker sig) en almengyldig Forbindelse, medens Sandserne kun vise os en tilfældig, og Erfaringen hun viser os en hyppig Forbindelse. Paa denne sidste Kjendsgjerning beraaber Empirismen sig imidlertid paa følgende Maade: Tilværelsen maa jo enten være regelmæssig eller uregelmæssig. Nu viser den sig paa utallige Punkter den ene Gang som den anden. Altsaa vil jeg ialtfald foreløbig antage den for regelmæssig og leve, som om den var det! Som alt bemærket er der imidlertid allerede i denne Slutning forudsat en Regelmæssighed, forudsat, at Tilværelsen vil blive ved, som den har begyndt. Saavel den naive Bevidsthed som Empirismen tror altsaa til Syvende og Sidst paa Tilværelsens Regelmæssighed eller Kausalsammenhæng, forudsætter fra første Færd af den samme «Harmoni» eller «Identitet» mellem «Tænken og Væren» som Rationalismen (Spinoza, Leibniz, Schelling, Hegel osv.) postulerer.

Lad os dernæst se, hvorledes Hume selv slipper ud af Vanskeligheden! Det er umuligt, siger han, at bevise, at min Omverden er en Kjæde af Aarsager og Virkninger; men der er et mægtigt Instinkt i vor Natur, som bringer os til at tro det, og kun Narren eller den Vanvittige følger ikke dette Instinkt, der naturligvis er langt sikkrere end den saa ofte vildfarende Tanke. ¹

Heller ikke denne Udvei vil imidlertid ret tilfredsstille

¹ An Enquiry concerning Human Understanding. London 1875 p. 47, 40, 32.

os. Ja ganske vist kan Tanken feile, ville vi sikkert indvende; men den kan til Gjengæld atter kontrolleres. At bygge paa et Instinkt er derimod at bygge paa noget Subjektivt, og Videnskaben skal jo være objektiv. Vi maa altsaa have en anden Garanti!

Immanuel Kant tilbyder os en saadan: Ved en nærmere Undersøgelse viser det sig, siger han, at det, vi til daglig Brug kalde Omverdenen, kun er en Række Fænomener eller Forestillinger i mig, fremkaldte efter mit Væsens Love paa Foranledning af de Indtryk, den virkelige, men aldeles ubekjendte Omverdens Ting have gjort paa mig, omtrent ligesom Solens Vandring over Himlen kun er en Forestilling hos mig, fremkaldt ved min egen Klodes Rotation. Men forsaavidt jeg nu holder mig til den sædvanlige Omverden, mine egne Forestillingers eller Fænomenernes Verden, kan jeg altsaa dristig paastaa, at Alt er knyttet sammen som Aarsag og Virkning; thi jeg har jo selv frembragt Alt her efter denne Lov. Det er derfor ligesaa umuligt at træffe en Forandring uden Aarsag i min Forestillingsverden, som det er for en Jordbeoer at se Solen staa stille paa Himlen.

Ogsaa imod denne med Rette saa berømte Løsning af Problemet maa vi desværre gjøre Indsigelse. Thi for først at holde os til Billedet, saa kunde det Tilfælde jo dog tænkes, at Jordbeoeren pludselig saa Solen staa stille paa Himlen, nemlig hvis denne Klode en skjøn Dag pludselig gav sig til at rotere om Jorden fra Vest til Øst med en Omløbstid af 24 Timer. Men netop en lignende Ulempe truer Kants Fænomenerverden, idet Fænomenerne vel frembringes efter Subjektets egne Væsenslove, men tillige paa Foranledning af en Omverden, hvis Led maaske ikke følge paa hinanden efter Kausalloven. Lad os f. Ex. antage, at der foran Kant befinder sig et x fra den ubekjendte Verden, og at han maa opfatte dette x som et Bord. Pludselig forvandler x 'et sig uden Grund til et y ; dette y

maa selvfølgelig i samme Væsen fremkalde en anden Forestilling end Bordet, og den fænomenale Kausalrække er brudt. Kun under Forudsætning af, at den virkelige Omverden ogsaa følger Kausalloven, bliver saaledes den fænomenale Rythmus sikker; men dermed staa vi, hvor vi stod før; og vilde vi frelse os ved fuldstændig at bortkaste den virkelige Omverden, saa at Jeget og dets Forestillinger altsaa bleve ene i Tilværelsen, saa var dette kun Frelse i Kraft af et nyt Postulat, og vi havde Intet vundet.

Det er da saaledes indlysende, at den for Erkjendelsen saa absolut nødvendige «Harmoni mellem Tænken og Væren» ingenlunde er saa let godtgjort, som man ved første Øiekast tror, og at Stuart Mills dristige Yttring, at der godt kunde tænkes en Verden, hvor Begivenhederne fulgte vildt paa hinanden uden Grund, ikke rent uden videre lader sig afvise som en tankeløs Udtalelse. Skulle vi da opgive al Erkjendelse?

For det Første kan da herpaa svares: Dette Valg staar os slet ikke aabent. At give Afkald paa at erkjende, er at give Afkald paa sig selv; det Instinkt, Hume omtaler, er ikke en uvæsenlig Faktor i vor Natur, en Vane eller Uvane, som kan aflægges, men det er Et med vort inderste Væsen, med vor legemlige saavel som aandelige Selvopholdelsesdrift. Det er jo ikke blot Forskeren, der erkjender; men Enhver, der spiser og drikker, spiser og drikker i Kraft af «det Aprioriske», i Kraft af Troen paa Naturens Regelmæssighed og den deraf udledte Vished om, at Næringsstofferne ogsaa denne Gang ville stille hans Sult og slukke hans Tørst. Og som det gaar her, gaar det i Aandens høieste Sfærer. Lad os atter dvæle et Øieblik ved vort tidligere Experiment! Vi befinde os alene paa aaben Mark, og en Skikkelse staar pludselig foran os. De to førnævnte Opfattelser vare alligevel ikke begge mulige. Vort hele Væsen tvinger os til at antage den Uerkjendtes Komme begrundet. Fænomenet fremkalder en Uro,

en Splid i vor inderste Natur, som først atter forsvinder, naar Grunden er opsporet. Have vi forgæves undersøgt Alt omkring os, prøvet os selv osv. uden at finde Løsning paa Gaaden, er Skikkelsen maaske atter forsvunden ligesaa sporløst, som den kom, saa opgive vi dog ikke derfor vor Kausaltrang; men idet vi stemple den Ubekjendte som en Aand eller som en Guddom, lægge vi den søgte Aarsag ind i Fænomenet selv; ved en Aand eller ved en Guddom forstaa vi netop et Væsen, som er sin egen Aarsag, et Væsen, som paa Grund af sin Almagt kan komme og forsvinde sporløst ¹. End ikke den vildeste Tilhænger af den mest ekstatiske Religion opgiver i Virkeligheden sin Kausaltrang: Guddommen kan frembringe af Intet, kan standse Solen i dens Bane, flytte Bjerger, vække Døde osv. osv., fordi den er almægtig, altsaa aldeles rationelt, i Kraft af tilstrækkelig Grund. Og som Ingen endnu har antaget en ikke-almægtig Gud, der kunde gjøre Underværker, saaledes er den Troendes Uvillie mod «Fornuften» nærmere beset stedse en Uvillie mod noget ganske Andet, nemlig en Protest mod Fornuftens skødesløse Brug, en Protest mod dette eller hint Fornuftregnestykkes Rigtighed, en Protest mod en eller anden Theori, der er bleven identificeret med Fornuften. Og ligesom den mest ekstatiske Religiøse bevarer sin Kausaltrang og sin Kausalstro, saaledes ogsaaa den mest yderliggaaende Skeptiker. Kun en Nar eller en Vanvittig opgiver denne Tro, siger Hume; at Mill har bevaret denne Tro, fremgaar deraf, at han har stolet paa sin Induktion og hele Livet igjennem beskæftiget sig med at forske; at Kant har bevaret den samme Tro, fremgaar deraf, at han har fundet Hvile i sit Løsningsforsøg, der netop forudsætter Kausalitetens Gyldighed for de virkelige Ting; ja, som vi senere skulle se, hviler hele hans System sikkert for en stor Del netop paa denne Tro. Theoretisk og paa Papiret,

¹ Om denne Form af Kausaliteten, som ogsaa er bleven anvendt paa den mskl. Villie, mere i Afsnit VI.

polemisk Hede kan der vel et Øieblik tvivles; men reelt og praktisk følger Mennesket ubetinget denne Tro trods al opkunstlet Tvivl, og ingen Skeptiker vil uden at smile ad sig selv forsøge at behandle Ild som Vand eller Vand som Ild, fordi han «mangler logisk Garanti for Naturens Regelmæssighed».

Og dog! Heller ikke denne Løsning vil sikkert tilfredsstille ret Mange. Det vilde jo være at vende tilbage til Humes forlængst forladte Standpunkt. Vi havde haabet — vil man sikkert indvende — at faa en logisk Garanti for Omverdenens Harmoni med Fornuften, og saa giver Du os blot en psykisk, altsaa en subjektiv, skjøndt vi før bleve enige om, at Videnskaben skulde være objektiv! — Denne Indvending fremhæver netop det Problem, vi endnu have tilbage: Hvilken Forskjel er der vel paa en logisk og en psykisk Garanti?

Man har en Slags logisk Ed, der lyder: Det er saa vist, som at to og to er fire. Denne sidste Sætning maa da altsaa være meget sikker. Hvorpaa beror dens Sikkerhed? Derpaa, at jeg ved 4 netop forstaar det Tal, der dannes, naar jeg lægger 2 til 2; Sætningen er altsaa en ren Tautologi: $2+2$ er $2+2$, eller A er A . Og hvorefter véd jeg da saa vist, at A er A ? Fordi det jo er én og samme Forestilling tænkt to Gange, fordi jeg jo selv udtrykkelig har tænkt det ene A ligesom det andet — om dette Svar tilfredsstiller Dig mere! Og hvorefter véd Du nu saa sikkert, at Du har tænkt ens begge Gange? Fordi jeg endnu havde det første A i tydelig Erindring, da jeg tænkte det andet; fordi det Hele gik i et Nu, fordi jeg maatte jo være fra Sands og Samling, hvis jeg ikke kunde tænke rigtig her; mit Væsen maatte jo være blevet et andet i dette korte Nu, hvis Sætningen ikke havde sin objektive Rigtighed; kort sagt jeg stoler paa dette Resultat, fordi jeg ellers ser min Existens truet, mister Visheden om, at jeg er mig selv og ikke hvert Øieblik bliver en

Anden, ja kort sagt fordi jeg stoler paa, at jeg har min Fornuft, jeg stoler paa mit eget Væsen.

Alle de sidste Grunde vare, som man ser, psykiske. Al vor Logik grunder sig altsaa paa et Psykisk, udspringer af vort eiendommelige Væsen og har altsaa netop samme Sandhed og Gyldighed som dette. Det er derfor urigtigt, naar man har sat en absolut Kløft mellem det Logiske og det Psykiske og i det Logiske set noget Overmenneskeligt, Absolutgyldigt, medens man fandt det menneskelige Væsen endeligt og relativt. Thi om det Logiske har Gyldighed udenfor den menneskelige Bevidsthed, er endnu et aabent Spørgsmaal og netop det Problem, vi ere ifærd med at afhandle. Derimod er det ganske vist en Sandhed og en vigtig Sandhed, at det Logiske er det Almenmenneskelige, det af al Individualitet Uafhængige. Kun dette vide vi endnu om det Logiske, og Enhver, som bøier sig for et logisk Bevis, bøier sig derfor for den almene Menneskenatur, for det Almenpsykiske. Men er det nu aldeles umuligt for Mennesket at opgive sin Kausaltrang og sin Kausalstro (og Enhver kan overbevise sig herom ved en simpel Selvprøvelse ¹⁾), saa have vi jo ligeledes her en almenpsykisk Nødvendighed for os, og Resultatet heraf synes da at blive det, at Paastanden om Omverdenens Kausalrythmus er ligesaa sand, som at 2 og 2 er 4, som at der overhovedet er Mening i mit Væsen, Mening i Livet.

Men disse forskellige Paastande ere rigtignok til Gjengæld allesammen subjektive, og det turde vel heraf være klart, at ud over det Almensubjektive komme vi ikke, hverken i den rene Matematik eller paa noget andet Punkt. Kun i Kraft af en ethisk Fortrøstning til vor inderste Naturs Sandhed sætte vi dette Almensubjektive lig det Ob-

¹ Vi henvise atter den Læser, som skulde blive betænkelig ved at mindes et Fænomen som Villien, til Afsnit VI.

jektive, Algyldige; kun i Kraft af en saadan Fortrøstning bliver det muligt at forske saavel som overhovedet at foretage et eneste Skridt i Livet. Vilde Nogen endnu indvende: Men hviler Erkjendelsen paa et saa subjektivt Grundlag, lad os da hellere søge Sandheden alene gennem Troen!, saa glemmer han, at vor Tro er underkastet de samme Betingelser: Kun den «Tro», der stemmer med mit inderste Væsen, kan af mig antages for den sande. Vilde en Guddom træde frem og meddele mig, at Sort er Hvidt, at to og to er fem, at han uden overmenneskelig Magt kan gjøre overmenneskelige Gjerninger, da bliver det mig umuligt at hylde ham, om han end er den absolute Sandhed selv; thi han er da ikke Sandhed for mig; jeg kan nemlig ganske vist opgive min Fornufts ilfærdige Resultater; men jeg kan ikke opgive min Fornuft selv og end ikke ved guddommelig Foranstaltning miste den uden at miste min Identitet med mig selv og blive forvandlet til et fuldstændig fremmed Væsen. Men kan et og samme Væsen saaledes kun tilegne sig en og samme Sandhed, hvad enten Tilegnelsen sker gennem videnskabelig Erkjendelse eller gennem Tro, kan intet Væsen i Sandhed tilegne sig Andet, end hvad der harmonerer med dets inderste Natur, og maa denne være Prøvesten saavel for den videnskabelige som for den religiøse Sandhed, saa maa al Splid mellem Tro og Viden hidrøre fra, at der enten er troet galt eller tænkt galt eller begge Dele, og ikke derfra, at den ene af disse Livsformer principielt er sandere eller usandere end den anden. Heller ikke denne sidste Indvending kan da afholde os fra med fuld Fortrøstning at begynde vor Forskning, idet vi vel endnu give Stuart Mill Ret i, at der kunde «tænkes» en Verden, hvor Begivenhederne fulgte vildt paa hinanden, saavist som vi kunne «tænke» os, at hele vort Væsen var et Bedrag, hele vort Liv et Blændværk og end ikke den rene Mathematiks simpleste Sætninger konsekvent Overtro, fordi Mathema-

tikeren hvert Øieblik blev en anden; men at det Modsatte ligesaavel kan «tænkes», og at det da bliver ulogisk at dvæle ved den første af disse Muligheder, da en Forfølgelse af den sidste lover et nok saa rigt Udbytte.

Vort næste Spørgsmaal bliver saa dette: Hvor skulle vi nu vælge vort Udgangspunkt? Hvor finde vi de uimodsigelige Kjendsgjæringer, vi søge? Ogsaa her har den naive Bevidsthed et Svar paa rede Haand: Gaa ud fra det Haandgribelige, Sandselige, Synlige; det skuffer ikke! — Vi prøve da først dette Raad og se os omkring for at finde et passende Punkt. Paa Bordet foran mig ligger en opslaaet Bog; dens Blade farves røde af Skæret fra den røde Lampeskærm; men jeg erindrer, at de i sig selv ikke have denne Farve. Paa Væggen hænger et Billede med Skov og Sø; men de fjerne Træer bag Søen ere kun mindre, ikke længer borte fra mig end de store i Forgrunden af Billedet. Mellem Gardinerne skimter jeg en Stribe af Himlen, et Stykke af en roterende blaa Kugleskal med lysende Punkter paa; men Astronomien lærer mig, at denne Kugleskal ikke roterer, ikke er blaa, ja overhovedet ikke findes derude, og at de lysende Punkter ere flammende Kloder i høist forskjellig Afstand fra mig. Vi tør da altsaa ikke uden videre følge det givne Raad; og dog ligger der en rigtig Tanke til Grund for det. Thi ganske vist har Bogen ikke røde Blade, og ganske vist er der ingen skovomkranset Sø foran mig og ingen roterende Kugleskal derude; men Et er dog uimodsigelig vist: jeg havde virkelig Billedet af en saadan Bog, en saadan Sø, en saadan Kugleskal i min Bevidsthed. Min Bevidsthed med dens vekslede Tilstande er da noget uimodsigelig Sikkert for mig, det faste Fodpunkt, hvorfra Videnskaben methodisk bør gaa ud. Med denne store Sandhed begynder Descartes den nyere Filosofi; ved at vende tilbage til den udfører Kant sin store filosofiske Reformation; ved at an-

tage den ere Nutidens Naturforskere ifærd med at omskabe hele Sandsefysiologien.

Altsaa: En Bevidsthed, et Subjekt fyldt med vexlende Tilstande! dette er Videnskabens Udgangspunkt. Og herfra skrides der frem i Fortrøstning til vort Væsens Sandhed, til Fornuftens objektive Gyldighed.

Det første Problem, vi da støde paa, er Spørgsmaalet om den ufrivillige Forestillings Aarsag. At enhver saadan Forestilling maa have en Aarsag eller nøiagtigere en Medaarsag udenfor Subjektet, følger nu ganske vist af det Foregaaende i Forbindelse med vore Erfaringer angaaende disse Forestillingers Natur og Optræden. End ikke Stuart Mill har kunnet nægte dette Objektive en Plads i sit System; han har blot døbt det om og givet det et kunstlet Navn, naar han taler om «a permanent possibility of sensation» ¹. Og ⁶⁷⁸naar Fichte og Alexander Bain betone, at enhver Aarsag, man antager til den ufrivillige Forestilling, atter kun er en Forestilling, saa give vi dem fuldstændig Ret heri, men erindre tillige om, at denne Forestilling ifølge vort Foregaaende er en sand Forestilling, d. v. s. et Udtryk for en Virkelighed. En Virkelighed udenfor Bevidstheden nødes vi da saaledes til at antage; og vi protestere dernæst mod Berkeleys Lære: at denne Virkelighed umiddelbart er identisk med en Guddom, saavel som ⁶⁷⁹mod Fichtes: at den er identisk med Jegets ubevidste Væsen, idet disse Antagelser i Klarhed og Simpelhed staa tilbage for den sædvanlige Fortolkning: at denne Virkelighed er et Indbegreb af høist forskellige Objekter med relativ Selvstændighed og i indbyrdes Vexelvirkning. Til denne sidste Opfattelse nødes vi derimod til at slutte os, idet vor Tanke jo kræver særskilt Aarsag til enhver særskilt ufrivillig Forestilling, og vi saaledes faa spaltet det Objektive i den omtalte Mangfoldighed af relativ-selvstændige Led.

¹ Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy, ch. XI.

Men maa vi end saaledes med den sunde Menneskeforstand og den aldeles overveiende Størstepart af Forskere antage en objektiv Aarsag til enhver ufrivillig Forestilling i Bevidstheden, altsaa en Omverden af virkelige Ting, saa synes det dog atter, efter hvad vi nylig hørte, at være altfor stort et Spring at antage fuldstændig Lighed mellem Ting og Forestilling. At opgive denne Lighed er ganske vist det Samme som at stille sig fjendlig lige overfor Mængdens Mening, at give Slip paa den uendelige Majoritet, vi hidtil havde med os. Imidlertid var denne Majoritet jo ikke Grunden til vor foregaaende Antagelse; vi glæde os kun æsthetisk over at have den med; kun altfor berettiget er Læserens Smil overfor den Videnskabelighed, som ser en Sag bevist, fordi Europa nu i 1800 Aar har troet den, eller fordi Europas Dannede for Øieblikket tro den; slige Massebeviser bevise ireglen noget ganske Andet, end de skulde, nemlig at vedkommende Paastand slet ikke lader sig bevise. Uden at speide efter, hvor Mange vi have med, maa vi derfor søge at naa vort Resultat i Kraft af Grunde og ikke i Kraft af Sympathi, idet vi antage, at Videnskaben dog vel skal være Almenbevidsthedens Kompas og ikke dens Trompet.

Vi spørge altsaa: Ere Forestillingerne tro Kopier af den objektive Aarsag, ere de Symboler, saa at der kun bliver en vis Parallelisme mellem begge Rækker, er der slet ingen Lighed mellem begge, eller vide vi i ingen Henseende Besked om disse Forhold? Saavel den ene som den anden af disse Antagelser er forsøgt i Kraft af Grunde baade i Naturvidenskaben og i Filosofien. Nu ser det ganske vist lidt mislig ud med begge Yderleddene af Sagen; thi fuldstændig Enhed af Tænken og Væren, fuldstændig Lighed mellem Forestillingen og den objektive Aarsag kan der, som vi saa, dog ikke være; selv hvor man har villet gjøre Aanden til en passiv Tavle, har man dog maattet antage sekundære eller subjective Egenskaber;

Fysiken lærer, at selv om man ellers antager en temmelig udstrakt Lighed mellem Ting og Forestilling, saa ere dog Farverne og Tonerne kun subjektive Symboler paa objektive Svingninger. Og paa den anden Side saa vi os jo nødsagede til at tilskrive den menneskelige Fornufts Krav objektiv Gyldighed; men Fornuften kræver Aarsag til enhver-
 somhelst Virkning og tvinger os saaledes til at antage en Rythmus i det Objektive af relativ Bestandighed og Vexling, svarende til den indre Rythmus i Bevidstheden og paa ethvert Punkt medvirkende Aarsag til denne. Men derved have vi faaet spaltet det Objektive i, hvad vi egentlig forstaa ved Ting med deres Egenskaber, Virkninger og Relationer; derved have vi faaet fæstede de uselvstændige, flygtige Funktioner eller Accidenser til det relativt Bestandige, Selvstændige, som vi kalde Substansen, denne tidt omstridte Bestemmelse, som gjør os alle Accidenserne saa let begribelige, fordi den ligesom et porøst Legeme indsuger alt det Ubegribelige, men selv til Gjengæld kun kan fattes, idet den atter afgiver dette eller bliver Accidens i Forhold til en høiere Substans og saa fremdeles, indtil Tanken standser foran Gaaden *Causa sui*. Maa vi end saaledes med Kant indrømme, at en absolut Substans kunne vi kun tro paa uden at begribe den ¹; maa vi end fuldstændig give Locke Ret, naar han sammenligner vor Substanserkjendelse med hin indiske Filosofs Lære, der antog Jorden hvilende paa en Elefant, denne paa en Skildpadde og Skildpadden atter paa »something I know not what» ², kortsagt maa vi end indrømme, at vor Erkjendelse ikke i streng Forstand formaar at løse Gaader, men kun at reducere sekundære til mere primitive, saa ligger der i denne Begrændsethed dog ingen Indvendinger mod hine Formers objektive Gyldighed; tvertimod nødes vi til

¹ Prolegomena § 46.

² An essay concerning human understanding, II, 23, §§ 1—2.

med f. Ex. Lotze ¹, Helmholtz ² og Kant ³ at erklære vor Erkjendelse for i hele sin umiddelbare Fylde ganske vist symbolsk, men væsenlig parallel med Sandheden.

Imidlertid kunne vi endnu ikke standse ved dette ubestemte Udtryk. Kalde vi vort Forestillingsløb et subjektivt Sprog, hvori vort Væsen oversætter Yderverdenens oprindelige Tale, saa maa vi dog endnu nøiagtigere bestemme den Grad af Slægtskab, der findes mellem begge disse Sprog. Vi have, støttede til Fysiken, opgivet at finde Farver og Toner i det Objektive, vi have valgt at antage Kausaliteten ogsaa gældende her, fordi vi ved at opgive denne Tro overhovedet maatte opgive at finde Mening i Livet; vi have med Kausaliteten faaet sikkert os Bestemmelserne Accidenser og Substanser, saasnart vi ved disse Udtryk kun forstaa det Flygtige, Uselvstændige og det relativt Bestandige, Selvstændige; men ved disse sidste Udtryk saavel som ved at gruble over, hvad da Farver og Toner ere Symboler paa, vises vi atter hen til nye særlig stærkt omstridte Former, nemlig Tid og Rum. At Striden angaaende disse Former har været særlig stærk, kan ingenlunde undre os; thi paa den ene Side lykkes det os aldrig at komme bag paa disse Bestemmelser saaledes som paa Farver og Toner; dertil ere de for almene og primitive; men paa den anden Side truer Livet ikke saa fuldstændig med at blive meningsløst, ifald vi opgav dem, som hvis vi maatte opgive Kausaliteten; vi kunne tilnød tænke os dette Extensive som Symbol paa noget Intensivt, ligesom vi i Farver og Toner til dels se intensive Symboler paa noget Extensivt; men Kausaliteten kunne vi kun tænke os omsat i vild Meningsløshed,

¹ Mikrokosmos 2. Aufl. III, 233. Medicinische Psychol. p. 182.

² Populäre wissenschaftliche Vorträge II, 208.

³ Prol. § 13, Anm. II. og allevegne, saasnart man ikke lader sig blænde af de uheldige Udtryk Form og Indhold. Sml. Cohen: Kants Theori der Erfahrung p. 38 . . , Paulsen: Kants Erkenntniss-theori p. 188—189 og Zeller: Gesch. d. D. Philos. 2 Aufl. p. 344.

det er: vi kunne ikke tænke os den omsat. Med en let forklarlig Skyndsomhed har Naturvidenskaben, som jo skylder disse Former al sin Storhed, næsten enstemmig erklæret dem for objektive, og der vilde saaledes have været Grund til at bebreide denne Videnskab en Dogmatisme, som Filosofien ikke delte, hvis det blot ikke havde set mindst ligesaa mislig ud med Filosoffernes egen Klaring af Problemet. Saaledes har jo f. Ex. Kant i sin Polemik mod disse Formers Objektivitet ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til den Mulighed, at de kunde være baade Erkjendeformer og Væreformer med indbyrdes Harmoni. Men ogsaa Kants Efterfølgere forhaste sig for stærkt, naar de slutte, at Tid og Rum maa være objektive, fordi vi kunne opfatte Tingene under disse Former. Ja, var Forestillingen et Billede af Tingen istedetfor en Reaktion imod dens Virkning, saa var Slutningen sand, men overflødig; nu viser Naturvidenskabens Lære om Farver, Toner og specifik Sandseenergi os derimod, at den kun tør lyde: Da mine Forestillinger ere tids- og rumsbestemte, saa maa der i det Objektive være et Noget, der svarer til Tid og Rum, men godt kan være himmelvidt forskjelligt fra disse Former.

Paa denne Maade staar Naturvidenskaben altsaa ikke tilbage for de mange Former af Filosofien, der tillægge Tid og Rum objektiv Gyldighed, fordi disse Former beherske vore Forestillinger. Men ligesaa dogmatisk er ogsaa den Filosofi, der deler Opfattelse med Kant, men giver andre Grunde; thi heller ikke disse slaa ganske til, som f. Ex. naar Lotze hævder, at Rummet ikke kan være objektivt, da intet Væsen kan tænkes at have Udstrækning til Prædikat,¹ og Tiden heller ikke, da Guds Alvidenhed, eler Ibestemtere: hans Forudviden, saa blev utænkelig paa Grund af Menneskets Frihed.² Imod det første af disse Argu-

¹ Mikrokosmos 2 Aufl. I, 400, 403.

² Mikr. III, 597.

menter turde vel — ogsaa for Lotze selv — den Indvendig gælde, at udstrakte og ikke-udstrakte Væsner ere lige store Gaader for os, da «alles Sein ist Wunder», og mod det andet, at ophæve vi Tiden saa absolut, at Alvidenheden ikke længer synes stridende mod Friheden, saa miste begge disse Bestemmelser al Mening for os og blive en Forudviden, uden at der eksisterer noget Forud, og en «Evne til at begynde», uden at der overhovedet eksisterer Begyndelse. Saaledes faa vi altsaa to Gaader for én ved dette Skridt, og vi maatte deraf snarere tage Anledning til at erklære Tiden objektiv gyldig end til at gjøre den alene subjektiv, hvis ikke al Argumenteren ud fra Bestemmelser som Guds Alvidenhed forekom os at ligge udenfor Videnskaben paa Grund af det Ufattelige ved en Causa sui, og hvis ikke «den menneskelige Frihed» og i det Hele taget al Foregaaen dog maaske ogsaa kunde tænkes mulig ud fra Antagelsen af en til Tiden svarende, men derfor ikke med Tiden nødvendigvis identisk objektiv Orden.

At overføre lignende Betragtninger paa Rummet, vilde ikke være vanskeligt. Høist sandsynligt vil imidlertid den sunde Fornuft her falde ind og kalde det skolastisk Spidsfindighed at skjelne mellem en med den subjektive Forestilling identisk objektiv Tid og et blot tilsvarende objektivt Noget, saavel som mellem et med den subjektive Forestilling identisk objektivt Rum og et blot tilsvarende objektivt Noget; vi ville imidlertid faa at se, at netop denne dobbelte Mulighed faar en væsenlig Betydning med Hensyn til Løsningen af vort Problem, ligesom det hele Spørgsmaal da overhovedet er af en saa gennemgribende Betydning, at selv den saddelfasteste af alle Videnskaber, Mathematiken, synes interesseret i dets Løsning. Og er Kampen for og imod «det ikke-euklidiske Rum» end temmelig fuld af Misforstaaelser og Taage, saa synes den dog i én Henseende at have baaren Frugt, idet den nemlig har afgivet et nyt og kraftigt Bevis for, at Problemet om

Rummets og Tidens objektive Gyldighed endnu maa erklæres for et aabent Spørgsmaal, som det ikke gaar an at lukke ved et Dogme. Det nytter ikke at beraabe sig paa Ueberwegs Logik, der beviser Tidens Objektivitet deraf, at vi opfatte os selv som bestaaende i Tiden, medens vor Selvopfattelse dog maa give os objektiv, ufarvet Sandhed.¹ Thi ei alene denne sidste, fra Beneke laante Sætning er en ubevist eller falsk bevist Paastand²; men selv med dens Antagelse er Intet bevist om Tidens Gyldighed udenfor Subjektet³. Det er endvidere ligegyldigt, om man opfatter Tids- og Rumsanskuelsen som noget «absolut Apriorisk», eller om man regner disse Former for erhvervede af Slægten eller endog af Individet; thi ingen af disse tre Opfattelser, den stadige Gjenstand for saa megen tom Strid, garanterer os Identitet⁴; de love os i det Høieste kun en vis Samklang imellem Erkjendeformen og dens objektive Korrelat. Og mod alle disse Bevisforsøg staar blivende som ubønhørligt Faktum Naturvidenskabens Lære om de subjektive Farver, Toner, Varmefornemmelser osv. og de objektive — Svingninger.

Søge vi derfor med Opgivelse af Haabet om foreløbig at kunne vinde Resultat paa dette sidste Punkt, at formulere Udbyttet af vore erkjendelsestheoretiske Betragtninger, saa blive følgende Punkter at fremhæve:

¹ §§ 38—44.

² Beviset lyder: Da Tid og Rum ere mine egne Former, saa er min Selverkjendelse uforvansket, skjøndt den bruger disse Former. Sml.: Da jeg er født dobbeltsynet, saa er min Selverkjendelse uforvansket, skjøndt jeg ser mig selv som To. Sml. ogsaa Kritik d. r. V. § 7.

³ Sml. Lange: Gesch. des Materialismus, 2. Aufl. II, 428.

⁴ Man bygger undertiden Broer til den absolute Sandhed ved Hjælp af „det Aprioriske“; men ere visse Former a priori tilstede i mig, bliver det jo netop dobbelt problematisk, om jeg erkjender ufarvet gennem dem.

1. Bestemmelsen en Bevidsthed med vexlende Tilstande er Videnskabens sidste og sikreste Grundlag. Herfra gaas der ud i ethisk Fortrøstning til, at vore rene Tankeformer i al Almindelighed give os Sandhed.

2. Men trods denne Forudsætning tør Videnskaben dog ikke stille sig paa den almindelige Bevidstheds Standpunkt og erklære vor konkrete Erkjendelse for en absolut Kopi af Væren; nei vor Erkjendelse er i sin hele Fylde kun symbolsk, men væsenlig parallel med Sandheden.¹

3. At gjøre dette ubestemte Udtryk skarpt, eller nøiagtig at bestemme Grænsen mellem Erkjendelsens farvede og rene Sandhed, formaar Videnskaben endnu ikke. Det er dogmatisk med Helmholtz at paastaa, at «den eneste Henseende, i hvilken der kan være virkelig Overensstemmelse imellem vore Iagttagelser og Virkeligheden, er Begivenhedernes Tidsfølge. Endvidere blive Rumsforholdene ogsaa i en vis Grad rigtig afbildede. Men ellers er vor Erkjendelse kun et Tegnsprog.»² — Dette er dogmatisk; thi om Tid og Rum ere mere end subjektive Bestemmelser, er ikke bevist.³

Imidlertid gaar det heller ikke an at erklære Tid og Rum for kun subjektive; thi ogsaa denne Paastand er ubevist. Foreløbig maa vi lade os nøie med den Dobbeltmulighed, at Tid og Rum enten have ligefrem objektiv Gyldighed, eller de ere subjektive Symboler paa tilsvarende, men ikke identiske objektive Bestemmelser. At der til Tid og

¹ En udførligere Erkjendelseslære maatte selvfølgelig sammenholde Paastanden om Parallelismen med forskellige fysiske Kjendsgjæringer som f. Ex. Tilstedeværelsen af „ultraviolette Straaler“, osv.

² Optik 445. Vorträge II, 54.

³ Ogsaa hos Helmholtz er der derfor indtraadt en Vaklen. Se Tobias: Grenzen der Philosophie, constatirt gegen Riemann und Helmholtz. Berlin, 1875.

Rum maa svare noget idetmindste analogt Objektivt, bevises ved, at Kausaliteten, Erkjendelsens første og sidste Støtte, garanterer os en til Forestillingsløbet svarende ydre Rythmus af Foranledninger, en Rythmus, som intet Menneske kan tænke bort uden at opgive al Brug af sin Fornuft, men som heller ikke nødvendigvis maa tænkes identisk med Tid og Rum, skjøndt Sproget kun kan nævne den ved tids- og rumsbestemte Udtryk som Rythmus, Ordning osv.

4. Det er endvidere en Selvfølge, at vi ikke kunne hugge denne Knude over ved at sige: Da vi ikke ere ganske sikre paa Rummets og Tidens Objektivitet, ville vi i Videnskaben bortse aldeles fra disse Former. Denne Løsning er umulig, da vi ikke her som ved Farver og Toner have et (forholdsvis) objektivt Ækvivalent at sætte istedet, og vi derfor ved at udelade Rum og Tid vilde gjøre vor Erkjendelse aldeles abstrakt (eller tom, for at bruge Kants Udtryk). Vi maa altsaa vedblivende benytte disse Former, men tillige bestandig erindre, at de muligvis kun ere Symboler paa et Objektivt.

III.

Efter ved disse korte Antydninger saavidt muligt at have sikkert os fast Grund under Fødderne gaa vi endelig til Sagen selv og søge da først at orientere os noget nærmere med Hensyn til Udtrykkene Sjælen og Sjælens Existens.

Udtrykket Sjæl er nemlig en flertydig Bestemmelse. I sin mest omfattende Betydning bruges det som identisk med Sindet, Menneskets Indre, Indbegrebet af Forestillings-, Følelses- og Villieslivet, saavel det bevidste som det ubevidste. Her kan altsaa ikke blive Spørgsmaal om Sjælens Existens; Sjælen eksisterer her faktisk nok, da jeg jo faktisk tænker, føler og vil. Derimod kunde man her spørge om Sjælens Væsen eller egenlige Natur, om Ophavet til vor Tænken, Følen og Villen. Fremgaa disse Yttringer af et relativ-selvstændigt, immaterielt Væsen, eller er det f. Ex. Hjernen, der er Sjælens Væsen, Ophav, saa at Sjælen kun bliver en Funktion, et Resultat af Hjernen eller overhovedet af et legemligt Organ? osv. osv. — Men dernæst kan man ogsaa lade Udtrykket Sjæl gælde Væsenet alene. Sjælen bliver da i det ene Tilfælde den relativ-selvstændige immaterielle Frembringer af Tanke, Følelse og Villie, og i det andet Tilfælde Et med Hjernen eller overhovedet en større eller mindre Del af Legemet. — En slig Dobbeltbenævnelse for dette Organ er imidlertid baade overflødig og vildledende. Udtrykket Sjæl faar derfor en endnu

26

snevrere Betydning og betegner det fra Hjernen forskellige, relativ-selvstændige, immaterielle Ophav til de psykiske Funktioner. Men i denne Betydning bliver Begrebet tillige problematisk: Har det øst sit Indhold fra Virkelighedens eller fra Fantasiens Verden? bliver nu først og fremmest Spørgsmaalet, og dette er det egentlige Spørgsmaal om «Sjælens Existens».

Hvorledes Udtrykket Sjæl er blevet endnu finere nuanceret, ville vi i det Følgende efterhaanden faa at se. Foreløbig fastholde vi blot disse tre Hovedopfattelser: Ordet kan gælde: 1) Indbegrebet af de psykiske Fænomener uden Hensyn til disses Ophav eller Væsen; det kan gælde 2) Væsenet selv uden Hensyn til dettes Natur, og det kan endelig gælde 3) Væsenet selv, forsaavidt dette er et fra Hjernen og det Legemlige forskjelligt immaterielt Noget. Hos Materialisterne finde vi oplysende Exempler paa Benyttelsen af Ordet i alle tre Betydninger, idet det hos dem snart hedder: Sjælen er en Funktion af Hjernen, snart: Sjælen er lig Hjernen, og snart: Sjælen er en Fiktion. Selvfølgelig gælder det da heller ikke om bestandig at fastholde Udtrykket i én og samme faste Betydning; slige Voldsgjæringer mod Sproget have stedse medført langt større Ulemper end Nytte; derimod gælder det om bestandig at have Bevidstheden om Ordets Flertydighed vaagen og at passe paa, hvad der menes med det hvert enkelt Sted, det bliver brugt.

Vi bestemme altsaa vor Opgave som en Undersøgelse af Videnskabens, den strenge, exakte Videnskabs og ikke den lyriske Spekulations, Lære om Sjælens Existens — Ordet Sjæl taget i den snevreste af dets forskellige Betydninger; og vi kaste dernæst et Blik paa de Veie, ad hvilke den menneskelige Erkjendelse har stræbt og efter Sagens Natur har maattet stræbe frem mod Resultat angaaende Problemet. Hvad der foreligger til Undersøgelse er hele den konkrete Organisme og da særlig Mennesket. Her viser sig da

strax to Hovedveie, ad hvilke Erkjendelsen kan arbeide sig frem, en ydre og en indre, den fysiologiske og den psykologiske Iagttagelses Vei. I første Tilfælde spørge vi om det Organiskes Oprindelse overhovedet, om den enkelte Organismes Oprindelse og Undergang, om Organismens hele Bygning og ydre Virksomhed; vi experimentere med Nerver og Hjerne og spørge tilsidst, om da alle de Fænomener, vi saaledes træffe paa, lade sig tænke som Funktioner af et Organ som Hjernen, eller om de nødvendigvis kræve et immaterielt Væsen til deres Ophav. I andet Tilfælde samle vi de psykiske Fænomener, foretage en nærmere Undersøgelse af deres særegne Natur og opstille da det samme Spørgsmaal: Kunne disse Eiendommeligheder tænkes frembragte af et Organ som Hjernen, eller nødes vi for at begribe deres Mulighed til at antage en Sjæl i Ordets snevreste og skarpeste Betydning? Selvfølgelig kan den ene af disse Undersøgelser ikke holdes absolut ude fra den anden; de faa talrige Berøringspunkter, og den ene maa bestandig arbeide med den andens faste Resultater in mente.

Først betragte vi Naturvidenskabens Indlæg i Problemet. Hovedsagelig er dette indirekte. Det er navnlig Filosofferne og de populære materialistiske Skribenter, der af Naturvidenskabens Data have draget vidtgaaende Slutninger for eller imod Sjælens Existens. For de egenlige Naturforskere staaar Problemet derimod ofte nok endnu som et fjernt og fremmed Spørgsmaal, der slet ikke vedrører dem og ad exakt Vei maa betragtes som ganske uløseligt og ufrugtbart. Dog er denne Anskuelse maaske ifærd med at vige. Haaber man end ikke at høste Frugt i Form af et absolut afgjørende Resultat, saa har det dog vundet Interesse at foranstalte en intellektuel Nordpolexpedition, at tage vor Erkjendelses yderste Grændser og sidste Ophav saa exakt og omhyggelig som muligt i fysiologisk Øiesyn.

Det er Organismen, der foreligger som Udgangspunkt.

For at tage Spørgsmaalet fra Roden af kunde man da først undersøge det Organiskes Oprindelse overhovedet.

Efter den først af Kant og siden af Laplace opstillede Hypothese om Verdenssystemets Dannelse var der en Tid, da vor Klode som en glødende Ildkugle kredsede i Rummet uden at yde Existensbetingelser for noget som helst levende Væsen. Først da den faste Yderskorpe havde dannet sig og var tilstrækkelig afkølet, kunde efterhaanden den organiske Natur udfolde sig og i Kampen for Tilværelsen skride frem til stedse højere Former. Mennesket bliver saaledes det Organiskes Toppunkt; men det Organiske er opstaaet af det Uorganiske, af Materien, og en immateriel Sjæl er dermed udelukket.

Saaledes omtrent argumenterer den populære Materialisme, de «filosoferende» Fysiologer. Imidlertid har dog Naturvidenskaben selv ved hvert Skridt sine Indvendinger at gjøre, ligesom ogsaa Filosofien har sine.

Først maa det ikke glemmes, at Hypotesen kun er en Hypothese. Det er altsaa umethodisk at slutte a priori: Først var der lutter Uorganisk, nu er der Organisk; ergo . . .

Man har derfor taget Sagen under nærmere Overvejelse fra den empiriske Side. Hidtil har den gamle Harvey'ske Sætning: Omne vivum ex ovo! eller nøiagtigere: ex cellula! repræsenteret Sandheden; med den nye Paastand er den omstyrtet, og vi maa tilbage til Oldtidens *Generatio æquivoca*. Lad os da experimentere lidt med dette Begreb! Først optræder Schwann og paaviser, hvorledes Cellen er det egenlige organiske Element, og hvorledes der bestandig maa have været Kimceller tilstede, hvor man antog en Ur- eller Selvdannelse. Carl Vogt reiser Indvendinger ¹. «Infusorierne opstaa ved Sammentræf af Luft, Vand og organisk Stof. Schwann traf Forholdsregler, saa at alle

¹ F. A. Lange: Gesch. d. Mat. 2. Aufl. II, 232 . . .

organiske Kim bleve tilintetgjorte i disse Bestanddele. Afspærres de, og opstaar der endda Infusorier, saa er Generatio æquivoca bevist. Man kogte altsaa Hø og Vand i en Kolbe, indtil ikke blot Vædsken, men ogsaa Luften i Kolbehalsen var opvarmet til Kogepunktet. Man vidste, at i lukkede Kolber opstaar der ingen Infusorier. Men lod man nu sædvanlig Luft strømme gennem Kolben, saa opstod der trods den foregaaende Kogning stedse Infusorier. Lod man derimod kun Luft strømme til, som først var ledet gennem et glødende Rør eller Svovlsyre eller Kalihydrat, fremkom der aldrig Infusorier. Man antager nu, at Luftens Sammensætning ikke er bleven forandret ved de anvendte Midler. Dette er imidlertid kun tilnærmelsesvis sandt. Atmosfæren indeholder ikke blot Ilt og Kvælstof; der findes ogsaaa en vis Mængde Kulsyre, Vanddamp, Ammoniak og maaske endnu mange andre Stoffer i forsvindende smaa Mængder i den. Disse blive ved de anvendte Midler mere eller mindre opløste og absorberede, Kulsyre af Kalihydrat, Ammoniak af Svovlsyre. Luftens Ophedning har en vis Indflydelse paa dens Molekulers Leiringsforholde. Vi have Tilfælde nok i Kemien, hvor det kun beror paa tilsyneladende ganske ubetydelige Omstændigheder, om der vil opstaa en Forbindelse eller en Adskillelse . . . I Virkeligheden er hermed Utilstrækkeligheden af det Schwann'ske Forsøg godtgjort, og Spørgsmaalet maa betragtes som et aabent . . . I den nyere Tid har man begyndt systematisk at samle saa vidt muligt alle de i Luften svævende Støvgran, før man gaar videre i Forsøget. Pasteur kaster sin Samling foregivne Kim og Æg i de til Forsøget bestemte Vædske og tror dermed at saa Infusorier og Svampe. Pouchet beser iforveien Samlingen. Han [Pouchet] lader over hundrede Kubikmeter Luft strømme gennem Vand og undersøger Vandet; han opfinder et eget Instrument, som blæser Luften imod Glasplader, paa hvilke Støvkornene blive hængende; han analyserer Støv, der er

slaaet ned, og han foretager sine Forsøg saavel paa Maladettas Gletscherhøider i Pyrenæerne som i Thebens Katakomber, paa Fastlandet som paa Havet, paa Ægyptens Pyramider som paa Spidsen af Domkirken i Rouen. Saaledes slæber han en Mængde Luftinventarium sammen, i hvilket der vel figurerer alt muligt Andet, men kun høist sjelden en Kimspore af en Skimmelsvamp og endnu langt sjeldnere det døde Legeme af et Infusorium»¹.

«Trods alt dette bliver det dog derved, at Urdannelsen endnu ikke er paavist. Man har varieret de Schwann'ske Forsøg paa mangfoldige Maader. Mest Opsigt vakte de i de sidste Aar anstillede Forsøg af Bastian og Huizinga. Navnlig havde de sidste noget meget Bestikkende ved sig, idet der i en godt tilsmeltet Glaskolbe, efter at Vædsken i den havde kogt i 10 Minutter, dannede sig Bacterier og kun Bacterier, saaledes at man alsaar idetmindste for disse simpleste Organismers Vedkommende syntes at maatte antage en Urdannelse; men i Pflügers Laboratorium blev den samme Vædske, afspærret paa samme Maade, i Timevis udsat for Koghede, og nu dannede der sig efter Afkølingen ingen Bacterier. Der bliver altsaa den Mulighed tilbage, at der var Kim i Vædsken, som ikke tilintetgjordes ved 10 Minutters Koghede, medens de ikke kunde udholde en længere Tids Kogning. Imidlertid maa det paa den anden Side ogsaa indrømmes, at denne Kogning i Timevis muligen har tilintetgjort visse ubekjendte Existensbetingelser for Bacterierne, saa at vi heller ikke her have tvingende Beviser.

En ny Mulighed for Urdannelsen syntes at opstaa ved Opdagelsen af Monererne. Haeckel, der betragter Hypo-

¹ Sml. hermed en vidtløftigere Afhandling af Milne-Edwards i Annales des sciences for 1865, oversat i Tidsskrift for p. F. af Naturv. 3 R., 3. B., p. 1—45; endvidere: John Tyndall: Mindre Afhandlinger, Kbhvn. 1877, p. 67—137.

thesen om en *Generatio æqvivoca* som uundværlig, lover sig i denne Retning navnlig meget af et i det stille Havs Dybder levende Slimvæsen af denne Slægt: «Der findes blandt de allerede nu bekjendte Monerer en Art, som maaske endnu den Dag idag bestandig opstaar ved Urdannelse. Det er den vidunderlige, af Huxley opdagede og beskrevne *Bathybius Haeckelii*. Den opholder sig i Havets største Dybder, mellem 12,000 og 24,000 Fod, hvor den beklæder Bunden med et Overtræk dels i Form af netdannede Plasmastrænge og Fletninger, dels i Form af uregelmæssige større og mindre Plasmaklumper . . . Kun saadanne homogene endnu ikke differentierede Organismer, som i deres ensformige Sammensætning af ensartede Smaadele ligne de uorganiske Krystaller, kunne opstaa ved Urdannelse og være alle de øvrige Organismers Urforældre.» ¹

Hermed har man da lagt sig magelig tilrette paa den dogmatiske Hovedpude og kunde forsaavidt ligesaa godt slutte sig til William Thomsons Hypothese, at de første Organismer ere tilførte vor Klode med Meteorstene, en Antagelse, som afset fra dens fysiske Usandsynlighed ikke forklarer mere end den gamle Historie om Elefanten og Skildpadden. Med Zöllner at erklære al Empiri her for overflødig, da Urdannelsen dog af aprioriske Grunde staar fast, gaar som alt bemærket heller ikke an; thi der er som sagt hypothetiske Elementer i disse «aprioriske» Grunde; ja hos en anden Naturforsker, Fechner, træffe vi endog paa den Antagelse, at de organiske Molekuler ere de ældste i Verdenssystemet. Endelig nødes vi paany til Empiri, idet

¹ Haeckel: *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, 4. Aufl., p. 306. — Forøvrigt har man i den seneste Tid faaet stærk Tvivl angaaende den omtalte Organismes Existens, og selv Opdageren, Huxley, har erklæret, at han maaske kun har havt at gjøre med geleagtig nedfældet Gibs. Se Eugen Dreher: *Der Darwinismus*. Berlin 1877. p. 66.

vi kun have et relativt om end stærkt Analogibevis for Umuligheden af en direkte Skabelse af de første Organismer; ved at betragte denne Umulighed som en absolut Selvfølge forfalder Videnskaben til en ganske vist særdeles letfattelig, men ikke desto mindre utilladelig Dogmatisme — en Dogmatisme, som f. Ex. Kant, Darwin, Lotze, Helmholtz ikke dele —, og der kommer et nyt hypothetisk Element ind i Bevisgangen.

Altsaa: Den Kant-Laplace'ske Theori er en Hypothese, Urdannelsen er en Hypothese, Lamarcks og Darwins storartede Anskuelse er en Hypothese, og af disse Hypotheser have de to sidste endnu ligesaa mange videnskabelige Modstandere som Tilhængere. Ikke desto mindre ere de lutter gode, lutter tiltalende og høitsandsynlige Hypotheser. Lad os et Øieblik antage dem for beviste! Saa kommer Filosofien endda med sin Bortforklaring af Materialismen: Ja høist sandsynlig er Mennesket ved Kvalitetsvalget fremgaaet af de lavere Organismer og de laveste af disse atter ved en Generatio æqvivoca af Materien. Men hvad er saa til Syvende og Sidst denne «Materie»? Et halv-vilkaarligt Produkt af vor Erkjendelsesvirksomhed, til Grund for hvilket der vel ligger et objektivt Noget, men dette Noget er et x. Vi vide ikke, om det er udstrakt i Tid og Rum, om det er legemligt, om det er aandeligt, eller om det muligvis er begge Dele. Maaske er det ét og samme x, der paa engang viser sig baade udstrakt og tænkende (Kant). Kan Materien paa en eller anden ubegribelig Maade falde til Jorden, kan den vel ogsaa paa en eller anden ubegribelig Maade tænke (Schopenhauer). Legemet er en Retort, i hvilken Sjælen bliver udtrukken af materielle Stoffer, ligesom man laver Spiritus af Byg. Men den saaledes udtrukne Sjæl er ikke længer Materie (Beneke). Livet udspringer af Stoffernes Natur, koncentrerer sig til Selvenhed og underlægger sig Stofpunkternes Virksomhed (R. Nielsen). Lignende Udtalelser findes der nok af i

Filosofien; men her er jo Materien bleven til mere end Materie; vi have her en Slags Materialisme, men den er ikke længer materialistisk; Aanden er skjult tilstede, hvad enten den saa eksisterer som en Side af det Materielle, eller den som Anlæg er tilstede i dette for senere at vikle sig ud til relativ Selvtændighed, eller endog, som hos Lotze, alt det Materielle er formummet Aand.

Øieblikkelig vil sikkert her den Indvending reise sig: Skulle vi nu dog tilbage til alle de spekulative Fantastier, til det gamle velbekjendte Guldmagerkneb at komme ligesaa meget Guld i Diglen, som man siden vil hente ud deraf? Dette er ikke Videnskabens — Naturvidenskabens — Opfattelse af Materien, og i vore Dage maa vi holde os til det; vor Tid er skeptisk!

Vel! Men lad os fremfor Alt vogte os for den ligesaa sædvanlige som komiske Art «Skepsis», der passende kunde benævnes den historiske eller kommunale, forsaavidt som den har Formen: «Jeg tror ikke en Døit mere end min Nabo Peer og min Gjenbo Poul»! Lad os stadig huske paa, at enhver Art Skepsis, som umiddelbart refererer sig til en vis Kvantitet eller Kvalitet af Sætninger, er dogmatisk og dermed komisk! Lad os huske paa, at den berettigede Skepsis eller Kriticisme ved Siden af Mottoet: Jeg tror Intet uprøvet! maa sætte: og forkaster Intet uprøvet! ¹ Hvor ødelæggende den dogmatiske Skepticisme er for Videnskaben, skal siden blive rigelig belyst. Foreløbig gælder det kun om uden aprioriske Fordomme at holde hine Sætninger in mente som Muligheder, som Hypoteser, medens vi nøiere undersøge Naturvidenskabens Materiebegreb. Skulde det da vise sig, at dette Begreb ingenlunde er af saa skarptbegrændset, afsluttet Karakter, at det frabeder sig alle Udvidelser af den antydede Art, saa se vi os jo dog nødsagede til derpaa nærmere at gaa

¹ For me, I know nought; nothing I deny. Byron: Don Juan XIV, 3.

ind paa dem, hvor fremmede de end kunne klinge os imøde. Finde vi derimod Materiebegrebet fastomgrændset og færdigt, ja da maa vi opgive hine Muligheder; thi Sandheden er i Naturvidenskaben som i Filosofien kun én; hver Videnskab kar ikke sin, men forskjellige Stykker af den samme. Først spørge vi altsaa: Hvilket er da Naturvidenskabens Materiebegreb? Kemien giver os det fuldstændigste Svar paa dette Spørgsmaal. Med et kort Blik paa dens nyeste Theorier maa vi altsaa begynde vort følgende Afsnit.

IV.

Det er en velbekjendt og ofte gjentaget Sandhed, at Naturvidenskaben i vore Tider har gjort rivende Fremskridt. For ingen Gren af Videnskaben gælder dog dette Ord i den Grad som for Kemiens Vedkommende; thi dette Fag er først i vort Aarhundrede fra en Kunst blevet til en Videnskab. Ogsaa i det forrige Aarhundrede kunde man danne kemiske Forbindelser og opløse dem i deres Bestanddele; men man gjorde det nærmest paa Slump, uden Indsigt i Processernes Natur. Nu kan man tilnærmelsesvis forklare sig, hvorfor der af disse Bestanddele just maa komme dette Produkt netop paa disse Betingelser. Man har underlagt den allerede vidtdrevne blinde Kunst et theoretisk Grundlag og derved hævet den op til gennemsigtig lovbunden Videnskab.

Ogsaa Kemikeren er som Naturforsker velbekjendt med vor konkrete Erkjendelses relativt symbolske Karakter. Ogsaa han véd, at den brogede synlige Mangfoldighed nøiagtig talt kun er vore egne Forestillinger, og at det Objektive, der foranlediger disse Forestillinger, maaske er saare vidt forskjelligt fra dem. Men som Kemiker forbigaar han flygtigt dette Problem. At finde Lov og Ordning i den forestillede Mangfoldighed er jo under alle Omstændigheder ogsaa en værdig Opgave for Menneskeaaanden, og denne Opgave er særlig hans. Idet vi følge ham under

hans Løsningsforsøg, lære vi, hvorledes han danner sig sit *Materiebegreb*.

Man havde forlængst opgivet Oldtidens Lære, at alt Legemligt kunde henføres under de 4 velbekjendte Elementer Jord, Vand, Luft, Ild, saa vel som Middelalderens, at alt i Grunden var sygt Guld, som det gjaldt at helbrede ved et eller andet Tryllemiddel; man vidste ved Aarhundredets Begyndelse, at der eksisterer omtrent 60 Grundstoffer, hvoraf alle andre Stoffer ere Forbindelser; man havde tillige lagt Mærke til, at der hersker en udpræget Forskjel mellem den blot mekaniske og den kemiske Forbindelse, idet den mekaniske Blanding kan foregaa mellem vilkaarlige Mængder, i alle mulige Grader, under allehaande Betingelser og i Produktet stedse viser Lighed med Bestanddelene, hvorimod den kemiske Forening altid foregaar mellem i Forhold til hinanden bestemte Vægtmængder, under bestemte Betingelser og i Reglen til Produkt faar et Stof af et ganske splinternyt Udseende og Væsen. Da fremtraadte Dalton, satte sin Atomtheori ind som Gaadens Løsning og grundlagde derved den moderne kemiske Videnskab.

Ved Gay Lussacs Vægtfyldetheori og navnlig ved Amadeo Avogadros Molekulartheori voxer den unge Videnskab i Omfang og Sikkerhed. I Læren om Atomernes Kvantivalens finder den et Middel, som tillader den at gaa deduktivt tilværks og forudsige usete Forbindelsers Mulighed, ligesom denne Opdagelse ogsaa for en stor Del nedbryder Skranken mellem den saakaldte uorganiske og organiske Kemi. Med forbausende Held og Dristighed konstrueres den ene Forbindelse efter den anden ved Hjælp af de saakaldte rationelle Formler, og Erfaringen i Laboratoriet synes virkelig at bekræfte, at man har regnet rigtigt, at det nysnævnte «Guldmagerkneb» altsaa ikke lader sig afvise, men at Erkjendelsen trøstigt kan gaa frem ad denne Vei. Kjendsgjerninger som Allotropi, Polymeri og Metameri volde ikke længer Forskningen nogen Vanskelighed;

Theorien magter dem allesammen, ja selv Atomets absolute Størrelse synes man at kunne maale. Det mest slaaende Bevis for Theoriens Sandhed og Frugtbarhed er vel det Faktum, at medens man i Aaret 1828 endnu antog en absolut Forskjel mellem Organisk og Uorganisk, da ethvert Forsøg paa at fremstille organiske Forbindelser af deres uorganiske Elementer hidtil var strandet, saa er nu hin kinesiske Mur ikke alene styrtet; men den Tid er nærførestaaende eller allerede kommen, da man kan fremstille enhver som helst bekjendt strukturløs organisk Forbindelse af de uorganiske Elementer. Og som Kemien har aabnet den organiske Verden for Erkjendelsen, saaledes har den udstrakt sine Seierstog til Universets fjerneste Dybder. Ikke blot vor egen Klode, ikke blot Solen, men selv de fjerneste Taageverdener har den ved Spektralanalysens Hjælp forskaffet os Indblik i, udfundet deres kemiske Elementer som deres fysiske Beskaffenhed, beregnet deres Bevægelser og sammenlignet deres Varmegrad og deres Aldersforhold. Det ser da altsaa ud, som om her slet intet Væsenligt var tilbage at ønske.

Og dog! Trods alle disse rivende Fremskridt, alle disse blændende Lyssider, har Sagen ikke desto mindre ogsaa sine stærke og væsentlige Skyggesider. For det Første forklarer Theorien jo strengt taget slet ikke, hvad der først og fremmest skulde forklares, nemlig det kemiske Produkts splinternye Karakter. At Svovl og Kviksølv danne Zinnober, er mig lige uforstaaeligt, hvadenten jeg antager Svovl og Kviksølv for kontinuerlige eller diskrete Stoffer; Atomlæren pulveriserer blot Gaaden til ligesaa mange Smaa-gaader, som der er Zinnobermolekuler i den frembragte Forbindelse; den sætter blot det gjenstridige Vidunder udenfor Sandsernes Kontrol, ligesom man sender en Forbryder til Botany Bay. Hermed er imidlertid ikke blot vundet, at Problemet — som F. A. Lange siger — kommer i godt Selskab; men i hine Differentialernes Udørken er tillige

udmærket Plads for frie Forklaringer, og adskillige saadanne ere da ogsaa blevne opstillede; vi skulle ikke dvæle ved den nuværende Svingningshypoteses større eller mindre Sikkerhed; vi erindre kun om, at den slet ikke formaar at forklare os, hvorfor Atomerne optræde i over tredsindstyve forskellige Arter, om, at adskillige Kjendsgjerninger kræve disse Atomer opløste i saakaldte Partikler eller Atomer af anden Orden, kortsagt om, at Theorien altsaa forsaaavdt endnu er bundløs.

Og antage vi end dette Hul udfyldt, saa støde vi strax paa et nyt. «Kvantivalensen» synes ikke at staa i ringeste Forbindelse med «Affiniteten» og danner saaledes en selvstændig Gaade: Brintens Affinitet til Klor er saa stærk, at disse to Grundstoffer forbinde sig under Explosion; og dog mættes Brintatomet allerede ved ét Kloratom. Omvendt er Kvælstoffets Affinitet til Klor saa ringe, at deres Forbindelse blot ved Berøring sprænges under Explosion; og dog mættes Kvælstofatomet først ved tre Kloratomer. Men ikke nok hermed: Kvantivalensen viser sig endvidere som en foranderlig Eiendommelighed ved Atomerne. Det tregyldige Kvælstofatom optræder ofte som femgyldigt. For at forklare sig dette Fænomen har man (Kekulé) foruden atomistiske Forbindelser ligeledes antaget molekulære. Men at afstikke skarp Grændse mellem begge Arter formaar man endnu ikke. Her er da altsaa Taage og Usikkerhed nok. De mange glimrende Deduktioner ere kun sparsomme Lysglimt paa et vidtudstrakt mørkt Firmament. De blændende anskuelige Konstruktioner som f. Ex. af Benzol, Naftalin, Anthracen, angive ikke den sande nøgne Virkelighed, men ere kun Fantasibilleder af Virkeligheden, hvorfor Kemikeren ogsaa regelmæssig tilbagekalder sine plane (!) Tegningers Betydning, saasnart han godt og vel har sat dem paa Papiret. Kort sagt: det turde hermed anses for at være tilstrækkelig godtgjort, at Kemien endnu er en ung og

ufærdig Videnskab og dens Materiebegreb endnu et høist ufærdigt Begreb.

Altsaa: Kemiens kjender ingenlunde Materiens Væsen, og Kemikerne selv indrømme dette i rigeste Maal. Vi kunne derfor med fuld Berettigelse afvise hin Indvending fra Side 39, den i de naive Materialisters Skrifter saa hyppig forekommende Pukken paa «Videnskabens» absolute og færdige Materiebegreb. Dette er det første Resultat af vore kemiske Betragtninger.

Men endnu mere! Hvorledes opstod Kemiens mangehaande Anskuelser om Materien? Hvorledes voxer dens Materiebegreb endnu den Dag idag? Man behøver kun at tage den første den bedste Kemiens Historie i Haanden for at opdage, at det netop sker efter hin førnævnte Rythmus: Man lægger stedse ligesaa meget Guld i Diglen, som man siden henter ud deraf. Denne Fremgangsmaade er ikke uden videre falsk. Tanken siger med Kong Lear: *Nothing can come of nothing!* og den nødes derfor til at lægge Alt, hvad siden blomstrer frem, som Spirer ind i det oprindelige Kaos. Forsaavidt er «Guldmagerknebet» berettiget. Kun naar man vil hente Andet ud, end hvad der nødvendig kommer ud, kun naar man vil søge selvstændige Spirer for, hvad der er voxet sammen af flere andre, bliver Fremgangsmaaden usand. Vi ville lade et Par Autoriteter vidne: I sin «Rede zum Gedächtniss an Gustav Magnus» (1871) siger Helmholtz: «Ueber die Atome in der theoretischen Physik sagt Sir W. Thomson sehr bezeichnend, dass ihre Annahme keine Eigenschaft der Körper erklären kann, die man nicht vorher den Atomen selbst beigelegt hat. Ich will mich, inden ich diesem Ausspruch beipflichte, hiermit keineswegs gegen die Existenz der Atome erklären»

Altsaa: Kemiens, «Videnskabens», Materiebegreb er fra først af voxet frem paa denne Maade og tør og maa da ogsaa voxte videre paa denne Maade. Her er vort andet Resultat.

Men endnu mere! Fysikerne og Kemikerne have kun til Hensigt at finde Forklaring paa Tilværelsens fysiske og kemiske Fænomener. Derfor lægge de kun saadanne Bestemmelser ind i deres Materiebegreb, som kunne tjene hertil. Er det nu derimod de psykiske Fænomener, der skulle forklares, saa er der jo i og for sig ingen Grund til at nægte vedkommende Forsker Ret til ogsaa at udruste Materien med visse psykiske Egenskaber. «Hvis vi» — siger Tyndall — «betragte Materien, saaledes som den skildres af Demokrit, og som den Slægtfølger igjennem er bleven defineret i vore videnskabelige Lærebøger, vil den absolute Umulighed af, at nogensomhelst Livsform kunde fremkomme af den, være tilstrækkelig til at lade os give en hvilken som helst anden Hypothese Fortrinet; men Lærebøgernes Definitioner af Materien vare kun bestemte til at udtømme dens rent fysiske og mekaniske Egenskaber.» ¹

Her er altsaa Grunden til Illusionen om «Videnskabens» afsluttede Materiebegreb! Her have vi den klareste Udtalelse af Retten til at bygge videre! Her har en fremragende Forsker selv udtalt sig om Videnskabens foreløbige Uvidenhed!

¹ Tidsskrift for popul. Fremstill. af Naturv. 5. R. 2. Bd. p. 297.

V.

Lad os kaste et flygtigt Tilbageblik paa Veien, vi have fulgt! Vi fandt to Adgange til Kundskab om Sjælen, en fysisk-fysiologisk og en psykologisk. Begge ere lige berettigede. Vi betraadte den første ved at spørge om det Organiskes Oprindelse overhovedet. Vi fik ingen Vished, men Sandsynlighed for, at Organismen udspringer af Materien; men vi kunde deraf ikke drage materialistiske Konsekvenser; thi vi vide ikke, hvad Materien er; det er muligt, at den, som Lotze siger, hemmelig er bedre end Materie. Vi godtgjorde Ufuldstændigheden af vort Materiebegreb ved et Blik paa Kemiens Lære. Enhver Kyndig ser let, at vi havde faaet et ligesaa tarveligt Udbytte, hvis vi vare gaaede til Fysiken. Vi havde der faaet at vide, at Materien staar i Relation til visse Kræfter, saasom Gravitation, Magnetisme, Elektricitet, Lys og Varme; men hvad Gravitation, Magnetisme eller Elektricitet er, det véd Fysiken ikke. At disse Kræfter kunne reduceres til hverandre, nytter os kun lidt, naar man dog ikke tilbunds kan angive, hvorpaa da deres Forskjel og Lighed beror, og naar man dog ikke skarpt véd, hvad den fælles Urkraft er, ja end ikke synes at vide ret Besked om dennes Forhold til Stoffet. Kraften er en Egenskab ved Materien, sige Materialisterne. Materien er et Resultat af Kraften, siger H. C. Ørsted.¹

¹ Naturlærens mekaniske Del, 1859, Indl. p. 2,9. Aanden i Naturen 3. Udg. I, 1ste Afhandl. II, 136 osv. Ønsker man endnu flere Op-

Af saadanne Yttringer bliver det da klart, at heller ikke Fysiken har udtømt Materiebegrebet.

Vi kunne da altsaa ikke fraskrive den psykologiske Forsker Ret til at udvide dette ufærdige Materiebegreb med psykiske Bestemmelser, dog vel at mærke paa én Betingelse, nemlig hvis en saadan Udvidelse skulde vise sig uomgængelig nødvendig; thi Videnskabens Grundantagelser maa ikke lunefuldt formeres, og muligt var det jo, at allerede den fysiske Materie, om vi maa bruge dette Udtryk, var tilstrækkelig til en Forklaring af de psykiske Fænomener. Vi have her netop den sig selv forstaaende *Materialismes* Paastand, det Løsen, som Carl Vogt, Moleschott og hans trofaste Vaabendrager Büchner kæmpe for, hvorvel de end ikke altid ere i Besiddelse af det Held selv at vide af det. Thi selvfølgelig kan kun den Anskuelse betegnes som Materialisme i skarp og egenlig Forstand, der opfatter de psykiske Fænomener som direkte Funktioner af Materien, saaledes som vi kjende den fra Fysiken og Kemien. Ellers maatte vi jo kalde enhver Forsker Materialist, som antager, at Livet udspringer af Stoffernes Natur, fordi det fra først af¹ er tilstede som Anlæg i Materien. Men derved blive Alle undtagen Kreatianisterne Materialister. Valget blev da kun mellem Materialisme og den Antagelse, at enhver Undfangelse er ledsaget af et specielt Under, en Antagelse, som har al Erfaring angaaende Arvelighed osv. mod sig og kun kan fastholdes gennem saa absurde Hjælpes-hypotheser som dem, Lotze anfører i sin *Medicinische Psychologie* p. 160 ... og i *Mikrokosmos*, 2. Aufl. I, 442.²

fattelser, saa læse man en lille Afhandling af L. A. Colding i Oversigt over det kgl. danske Vid. Selsk's. Forh. 1856 Nr. 4—6. — Adolf Horwicz (*Psychol. Analysen*, 1872) finder endog fire Forhold mulige mellem Kraft og Stof.

¹ Eller ialtfald fra et vist Tidspunkt af. Sml. p. 38.

² Den nye Sjæl sammensættes ikke af Forældrenes, men for at Slægtskabet mellem Forældre og Børn ikke skal blive blot kjødeligt,

Imidlertid har Udtrykket Materialisme alligevel tidt efter Sprogbrugen en noget videre Betydning end den her angivne. Vægten falder da paa Dilemmaet: Er der en relativt selvstændig immateriel Sjæl, eller ere de psykiske Yttringer umiddelbare Funktioner af Materien (Hjernen), ligegyldigt hvorledes denne end opfattes? Antagelsen af dette Sidste bliver da Materialisme, medens den modsatte Synsmaade sædvanlig kaldes Idealisme. Vi faa saaledes en *krassere* og en *slappere Materialisme* at tage Hensyn til i Løbet af vore Undersøgelser. Ved at skride til Løsningen af det ovennævnte Problem: Kan den fysiske Materie forklare de psykiske Fænomener? komme vi i Kast med den første Art, der dog selvfølgelig ved en Række Mellemløberer jevnt glider over i den anden.

Carl Vogt, Moleschott, Büchner og tildels Czolbe ere den nyere Tids Hovedrepræsentanter for den Lære, der har bevaret dette Spørgsmaal med et absolut Ja. Først prøve vi da deres Anskuelse. Den er fremsat kort og fyndig og er fælles i alle Hovedpunkter.

Hele Tilværelsen, sige de, er et evigt Kvantum fysisk Kraft og Stof, og Kraften er stedse Egenskab ved Stoffet. Ved en Generatio æquivoca opstaar der Organismer; Mennesket er den fuldkomneste; Bevidstheden er en Funktion af Hjernen, og denne eller Bevidsthedssummen er lig Sjælen.

«At Hjernen er Tænkningens Organ . . . , det er en Sandhed, som næppe nogen Læge eller Fysiolog kan betvivle. Den daglige Erfaring og en Mængde talende Kjendsgjeringer tvinge ham med Nødvendighed til at antage det. At Hjernens Størrelse, Form og Sammensætning staar i ligefremt Forhold til de aandelige Funktioner, lærer den

tildeler Guddommen Barnet en Sjæl, der ligner et Produkt af Forældrenes. Dette er misligt baade for Guddommen, der altsaa ofte maatte kopiere slette Sjæle, ligesom ogsaa for de Forældre og Børn, der gjennem Filosofien kjende den rette Sammenhæng.

sammenlignende Anatomi. Mennesket har den absolut og relativt største Hjerne. Er Hjernen hos enkelte meget store Dyr større end hos Mennesket, saa beror det paa «einem Ueberwiegen derjenigen Gehirnthteile, welche dem Körper-Nervensystem vorstehen», hvorimod den tænkende Del af Hjernen altid er størst hos Mennesket. Ved at maale Dyr- og Menneskehjerner ser man ogsaa, at Størrelsen voxer parallelt med Aandsevnerne. Danne visse Leddyr en Undtagelse, saa er det ialtfald en let forklarlig Undtagelse. Er der andre Undtagelser, saa beror det paa, at «die geistige Werthbestimmung eines Gehirns» tillige er afhængig af mange andre Faktorer, saasom Vægt, Form, Struktur, Tæthed, Vindingernes Beskaffenhed, den kemiske Sammensætning osv. Saaledes have de høiere Dyr mere Fedt og dermed mere Fosfor end de lavere. At Fedtet spiller en væsenlig Rolle i de aandelige Funktioner, bevises ogsaa slaaende derved, at Kloroformering paa engang berøver Hjernen Fedtet og Bevidstheden. Samme nære Forhold mellem Sjæl og Hjerne ses ogsaa af Menneskets Udviklingshistorie. Aanden voxer og svinder med Hjernen og navnlig med Hemisfærerne. Schiller, Byron, Cromwell og Napoleon I. havde de største bekendte Hjerner; Kretinere, Negere og Indianere have meget smaa Hjerner. Professor Broca beretter ogsaa, «dass die mittlere Capacität oder Fassungsfähigkeit der Pariser Schädel im Laufe von 5—7 Jahrhunderten um mehr als 35 Cubik-Centimeter zugenommen hat — eine Zunahme, welche hauptsächlich dem mit der Intelligenz in besonderer Beziehung stehenden Vorderhaupte zu Gute gekommen ist.» Korthalsede Mennesker ere livligere end langhalsede, fordi deres Blod har en kortere Vei til Hjernen. Ja det er endog en ganske almindelig Hattemagererfaring, at Panden og Tindingerne ere mindre udviklede hos de lavere Samfundsklasser end hos de høiere, og vel hører man ofte Tale om kløgtige Folk med smaa Hoveder og indskrænkede med store, men dette til-

syneladende Brud paa Reglen hidrører saa fra en Forskjel i Flid og Dannelse, ligesom det da ogsaa nærmest kun er Hjernens graa Substans, det kommer an paa ved «die geistige Werthbestimmung». Men nok med Hensyn til Kjendsgjerninger! Hele Anthropologien er ét fortløbende Bevis for — «die Zuzammengehörigkeit von Gehirn und Seele».

Saaledes lyder Indlægget fra Materialisterne, hentet lige ud af deres nyeste Hovedværk: Büchners Kraft und Stoff (13. Aufl. 1874, p. 123—143), et Skrift, hvori man paa Grund af Forfatterens ivrige Syslen med sine Kollegers Værker kan være vis paa at finde alle Grunde for Anskuelsen ophobede. Og ikke desto mindre lyder Beviset saa naivt-komisk, at det næsten gjendriver sig selv ved sin Tone. Det bliver næsten overflødigt at bemærke, at de fleste af de anførte Paastande strengt taget ere usande. Hjernens Udvikling er ikke absolut proportional med Aandsevnernes. De for deres Intelligens saa berømte Myrer, Bier og Edderkopper mangle jo endog Hjerne. Menneskets Hjerne er heller ikke hverken absolut eller relativt størst. En normal Menneskehjerne veier mellem 3 og 3½ Pund; men efter Rudolphi¹ veiede en Hvalhjerne 5⅓ Pund og efter Perault endog 9 Pund. Og blandt Fuglene vise de smaa Sangere med allermindst Hjerne i Reglen størst Lærenemhed og flest Kunstfrifter. Efter Cuvier — siger Longet i sin Nervesystemets Anatomi og Fysiologi — forholder Vægten af et voxent Menneskes Hjerne sig til hele Legemets Vægt som 1 til 30 eller som 1 til 35, hos Simia sciurea som 1 til 22, hos S. capucina som 1 til 24, hos S. Jacchus som 1 til 28, hos Delfinen som 1 til 36, osv. Og endnu uheldigere for Materialisterne viser Forholdet sig hos Fuglene; thi hos Meisen er Forholdet som 1 til 12,

¹ Bona Meyer: Philosophische Zeitfragen, 2. Aufl. 1874, p. 173 —.

hos Sidskenen som 1 til 14, hos Spurven som 1 til 25 og hos Rødhalsen som 1 til 32. Heller ikke i Forhold til Rygmarv og Nerver har Mennesket den største Hjerne. Forsaavidt dette Forhold lader sig beregne, er efter Volkmann Delfinen dobbelt saa gunstig stillet. Og endelig er efter samme Forfatter Hjernen hos smaa og unge Dyr altid relativt større end hos store og gamle. Ligesaa uheldige ere Paastandene angaaende Struktur og Sammensætning. Leurets og Gratiolets nyere Undersøgelser paa dette Punkt bekræfte ikke Materialisternes Udsagn; tvertimod fremhæver Leuret, at hverken Vindingernes Størrelse, Antal eller Form forholde sig som Aandsevnerne. Ligesom Delfinen har en stor Hjerne, har den ogsaa ualmindelig skarpe og mange Vindinger. Heller ikke Fedtrigdommen i Hjernen er parallel med Aandsevnerne. Bibra — som Materialisterne her citere — fandt netop lige saa meget Fedt hos aandssløve Mennesker som hos friske, og en usædvanlig stor Mængde hos Faar og Gæs. Lige saa lidt slaa Materialisternes Paastande til indenfor Menneskets eget Omraade. Hverken Hjernes Masse eller Vindingernes eller Hemisfærernes Størrelse er et sandt Maal for Aandsevnerne. Baade Huschke og R. Wagner udtale sig herimod i deres Sagen vedrørende Arbejder. I det Hele og Store har Sætningen en vis Gyl-dighed, men i det Enkelte og Smaa viser den sig fuld af Undtagelser, og just derved bliver den ubrugbar som Argument for Materialismen. «Jeg antager ikke» — siger Darwin — «at der er Nogen, der betvivler, at Menneskehjernens Størrelse i Forhold til Legemet, sammenlignet med Gorillaens eller Orang-Utangens, staar i den nøieste Forbindelse med hans høiere Aandsevner . . . Paa den anden Side er der heller Ingen, der antager, at to Dyrs eller to Menneskers Forstand kan bestemmes nøiagtig efter deres Hjerne-kassers Kubikindhold; det er vist, at der kan være overordenlig stor sjælelig Virksomhed, hvor der kun er en

yderst ringe Nervemasse." Valentin bemærker i sin Fysiologi (oversat af Hannover, p. 676), at «Kretinere ikke sjelden besidde de gunstigst formede Hjernevindinger». Omvendt har man talrige Exempler paa omfangsrig Desorganisation af Hjernen sammen med fuldstændig psykisk Integritet. Longet meddeler to saadanne nøiagtigt undersøgte Tilfælde i sin Nervesystemets Anatomi og Fysiologi (übers. v. Hein, I, 617 ^{og 528} 620). Og nu endelig Flourens's Experimenter! Han anbragte smaa Metalkugler paa Overfladen af Hjernen hos forskellige Dyr og lod dem langsomt synke igjennem. Efter kortere eller længere Tids Forløb havde de alle naaet Hjernens Basis; men ingen Forstyrrelse af de psykiske Funktioner var at spore. Kun naar en Kugle gjennemskar «Livsknuden», paafulgte Døden. Hvad Materialisterne ville gjøre med saadanne Kjendsgjeringer, er vanskeligt at indse — ja, eller let, forsaavidt de kun have Et at gjøre, nemlig at overse dem.

Men hvortil hele denne Paavisning af Mislighederne ved de anførte Argumenter, da dog — her kulminerer det Komiske — intet Menneske tænker paa Indvendinger mod Konklusionen: Altsaa er der — «Zusammengehörigkeit von Gehirn und Seele!» Saaledes forstaa Materialisterne at fastholde, hvad det egentlig er, de ville bevise. Det er et helt Træf, at Argumentationen kommer til at ende med en eller anden materialistisk Sætning af de velbekjendte Former: Tanken forholder sig til Hjernen som Galden til Leveren (Vogt, Physiol. Briefe p. 266)! Al Tanke, al Selvbevidsthed er Stofbevægelse (Moleschott, Kreislauf des Lebens p. 401, 405)! Ofte sker det ogsaa, at der efter en uhyre Ladning Grunde kommer et ganske uskyldigt Ergo efterfulgt af en Sætning, som intet Menneske har tænkt paa at betvivle; saaledes her, saaledes det bekjendte: Ingen Tanke uden Fosfor! og endnu mere komisk:

¹ The Descent of Man. London 71. I, 145.

«Ligesom *vi* se med et Øie og høre med et Øre, saaledes tænke *vi* med en Halvkugle» (Moleschott, Kr. d. L. 382). Det Eneste, der kan indvendes mod denne Sætning, er, at der burde være sagt to.

At vedkommende Forfattere med disse Sætninger imidlertid mene at sige noget absolut materialistisk, faa vi et Bevis for ved at læse videre hos Büchner; thi efter at have bestyrket sine Læsere i Troen paa den græsselige Sætning, at Sjæl og Hjerne «høre sammen» ved at fortælle dem, at Friedreich er kommen til det ligesaa græsselige Resultat, at «dieselbe Kraft, die durch den Magen verdaut, denkt durch das Gehirn», fortsætter han ganske naivt: Man kunde indvende, at den ensformige Materie ikke kan være «alleiniger Grund und Ursache» til det uendelig fine og komplicerede aandelige Maskineri; men Intet i Verden har finere og forunderligere Former eller mærkværdigere kemisk Sammensætning end Hjernen. Følgelig tør man ikke fraskrive den vidunderlige Virkninger. Sagens *Hvorledes* kan her være ligegyldigt, men *at* Tanken produceres af Materien, det bevises ved Uadskilligheden af Aand og Materie, Sjæl og Legeme, Kraft og Stof.

Altsaa her er det, Materialisterne ville hen! Det er ikke det velbekjendte Faktum, at Sjæl og Hjerne høre sammen, eller at *vi* tænke med en Halvkugle, de egenlig ville bevise; nei at Sjælen er lig Hjernen, at det er Halvkuglen selv, der tænker, det er deres Paaatand. Men her er unægtelig et temmelig fantastisk Spring. Lad os foreløbig antage, at «die Zuzammengehörigkeit von Gehirn und Seele» var saa fuldstændig godtgjort, som Materialisterne mene. Lad os antage, at alle de mange Undtagelser vare godt bortforklarede, at man hos Bier, Myrer og Edderkopper havde paavist usædvanlig store Svælgganglier, som jo flere Forskere paastaa; at man hos Delfinen og Elefanten virkelig med Rette kunne fradrage «diejenigen Gehirntheile, welche dem Körpernervensystem vorstehen», at

Longets og Flourens's og de mange Andres Udsagn om Aandsintegritet sammen med desorganiseret Hjerne vare urigtige, osv. osv., saa følger deraf endnu ingenlunde, at det er Hjernen, der frembringer Tanken. Man kunde akkurat ligesaa godt — bemærker Bona Meyer — falde paa at slutte: «Aandsevnerne voxe og aftage med Knoklerne, alsaar er Tænkning Knokkelvirksomhed!» Ja, og endvidere ligesaa godt: Altsaa ere Knoklerne Tankeprodukter! Det Ene er akkurat ligesaa berettiget som det Andet. Vore Materialister vise sig imidlertid blinde for disse Muligheder og røbe en fuldstændig Uvidenhed om Forskjellen mellem Begreberne Aarsag og Betingelse. Hjernen skal nu engang være Tænkningens Aarsag.

Vilde man være ridderlig nok til ikke rent uden videre at tiltro Materialisterne en saa plump Ulogiskhed som den anførte; vilde man opsøge de mere eller mindre ubevidste Følelser, som lokke dem til deres ulogiske Ergo, saa maa vistnok fremhæves, at deres Uvidenhed angaaende al filosofisk Analyse bevirker, at de ikke kunne tænke sig Begrebet substantiel Sjæl uden strax at forblande det med en absolut selvstændig, overfor al Materie uafhængig, alle Naturens Love trodsende, himmelfalden og overnaturlig Aand, som hvert Øieblik maatte forstyrre al Naturforskning. Derfor parallelisere de Begreberne Materialisme og Ikke-Materialisme med Bestemmelserne Læge og Theolog¹, og derfor er al deres Polemik mod Sjælen rettet mod Udødelighed, Undere og alle Slags Brud paa Naturlovene. Derfor antage de Sætningen: Ingen Kraft uden et materielt

¹ Ein medicinischer Theolog, Herr Professor Leupoldt in Erlangen, behauptet, dass Diejenigen, welche statt von Gott, von der Materie ausgingen, auf alles wissenschaftliche Begreifen verzichten müssten . . . , ein Raisonnement, mehr eines Theologen als eines Arztes würdig.“ Kraft und Stoff p. 37, o. L. mangfoldige andre Steder.

Substrat! som et selvfølgeligt eller forlængst bevist Faktum, medens dette jo netop er Problemet, der skal undersøges. Lotze — og med ham alle andre Idealister — slutter netop fra de psykiske Kræfters Særegenhed til et immaterielt psykisk Substrat som nødvendig Antagelse,¹ idet man ikke kan forklare Aandsfænomenerne af den fysiske Materies Egenskaber, og han synes heri at have Logikens Medhold (*Entium varietates non temere esse minuendas!*), ligesom Fysikeu jo ogsaa antog Imponderabilier, saalænge den endnu ikke kunde forklare alle de fysiske Fænomener paa tilfredsstillende Maade ved de veielige Stoffer alene. Men for Materialisterne er en immateriel Substans allerede i sig selv en Modsigelse — ret som om Videnskaben vidste det mindste herom! — og de finde det ubegribeligt, at en saadan skulde kunne vevirke med Materien — som om ikke selv Filosoferne (der jo dog ofte tro at vide mere end andre Folk) lige fra Descartes og Locke til Lotze endog have erklæret et saa simpelt Faktum som det, at en bevæget Kugle sætter en anden i Bevægelse, for ubegribeligt for os; og ret som om det med Vevirkningens Ubegribelighed strax var givet, at just det immaterielle Led, Sjælen, skulde bort!

Men vi have allerede dvælet for længe ved disse Materialister; lad os afslutte Forhandlingerne! Ad vor Analyses Vei førtes vi til at opstille det Spørgsmaal: Kan den fysiske Materie forklare de psykiske Fænomener? Vi stødte saa paa en Retning, som besvarede dette Spørgsmaal med et ubetinget Ja. Vi søgte efter Beviser for Rigtigheden af dette Ja. Med en til Usandhed grændsende Ensidighed anførtes der en Række Kjendsgjeringer, som bevise noget aldrig omtvistet ganske Andet, nemlig inderlig Relation mellem Tænkning og Hjerne. Paa Grund af Forblandingen af disse to Ting have Materia-

¹ Medicinische Psychologie 13, Mikrokosmos 2. Aufl. I, 165—166.

listerne ikke fremmet Problemet en Smule ¹. Intet Sted gjøre de ringeste Tilløb til at forklare Sjæleyttringerne af Materien, hvad dog det forrige Aarhundredes franske Materialisme, skjøndt uden Held, forsøgte. Give vi os til at lede, træffe vi kun paa lutter Magtsprog som f. Ex.: Tanken forholder sig til Hjernen som Urinen til Nyrerne! Hjernen tænker, ligesom Maven fordøier! Ingen Tanke uden Fosfor! osv., lutter Sætninger af Interesse i allehaande andre Retninger (som f. Ex. til at vise, hvor ugenert disse Folk forblande Grundbegreber som Produkt og Funktion, Aarsag og Betingelse, Materialisme og Ikke-Spiritualisme), kun ikke med Hensyn til selve Problemet. Lægen Czolbe, som tidt nok har paataget sig det utaknemmelige Hverv at udfylde de mest prostituerende Huller i det materialistiske System ², har med Hensyn til Grundmangelen heller Intet udrettet. Thi vel har han til betegnende Forskjel fra sine Medbrødre indset, at netop her skulde der gjøres Noget, og han har derfor prøvet at forklare Selvbevidstheden som et i sig selv tilbagevendende Skrueløb af kredsende Nervestrømme; men dette Paafund tilfredsstiller end ikke ham selv, og i sit sidste Skrift (*Die Grenzen und der Ursprung der menschlichen Erkenntniss . . .*

¹ Vi ville senere faa at se, at Kant, skjøndt han ikke er Materialist, dog har leveret et ganske anderledes vægtigt Indlæg til Fordel for Materialismen.

² Idetmindste en god Villie til at gjøre det Samme tør man heller ikke frakjende Lægen A. Mayer i Mainz. I et Skrift, som (underligt nok) betitles: *Die Lehre von der Erkenntniss*, Leipzig 1875, fortælles nemlig som Indledning, at det dog nok ikke forholder sig saa ganske klart med Materiens absolute Sandhed, da den snarere synes at være noget Sekundært, Subjektivt, Fænomenalt. Men efter saaledes at have vist, at ogsaa han godt kjender „Metafysikens Urimeligheder“, vender Forfatteren skyndsomst med lettet Hjerte tilbage til den sædvanlige dogmatiske Sfære, og nu gaar det Slag i Slag med alle de velbekjendte Fraser.

1865) forkynder han sig ovenikjøbet «nun auch von dem Irrthum zurückgekommen, dass sich aus der Materie Empfindungen und Gefühle ableiten lassen».

Man kan hos Materialisterne lære mange smukke Ting om Stoffets Evighed, om Kraftens Evighed, om Theologernes Indskrænkethed, om Kredsløbets Poesi, — Evighed! Indskrænkethed! Poesi! — lutter Ting, som Materialisterne af visse gode Grunde helst skulde tie stille med. Om Materialismens Sandhed derimod høre vi ikke et eneste oplysende endsige bevisende Ord. Heraf kan jo imidlertid ingenlunde sluttes: Altsaa er Materialismen falsk! Nei, der kan kun sluttes: Altsaa var det forgæves at henvende sig til disse Folk; vi maa da ad anden Vei prøve, hvorledes det forholder sig med Materialismen.

«Og det er underligt, at Du ikke for længe siden har opdaget og valgt denne Vei!» kunde En og Anden mene: «Eller er det dog ikke snart paa Tide at kaste al Tvivl overbord? Er Materialismen ikke det dannede Europas Løsen? Behøves der videre Bevis? Og nytter det at kæmpe mod en saadan Magt?» — Vor Skepticisme overfor slige Massebeviser er allerede udtalt. Kun et Par Fakta skal endnu tilføies til Belysning af denne saa yndede Paastand.

Johannes Müller, Sandsefysiologiens berømte Grundlægger, udtaler sig i sin Handbuch der Physiologie (2. Bd. 1840, p. 516) saaledes: «Die Energie oder der Modus des Seelenlebens im engern Sinne ist das Bewusstwerden, Etwas, was sich nicht weiter als durch das Bewusstwerden an sich selbst aufklären und so wenig beschreiben lässt als Ton, Blau, Roth, Bitter . . . Obgleich ferner die Klarheit und Schärfe des Vorstellens, Denkens und die Tiefe des Leidens durch materielle Veränderungen des Gehirns verändert werden und die Integrität des Gehirns durchaus zum Bewusstwerden nöthig ist, so kann doch das Seelenleben nicht aus materiellen Veränderungen des Gehirns erklärt werden,

und muss das Leben der Seele vielmehr als eine von räumlichen Verhältnissen, seinem Wesen nach ganz unabhängige Thätigkeit angesehen werden, auf deren Klarheit und Schärfe nur der Zustand des Gehirns Einfluss hat.»

«Es giebt» — siger R. Virchow (Gesammelte Abhandlungen zur wissenschaftlichen Medicin 1856, p. 18) — «einen materialistischen Dogmatismus so gut wie einen kirchlichen und einen idealistischen . . . Sicherlich ist der Materialismus der gefährlichere, weil er seine dogmatische Natur verleugnet und in dem Kleide der Wissenschaft auftritt, — weil er sich als empirisch darstellt, wo er nur speculativ ist.»

Endvidere Lelut, *Physiologie de la pensée*. Paris 1862, II, 424: «Parler d'impressions primitives dans le cerveau, d'images consécutivement gravées dans la substance, de mouvements moléculaires dont la reproduction donne lieu aux actes de l'imagination et de la mémoire, c'est prononcer des mots sous lesquels maintenant il n'y a rien. En sera-t-il autrement plus tard? Il est fort permis d'en douter!»

Og Helmholtz i sin *Physiol. Optik* 1867, p. 796: «Ich gebe zu, das wir noch weit entfernt von einem naturwissenschaftlichen Verständniss der psychischen Erscheinungen sind. Die Möglichkeit eines solchen Verständnisses entweder absolut zu leugnen, wie die Spiritualisten, oder andererseits absolut zu behaupten, wie die Materialisten, dazu kann wohl die Neigung zu dieser oder jener Richtung der Speculation treiben; dem Naturforscher, der sich an die factischen Verhältnisse zu halten und deren Gesetze zu suchen hat, ist dies eine Frage, für welche er keine Entscheidungsgründe besitzt. Man muss nicht vergessen, dass der Materialismus eben so gut eine metaphysische Speculation oder Hypothese ist, wie der Spiritualismus, und ihm deshalb nicht das Recht einräumen, in der Naturwissen-

schaft über factische Verhältnisse ohne factische Grundlage entscheiden zu wollen.»

Endnu ugunstigere udtaler Donders sig i sin Afhandling: «Die Schnelligkeit psychischer Processe» (i Reicherts og Du Bois-Reymonds Archiv, 1868): «Aber wird jemals die psychische Thätigkeit in die Kette der sich transformierenden Kräfte aufgenommen werden können? Soviel wir sehen, besteht dazu nicht die geringste Aussicht. Das Wesen aller Formen von Arbeit und Arbeitsvermögen, die wir kennen und messen, ist Bewegung oder Bedingung von Bewegung, und Niemand kann sich eine Vorstellung machen, wie aus Bewegungen, auf welche Weise sie auch combinirt seien, Bewusstsein oder irgend eine psychische Thätigkeit entstehen könne. Psychische Thätigkeit ist, so wie wir sie an erster Stelle in uns selbst wahrnehmen, in Form und Wesen vollkommen eigenthümlich.»

Og endnu skarpere yttrede Ludwig sig i sin Tale ved Indvielsen af den nye fysiologiske Anstalt i Leipzig d. 26. April 1869. Her hedder det: «An den Nerven dringt der Forscher empor zur Seele, anfangs vielleicht von dem Irrthum befangen, dass das Bereich des Mechanischen nirgend sein Ende finde. Aber je öfter er die Vorstellung des Raums und die Energien der Empfindung mit den Bewegungserscheinungen im Nerven vergleicht, die jene auslösen, um so fester begründet sich das Bewusstsein, das jenseits der Nerven ein neues Gebiet beginne. Gerade weil unsere Wissenschaft mit der Mechanik des Leibes vertraut ist, weiss sie dieser ihre Grenzen zu stecken, und so konnte es nur die ferner Stehenden überraschen, als die Anhänger der mechanischen Physiologie allseitig darin zusammentrafen: die Seele lebe ausserhalb der Grenzen der Mechanik; aus der blossen Bewegung endlicher Massen könne ihre Wirkung nicht begriffen werden.»

Endvidere yttre Du Bois-Reymond i sit Foredrag «Über die Grenzen des Naturerkennens» August 1872:

«Welche denkbare Verbindung besteht zwischen bestimmten Bewegungen bestimmter Atome in meinem Gehirn einerseits, andererseits den für mich ursprünglichen, nicht weiter definirbaren, nicht wegzuläugnenden Thatsachen: «Ich fühle Schmerz, fühle Lust; ich schmecke Süsses, rieche Rosenduft, høre Orgelton, sehe Roth,» und der ebenso unmittelbar daraus fließenden Gewissheit: «Also bin ich»?»

Og endelig ville vi endnu til Slutning anføre et Par Ord af John Tyndalls Tale den 19. August 1874 i Belfast¹: «Vi kunne forfølge Udviklingen af Nervesystemet og dermed sammenholde de parallelle Fænomeners Sandsning og Tænkning. Vi se med uomtvistelig Sikkerhed, at de gaa Haand i Haand. Men vi forsøge at flyve i et tomt Rum i det Øieblik, vi søge at fatte Forbindelsen imellem dem . . . Der er ingen Sammensmeltning mulig mellem de to Klasser af Kjendsgjæringer.»

Havde «det dannede Europa» virkelig hyldet Materialismen, saa havde vi blot behøvet at henvise til det komiske Faktum, at det samme «dannede Europa» ved Aarhundredets Begyndelse var aldeles fortryllet af Idealismen. Som Sagerne nu staa, behøve vi end ikke at gaa dette Skridt tilbage. Thi muligvis er Hjorden materialistisk; men Hyrderne, Koryfæerne, frabede sig jo Allesammen Æren, og «Beviset» bliver derved mere end misligt.

¹ Tidsskrift for popul. Fremstill. af Naturvid. 5 R. 2. Bd., p. 302.

VI.

Da vi engang for alle have erklæret Massebeviser for den naive Dogmatismes Sag, ere vi altsaa endnu ikke færdige med Materialismen. Det er kun Materialisterne, vi have afvist. Før vi gaa over til en nærmere Undersøgelse af, hvad Videnskaben da har at sige for eller imod denne Lære, maa vi imidlertid omtale en anden, langt vigtigere Anskuelse, nemlig den førnævnte «*slappere Materialisme*», en Anskuelse, som ganske anderledes end den grovere Materialisme med Rette kunde betegnes som, «det dannede Europas Sag», da den i Virkeligheden har baade talrige og berømte Navne at opvise, Navne som F. A. Lange, Fechner, Zöllner, Du Bois-Reymond, Wundt, Wallace, Huxley, Tyndall, Lewes, Bain, Spencer og mange flere. Sammenligne vi denne Gruppe af Forskere med de tidligere omtalte Materialister, saa er der foruden den væsenlige Forskjel, at vi her have med lutter virkelige videnskabelige Dygtigheder at gjøre, medens de tidligere omtalte Materialister alle vare af meget tvivlsom Rang, endvidere den Eiendommelighed at lægge Mærke til, at medens Vogt, Moleschott, Büchner osv. vare lutter udprægede Fagmænd med liden eller ingen Kundskab og Dannelse udenfor deres særlige Fag, Fysiologien eller endnu nøiagtigere «Lægevidenskaben», saa tilhøre alle de sidstnævnte Navne Mænd, som ved Siden af deres Hovedbeskæftigelse, Naturvidenskaben, tillige have formaaet at tilegne sig en omfattende

Almendannelse og da navnlig Alle besidde et mere eller mindre grundigt Kjendskab til Filosofien. Sammenholde vi denne Kjendsgjerning med, hvad vi før fik ud ved Undersøgelsen af Materiebegrebets Tilblivelse, ville vi faa et første Bidrag til Forstaaelsen af deres Standpunkt. Vi saa, hvorledes Materiebegrebet voxede i Fylde, alt efter som der viste sig flere og flere Kjendsgjerninger for Forskerens Blik med Krav paa Forklaring. For hver Kreds af Fænomener, Betragtningen og Experimentet henter ud, maa Theorien skyde nye Bestemmelser ind i Begrebet. Men nu har hver Klasse af Forskere sin eiendommelige Plads, hvorfra de betragte Naturens brogede Skuespil; de se ikke alle det samme eller lige meget, og blandt Naturforskerne ser da navnlig Sandsefysiologen en Mangfoldighed af Fænomener, der bevirke, at han ikke som mange af sine Brødre kan slaa sig tiltaals med det fysiske Materiebegreb alene. At Vogt og Büchner have nok i dette, beror for Størstedelen paa deres fattige Indsigt i det Psykiske. Omvendt faar den egenlige Psykolog atter Øie paa en Mængde Fænomener, som gjøre ham Antagelsen af en substantiel Sjæl særlig ønskelig. Sandsefysiologerne staa forsaavidt midt i Rækken, og til denne Kategori høre de fleste af de ovennævnte Mænd. Det kan da ikke undre os at se dem hylde en Lære, som ligger midt imellem de fleste Psykologers Anskuelse og hine Fagmænds Materialisme. Naar denne Lære sædvanlig betegnes som «en mildere Materialisme», saa er Navnet ikke i alle Maader heldig valgt; thi Materien opfattes her ikke længer naivt som et Absolut¹; dertil ere disse Forskere ikke dogmatiske nok; de ere alle ved at studere Sandsningen komne i Relation til Erkjendelsesproblemet og hylde alle Kants epokegjørende Sætning: Vi kjende kun Fænomener! Omvendt har ingen

¹ Den gennemgribende Betydning af dette Fremskridt er mesterlig paavist af F. A. Lange i hans *Geschichte d. Materialismus*.

af dem studeret Psykologien gennem umiddelbar empirisk Betragtning af de psykiske Kjendsgjæringer; alle — selv Bain ikke undtagen — ere de gaaede til Psykologien ad fysiologisk Omvei og med overgribende Interesse for det Fysiologiske. Ingen af dem er derfor med en saadan Omhu og Skarpsindighed trængt ind i det Psykiskes inderste Natur som f. Ex. Lotze. Problemet: Er Sjælen substantiel eller accidentel? har ikke vist sig i sin fulde og omfattende Betydning for nogen af dem og bliver derfor kort, dogmatisk affærdiget til Fordel for deres fysiologiske Interesse. Som de i Materien se et Fænomen af, eller et Symbol paa det egenlig Værende, saaledes opfatte de Aanden som den uselvstændige (afmægtige) Bagside af dette Værende. Læren nærmer sig forsaavidt ofte til, hvad man kunde kalde en moderne Spinozisme; dog vil heller ikke denne Betegnelse gennemgaaende være heldig. Vi ville her for Kortheds Skyld kalde hele Retningen *Duplicismen*, idet vi derved fremhæve den for alle disse Forskere fælles Antagelse af et mere eller mindre ubestemt og ubekjendt Dobbeltvæsen, der fra den ene Side viser sig som Materie, medens den anden træder frem som Aand. Vi støde altsaa her paa én Slags Udvidelse af Materiebegrebet.¹ Lærens talrige dygtige Repræsentanter, dens store, mere og mere om sig gribende Udbredelse i Nutiden, dens relative Nyhed, som har til Følge, at den endnu (saavidt vides) ikke er fremstillet og bedømt som en udpræget Hovedretning i den nyere Filosofi, alt dette opfordrer os til at forsøge en omfattende og grundig Prøvelse af den.

Af alle Duplicismens Repræsentanter er F. A. Lange vistnok med fuld Ret anset for at være baade den skarp-

¹ Hvor den stadig fremtrædende Forkjærlighed for Materiesiden bliver overvældende, glides der imidlertid atter jævnt over i Materialismen.

sindigste og den mest kritiske ¹. Ved Siden af hans skarpe Slutninger tage unægtelig Bains og endnu mere Spencers Ræsonnementer sig meget vage og overfladiske ud. Som særlig filosofisk Skribent har Lange endvidere følt sig forpligtet til at give udførlige og indgaaende Grunde for det Standpunkt, hvorpaa han staar, medens det hos de fortrinsvis naturvidenskabelige Tilhængere af Læren ofte nok ikke kommer længere end til den almindelige og intetsigende Frase: Videnskabens nyeste Resultater godtgjøre . . . osv., hvorpaa hele Anskuelsen dogmatisk foredrages. Vi have altsaa først og fremmest at holde os til F. A. Lange. Hans kritiske Skarpsindighed, hans sjeldne Samvittighedsfuldhed og hans ualmindelige Belæsthed — alt dette bidrager til at gjøre det høist sandsynligt, at Duplicismen intetsteds hviler paa en mere velvalgt eller holdbar Grund end netop her hos ham.

Først et Citat til skarpere Bestemmelse af hans Anskuelser! «Ved vor hyppige Omtale af Vogts berømte Urinlignelse er det vel bleven klart nok», siger han, «at man ikke kan anse «Tanken» som et særligt Produkt ved Siden af de materielle Processer, men at det fornemmende Individ subjektive Tilstand netop tillige for den ydre Iagttagelse er en objektiv, en Molekularbevægelse. Denne objektive Tilstand maa efter Loven om Kraftens Bestaaen indordnes i den uafbrudte Kausalrække. Man fremstille os denne Række fuldstændig! Dette maa kunne ske uden mindste Hensyn til den subjektive Tilstand, da denne jo ikke er noget særligt Led i Kjæden af de organiske Processer, men kun en eller anden af disse Processer ligesom set fra en anden Side . . . Vi ere i Sandhed af den Mening, at der i Fornemmelsen foruden og ved Siden af de omtalte Nerve-

¹ Denne Dom er i de sidste Dage til Overmaal bekræftet af en Mangfoldighed af tyske, franske, engelske og amerikanske Tidsskrifter i Anledning af Tredieudgaven af Geschichte d. Mat.

processer overhovedet næppe er Nogetsomhelst at søge; kun have disse Processer selv endnu en ganske anden Maade at vise sig paa, nemlig den, som Individet kalder Fornemmelse». ¹

For denne hans Anskuelse samle vi dernæst hans Beviser og gjengive dem ordret.

«En uhildet Læser vil ikke kunne tvivle paa, at Du Bois-Reymond ² under alle Atomerne ogsaa indbefatter Menneskenes Hjerneatomer, og at Mennesket med samt dets «vilkaarlige» Handlinger for Naturforskeren kun er en Del af Verdenshelet akkurat som andre Dele. Derfor vil Du Bois-Reymond vel vogte sig for at tale om «de aandelige Fænomeners Indflydelse paa de legemlige Bevægelser»; thi en saadan Indflydelse er, naar man tager Sagen nøie, naturvidenskabelig set ganske utænkelig. Hvis blot et eneste Hjerneatom af «Tanken» kunde rykkes blot en Milliontedel af en Millimeter ud af den Bane, som det efter Mekanikens Love maa følge, saa vilde hele «Verdensformlen» ikke længer passe og ikke engang have Mening. Alle Menneskenes Handlinger, Soldaternes, der skulle plante Korset paa Sofie-moskeen, de vedkommende Feltherrers og Diplomaters osv., følge naturvidenskabelig set ikke af «Tanker», men af Muskelbevægelser, det være nu, at disse tjene til at frembringe en Marsch, at drage et Sværd, at føre en Pen, at lade et Kommandoraab lyde eller at rette et Blik mod et truet Punkt. Muskelbevægelserne udløses ved Nervevirk-somhed, denne stammer fra Hjernefunktionerne, og disse ere fuldkomment bestemte ved Hjernens Struktur, Lednings-

¹ Gesch. d. Material. 2. Aufl. II, 374.

² I sin Afhandling „Ueber die Grenzen des Naturerkennens“, hvori den berømte Fysiolog nærmere udvikler Laplaces Tanke: at en Aand, som kjendte alle Atomernes Ordning og Bevægelser i en given lille Tidsdel, ved Hjælp af denne „Verdensformel“ kunde beregne hele Tilværelsens Fremtid og Fortid.

banerne, Stofskiftets Atombevægelser osv. under Indflydelse af den centripetale Nervevirksomhed. Man maa gjøre sig klart, at Loven om Kraftens Bestaaen ikke kan lide nogen Undtagelse i Hjernens Indre uden at blive fuldstændig meningsløs, og man maa kunne hæve sig til den Slutning, at følgelig al Menneskets Syslen og Virken, saavel den Enkeltes som Folkenes, godt kunde gaa for sig netop som det sker, uden at der i et eneste af disse Individuer opstod Noget som Tanke, Følelse osv. Menneskets Blik kunde være ligesaa «sjælfuldt», hans Stemmes Klang ligesaa «rørende», kun var dette Blik ikke Udtryk for nogen «Sjæl», og kun blev Ingen «rørt» paa anden Maade, end at de sig ubevidst forandrende Miner maaske antog et blidere Udtryk, eller at Hjerneatomernes Mekanisme frembragte et Smil paa Læben eller en Taare i Øiet». ¹

Men nu Kausalforbindelsen — hedder det endvidere — imellem de materielle Bevægelser og de med dem forbundne aandelige Tilstande? «Naar Aandeligt og Legemligt er sammenknyttet paa — lad det være nok saa gaadefuld en Maade; selv om det første end er nok saa uforklarligt, saa maa dog det Aandeliges gennemgaaende Afhængighed af det Fysiske hævdes, saasnart det paa den ene Side er vist, at begge Fænomener korrespondere fuldstændig, og paa den anden Side, at de fysiske Bevægelser følge strenge og uforanderlige Love, som kun ere Udtryk for Funktioner af Materien. Hvad en dybere gaaende Betragtning endnu formaar at ændre ved denne Opfattelse, vil siden følge.» ²

Denne Ændring lyder da saaledes: «Naar Bevidsthed og Hjernebevægelse falde sammen, uden at man kan begribe en Indflydelse af det ene paa det andet, saa kan man næppe undgaa den gamle spinozistiske Tanke, der ogsaa ofte klinger igjen hos Kant, at begge ere én og samme

¹ Anf. Skr. II, 154—155.

² Anf. Skr. II, 156—157.

Ting ligesom projiceret paa forskellige Opfattelsesorganer. Men Materialismen hænger saa fast ved sin Materies Virkelighed, at en ægte Dogmatiker af denne Retning ikke betænker sig længe paa at erklære Hjernebevægelsen for det Virkelige og Fornemmelsen kun for en Art Skin». ¹

Endnu et anskueligt Billede leverer Lange af sin Tankegang. Vi ville tage det med for at faa alle hans Grunde samlede.

«En Kjøbmand sidder behagelig i sin Lænestol og véd ikke selv, om Størstedelen af hans Jeghed er beskæftiget med at ryge, sove, læse Aviser eller fordøie. Tjeneren træder ind, bringer en Depesche, hvori der staar: «Antwerpen etc. Jonas & Comp. falleret.» — «Jakob skal spænde for!» Tjeneren flyver afsted. Herren er sprungen op, fuldkommen sig selv; nogle Dusin Skridt gennem Værelset — ned i Kontoret, Prokuristen kaldt, Breve dikterede, Depescher opgivne, derpaa tilvogns. Hestene pruste; han er i Banken, paa Børsen, hos Forretningsvenner — før en Time er gaaet, kaster han sig atter hjemme i sin Lænestol med det Suk: «Gudskelov, for det værste Tilfælde er jeg dækket. Nu tænke videre over Sagen!»

En prægtig Anledning til et Sjælemaleri! Skræk, Haab, Følelse, Beregning — Undergang og Seir sammentrængte i ét Øieblik! Og alt dette fremkaldt ved én eneste Forestilling! Hvad rummer ikke den menneskelige Bevidsthed!

Vel! Vi betragte vor Mand som en Gjenstand af den legemlige Verden! — Han springer op. Hvorfor springer han op? Hans Muskler trække sig saaledes sammen. Hvorfor det? De fik Impuls fra Nervevirkksomheden, som udløste det opsparede Forraad af Spændkræfter. Hvorfra Impulsen? Fra Nervesystemets Centrum. Hvorledes opstod den der? Ved — — — «Sjælen». Forhængen falder; Saltomortalen fra Videnskaben over i Mythologien er fuldbragt.

¹ Anf. Skr. II, 163.

Dog, vi vilde konsekvent Materialisme.¹ Lad Sjælen være Hjernen! Altsaa fra Hjernen. Blive vi nu staaende her, saa er Sagen akkurat ligesaa mythisk som før. Det hjælper altsammen ikke. Vi maa forfølge den fysiske Aarsagsrække uden noget Hensyn til den saakaldte Bevidsthed gennem Hjernen indtil den første Foranledning til den hele pludselige Bevægelse. Eller vi kunne gaa den modsatte Vei! Hvad kom ind i Manden? Billedet af nogle blaa Blyantsstreger paa hvid Grund. Nethinden blev truffen af visse Lysstraaler, som i og for sig ikke udvikle mere levende Kraft ved deres Svingninger end andre Lysstraaler. Den levende Kraft til Ledningsprocessen er forberedt i Nerven, til Muskelsammentrækningerne i Musklerne; den kan kun udløses ved Lysbølgens uendelig svage Impuls, ligesom en Krudttøndes Spændkraft ved en lille Gnist. Men hvoraf kommer det nu, at netop disse Linier frembringe just denne Virkning i dette Menneske? Ethvert Svar, som her beraaber sig paa «Forestillinger» og deslige, gjælder simpelthen for slet intet. Jeg vil se Ledningerne, den levende Krafts Veie, Omfanget, Forplantningsmaaden og Kilderne til de fysikalske og kemiske Processer, der fremkalde netop de Nerveimpulser, som sætte alle de til Opspringet tjenende Muskler, *musculus psoas*, *rectus femoris*, *vasti* og hvad de allesammen hedde, i Bevægelse. Jeg vil se de ulige vigtigere Nervestømme, som udbrede sig i Taleredskaberne og Aandemusklerne, fremkalde Befalingen, Ordet, Raabet, og gennem Lydbølger og de andre Individuers Hørenerver tifold forny det samme Spil. Jeg vil med ét Ord for engangs Skyld overlade den saakaldte psykiske Virksomhed til Skole-

¹ Idet den konsekvent gennemførte Materialisme nemlig efter Langes Mening gaar under i Duplicismen, medens den som exakt mekanisk gennemførlig er den mest berettigede Hypothese at begynde med. Sml. overfor p. 67—68.

pedanten og have forklaret den fysiske, som jeg ser, ved fysiske Aarsager.» ¹

«Man siger mig: «Men Frygt, Haab, Iver er dog ogsaa noget; din Kjøbmand føler dog noget. Skal det da ingen Grund have?» I Sandhed! Nær havde vi glemt nervus sympathicus, Indflydelsen af nervus vagus paa Hjerteslaget og alle de mange over hele Legemet udstrakte Virkninger af den Revolution, som foregaar i Hjernen, naar en saa lille Impuls fra Omverdenen sætter Mennesket i den livligste Bevægelse. Vi maa ogsaa lære disse Strømme at kjende, før vi slaa os tiltaals.» ²

En Indvending fra Prof. R. Seydel, at det ikke var Papir, Bly (!) og Lysbølger, men Depeschens Indhold, der fik Manden til at springe op, besvarer Lange med det Ønske, «at det dog ogsaa snart blandt «Filosofferne» maatte blive Mode først at lære noget ordenligt, før man taler med om Tingene. Enhver, der har blot et ganske overfladisk Begreb om Konsekvensen af en fysisk Aarsagsrække, endsige da om Loven for Kraftens Bestaaen, maa vide, at netop Papir, Bly og Lysbølger høre til Aarsagsrækken, og Enhver, der har fulgt min Udvikling med Opmærksomhed, maa dog vel kunne se, at jeg netop har valgt Exemplet paa Grund af dette paradoxe Skin. Jeg vilde derved tvinge den tænkende Læser til engang at gjøre sig den mekaniske Verdensanskuelse klar i dens fulde Konsekvens, og denne Tvang maa ogsaa slaa igjennem hos alle dem, der blot have fysisk Kundskab nok til at vide, at «Indhold» og «Betydning» ikke ere Kræfter, som fra Depeschen gaa over i mig, men at det først er her, de opstaa. Der kommer intet andet ind i mig end hine Lysbølger, og Spørgsmaalet er da simpelthen, om man vil drage Konsekvensen af den mekaniske Verdensanskuelse eller ei. Man maa vide, om

¹ Anf. Skr. II, 370—372.

² Anf. Skr. II, 373.

man svarer Ja eller Nei paa det Spørgsmaal, som Hermann (Physiol. 4. Aufl. S. 459) med mønsterværdig Klarhed formulerer: «om ikke nøiagtig den samme Kjæde af centripetale Indtryk i samme Organisme stedse vilde frembringe nøiagtig samme Virkning (samme tilsynsladende vilkaarlige Bevægelse).» Man maa vide, om man med Helmholtz (popul. Vort. 2. H. S. 200) vil antage Loven om Kraftens Bestaaen ogsaa gjældende for de levende Væsner eller ei.»¹

Læseren har her alle Langes Grunde, gjengivne med hans egne Ord og uden at være revne ud af Sammenhængen. Lad os derpaa ordne dem og se, om de virkelig afgive et fuldt Bevis.

Man ser let, at det er Loven om Kraftens Bestaaen, der danner Bevisets Grundsten, og at dette nærmest maa formuleres saaledes: Den naturvidenskabelig godtgjorte Lære om Kraftens Bestaaen i den uorganiske Verden beviser, at der her hersker et mekanisk eller matematisk beregneligt Verdensløb. Efter Helmholtz gælder Loven om Kraftens Bestaaen imidlertid ogsaa for den organiske Verden, saa at hele Tilværelsen faar et mekanisk beregneligt Verdensløb. Jeg (F. A. Lange) slutter mig til Helmholtz, bl. a. ogsaa fordi den mindste Smule Vilkaarlighed vilde forstyrre hele Verdensløbet, gjøre hele «Verdensformlen» meningsløs, og derfor er utænkelig for Naturforskeren. Men er saaledes hele Verdensløbet en uafbrudt mekanisk Kjæde, og kunne vi slet ikke tænke os Bevidstheden som omsat Varme, Elektricitet eller sligt, fordi den, som Du Bois-Reymond og mange andre have vist, er absolut forskjellig fra disse Kræfter, saa bliver der ikke andet tilbage for os end at antage den for en almindelig eller lokal Bagside af det X, hvis Forside vi kalde Materie.

Denne Tankegang ville vi nu analysere Led for Led!

¹ Anf. Skr. II, 441.

Ved talrige Undersøgelser af vor Landsmand L. A. Colding, J. R. Mayer i Heilbronn, Joule i Manchester, Helmholtz og flere, har man fundet, at ethvert Kvantum fysisk Kraft, som paa et vist Punkt tilsyneladende forsvinder, bestandig dukker op paany under en anden Form, der principielt atter kan reduceres til den første i dens oprindelige Kvantum: en Mølle, som drives af et Vandfald, der i hvert Sekund udsender 10 Tønder Vand fra 5 Fods Høide, vilde afset fra al Gnidningsmodstand og andet Spild atter kunne pumpe 10 Tønder Vand 5 Fod tilveirs i Sekundet, eller den vilde kunne dreie en Magnet, der frembragte en elektrisk Strøm, som dekomponerede saa meget Vand til Ilt og Brint, at disses Forbrænding atter vilde kunne drive et Dampmaskineri, der udførte det nævnte Pumpearbeide i den samme Tid. Medens Formerne vexle, er altsaa Kraftens Kvantum blivende i dette Tilfælde, og saafremt der ikke tilføres Verden ny Kraft udenfra, hvad jo al Erfaring gjør usandsynligt, maa Sætningen altsaa gælde ialtfald for hele den uorganiske Tilværelse, der ganske vist forsaavidt bliver beregnelig — for Laplaces Aand.¹

Og upaatvivlelig gælder Loven om Kraftens Bestaaen ogsaa for Organismen; dette er allerede udtalt i det gamle Ord, at uden Øl og Mad er Helten ingenting. Men — kan Organismen end ikke ligefrem skabe Kraften, saa kunde det jo maaske endnu tænkes muligt, at den frit kunde benytte eller styre Kraften. Kan jeg end aldrig drive det til at kunne løfte Stenen a, saa kan jeg dog maaske frit kaste Stenen b tilhøire eller tilvenstre. I saa Tilfælde vilde Loven om Kraftens Bestaaen jo komme til at gælde ogsaa den organiske Verden, uden at Verdensløbet derfor blev mekanisk beregneligt. Denne Udvei maa Lange

¹ Saasnaart Kraften er givet som et Grundbegreb, følger „Loven“, som man let ser, ligefrem af Identitetssætningen. Allerede Leibniz havde ad denne Vei opstillet den.

først afskære os, inden han med Rette kan gaa videre. Lad os se, hvorvidt Helmholtz's Autoritet her kan hjælpe ham!

I den af Lange citerede Afhandling polemiserer Helmholtz mod en Livskraft, der skulde kunne bryde Naturlovene, ophæve Tyngden f. Ex. osv. En saadan Kraft benægter han: «Vi finde ikke Spor af», siger han, «at de levende Organismer kunne udrette nogetsomhelst Kvantum Arbejde uden tilsvarende Forbrug. Tage vi kun Hensyn til Arbeidsydelsen, saa er Dyrets Ydelse aldeles parallel med Dampmaskinens.» — Og derpaa kommer den Udtalelse, som Lange vel nærmest har tænkt paa: «Ist aber das Gesetz von der Erhaltung der Kraft auch für die lebenden Wesen giltig, so folgt daraus, dass die physikalischen und chemischen Kräfte der zum Aufbau ihres Körpers verwendeten Stoffe ohne Unterbrechung und ohne Willkür fortdauernd thätig sind, und dass ihre strenge Gesetzlichkeit in keinem Augenblicke durchbrochen wird ¹.»

Med disse Ord har Helmholtz ganske vist (ligesom Lotze) slaaet en Streg over Paracelsus, Helmont og Stahl og udtalt sig afgjørende for en naturlig Fysiologi; men endnu er den Mulighed ikke udelukket, at en substantiel og vilkaarlig Sjæl kunde bruge disse Kræfter uden at bryde ^{deres} Love, ligesom f. Ex. en Møller tilsyneladende frit kan bruge sin Mølle til at male Rug eller Hvede efter Behag, uden at dog et eneste Hjul af Maskineriet derfor bliver i mindste Maade vilkaarligt eller kommer i Strid med Mekanikens Love. Helmholtz er netop selv af denne Mening: «Ja in den Thieren und im Menschen», siger han i sin Optik, «nehmen wir nach den Aussagen unseres eigenes Bewusstseins sogar mit Bestimmtheit ein Princip des freien Willens an, für welches wir ganz entschieden Unabhängigkeit von der Strenge des Causalgesetzes im An-

¹ Populäre wissenschaftliche Vorträge 2. H. 1871, p. 200.

spruch nehmen, und trotz aller theoretischen Speculationen über den möglichen Irrthumer bei dieser Überzeugung wird sie unser natürliches Beusstsein, glaube ich, kaum jemals los werden.» ¹ I en Afhandling «Ueber das Verhältniss der Naturwissenschaften zur Gesammtheit der Wissenschaft» gjentager han det samme: «Da vi tilskrive os selv fri Villie, d. e. Evne til at handle af egen Magtfuldkommenhed uden at være tvungne af en streng og ufravigelig Kausalitetslov, saa ophæve vi derved fuldstændig Muligheden af at kunne føre ialtfald en Del af de psykiske Virksomheder ind under en strengt bindende Lov.» ²

For Helmholtz bliver saaledes den almengældende Lov om Kraftens Bestaaen intet Bevis for et udelukkende mekanisk Verdensløb; han antager Loven gældende for Organisk som for Uorganisk; men han antager tillige en fri Villie. I en Afhandling «Ueber die Wechselwirkung der Naturkräfte» forbinder han begge Anskuelser og udtaler næsten ordret vor før opstillede Mulighed som en faktisk Sandhed: «Vi Mennesker kunne ikke i menneskelige Øiemed skabe nogen Arbeidskraft, men vi kunne tilegne os den af Naturens almene Forraad. Skovbækken og Vinden, som drive vore Møller . . ., ere kun Bærere af en Del af det Naturens store Kraftforraad, som vi søge at anvende i vore Øiemed, og hvis Virkninger vi søge at styre efter vor Villie.» — «Dyrelegemet», hedder det lidt senere, «adskiller sig altsaa ikke fra Dampmaskinen i Maaden, paa hvilken det vinder Varme og Kraft, men vel ved de Øiemed og ved den Maade, hvori og hvorpaa det dernæst benytter den vundne Kraft.» ³

Altsaa: Helmholtz's Autoritet er — underlig nok —

¹ Physiol. Optik p. 454, Som Curiosum kan meddeles, at Büchner mener det samme. Kraft und Stoff, 13. Aufl., p. 271.

² Populäre wissenschaftliche Vorträge, 1. H. p. 15.

³ Popul. wissenschaftl. Vort. 2. H., p. 115 og 125.

ikke for, men imod Lange. At sikkert den større Halvpart af Slægten ligesom Helmholtz tror paa en fri Villie, beviser ganske vist Intet; at saa betydelige Tænkere som Lotze, Stuart Mill ¹ og mange flere, der dog maa antages at vide god Besked om «Loven om Kraftens Bestaaen», alligevel tro paa Friheden, at selv Du Bois-Reymond ² paa dette Punkt er vaklende, beviser ganske vist heller ikke, at Friheden er virkelig. Derimod turde det dog bevise, at Spørgsmaalet i alt Fald er et aabent, og at Lange ved at lukke det af paa den beskrevne Maade bliver dogmatisk; men mod al Dogmatisme i Videnskaben protestere vi. Dog — foruden Helmholtz's Autoritet har Lange jo endnu sine egne Grunde!

Den mindste Smule Viikaarlighed vilde gjøre hele «Verdensformlen» meningsløs og er derfor utænkelig for enhver Naturforsker, siger han. Med en Smule «god Villie» kunne vi fortolke denne Paastand paa tre Maader.

For det Første kan den ganske ligefrem betyde, at Friheden eller Vilkaarligheden vilde umuliggjøre et matematisk-mekanisk Verdensløb og dermed Laplaces «Verdensformel». Men da opstaar strax den Mislighed, at jo heller Ingen har garanteret os en saadan Verdensformel; den er kun en poetisk Fantasi af et enkelt Individ, fremsat med en ganske illusorisk Begrundelse ³.

¹ Man læse blot hans Logic, Book VI ch. II, og hans Examination af Sir W. Hamilton, ch. XXVI, med hans Systems øvrige Bestemmelser in mente.

² Grenzen . . . p. 31. Sml. nedenfor, p. 81, Anm. 2.

³ Begrundelsen lyder: „Les événemens actuels ont avec les précédens une liaison, fondée sur le principe évident, qu'une chose ne peut pas commencer d'être, sans une cause qui la produise. Cet axiome connu sous le nom de principe de la raison suffisante, s'étend aux actions même les plus indifférentes. La volonté la plus libre ne peut sans un motif déterminant, leur donner naissance;

For det Andet kunde Lange ved «Verdensformlen» blot forstaa den meget omtalte Lov om Kraftens Bestaaen. Han kunde anse Helmholtz's Anskuelse for en tankeløs Urimelighed og mene, at saasnart Individet frit kan benytte eller styre Kraften, saa er dermed Loven brudt; thi til at benytte eller styre en given Kraft kræves jo atter Kraft. Denne Kraft maatte komme fra «Sjælen», d. e. opstaa af et mythisk Væsen eller for at tale rent ud: af Intet. Men afset fra Umuligheden heraf, saa kommer enhver Handling jo af Muskelbevægelser og ikke af «Tanker»; Muskelbevægelserne komme atter af Nervestrømme, disse af . . . osv. — Ogsaa dette Bevis nødes vi til at forkaste. Thi tænke vi den sidste Tanke ud, støde vi strax paa lutter Mørke og lutter Muligheder. Om de centripetale Nervestrømme paa udelukkende mekanisk Maade i Hjernen forandres til centrifugale, der saa frembringe Handlinger, eller om den Bevidsthed, som ledsager denne Ombøining, muligvis skulde være substantiel og have en aktiv Finger med i Spillet istedetfor kun at «korrespondere», at være en overflødig Pynt, en ødsel, unyttig Tilgift, det er jo netop vort hele Problem. Lange kan derfor ikke siges fri for at have begaaet en slem Cirkelslutning (p. 66 og 67). Og samme Mislighed finde vi i den første Del af Beviset. Thi ganske vist hører der atter Kraft til at benytte eller

car si toutes les circonstances de deux positions étant exactement les mêmes, elle agissait dans l'une et s'abstenait d'agir dans l'autre, son choix serait un effet sans cause . . . Nous devons donc envisager l'état présent de l'univers, comme l'effet de son état antérieur, et comme la cause de celui qui va suivre. Une intelligence qui pour un instant . . . osv. osv. Essai philosophique sur les probabilités. 2de éd. Paris 1814. p. 3. Dette „Bevis“ for Verdensformlens Mulighed er utilstrækkeligt; thi „den vilkaarlige Handlings“ raison suffisante er jo netop „den frie Villie“ selv; altsaa bliver trods det nævnte „Axiom“ den „vilkaarlige“ Handling mulig og dog uberegnelig. Mere herom i det Følgende. Sml. ogsaa Afsnit II.

styre en Kraft (Mølleren kaster Kornet i Møllen ved sine Muskelkræfter); men Paastanden, at der umulig kan gives en Sjæl med en saadan Kraft i Eie, er jo atter en Be-raaben sig paa, hvad der netop skulde bevises. At vi ved en saadan Antagelse «komme over i Mythologien», siger ikke Andet, end at vi komme ud i det Mørke, som vi i tusinde Tilfælde komme ud i, og som det jo netop gælder om at gennemtrænge, men ingenlunde om at lyve bort eller holde sig forsigtig borte fra. At Loven om Kraftens Bestaaen skulde være brudt ved en saadan Sjæl, er atter kun et Dogme. Thi Ingen har jo forlangt, at denne Sjæl skal opfattes som et overnaturligt Væsen. Saa snart man har forkastet Kreatianismen, maa man, hvis man forresten antager den, betragte den som et lovmæssigt og nødvendigt Naturprodukt, der af den konkrete hemmelighedsfulde Natur selv (ikke af Materialisternes gennemskuede Materie) har faaet hin hemmelighedsfulde Evne, som man kalder fri Villie. Derved bliver Friheden selv nødvendig og immanent ¹, og Loven bliver ikke brudt, men Tilværelsen derimod relativ uberegnelig. At vi ikke kunne indse, hvorledes et Produkt som Sjælen kan opstaa i Naturen, siger Intet; den kan jo være opstaaet ved en Art høiere Kemi for at bruge Stuart Mill's geniale Antydning (Logic, VI, IV, 3) ²; den er jo ikke ubegribeligere

¹ Man forvexle ikke dette Udsagn med Selvmodsigelsen: „Frihed er Nødvendighed og Nødvendighed Frihed“, hvorved al Frihed i Virkeligheden ophæves. Vi hævde blot, at den hypothetiske (og ingenlunde videnskabelig modbeviste) Frihed ikke maa opfattes som en Overnaturlighed udenfor eller ved Siden af Kausalrækken, men som en insula incognita i denne, som en Art Parallel til den Causa sui, som nu engang ikke kan undgaas, hvorledes man end bærer sig ad.

² Dette Udtryk angiver, at Bevidstheden forholder sig til Varme, Lys, Elektricitet osv., ikke som en ny Art, men som en ny Slægt;

for os end saa mange andre af Tilværelsens Gaader ¹, og for at tale bestemt, saa beholder Duplicismen jo en ligesaa slem, ja meget urimeligere Gaade, nemlig den uselvstændige, afmægtige Bevidsthed. Og endelig er jo til Overflod hele Bevisets Fodpunkt misligt. Thi Loven om Kraftens Bestaaen er ingenlunde garanteret os i den absolute Forstand, hvori Lange her tager den ². Der bliver derfor kun tilovers at skride til den tredie, mere praktiske Fortolkning af hans Sætning.

For det Tredie kan han ved Verdensformlen blot forstaa, hvad man praktisk-empirisk kalder Orden og Lovmæssighed overhovedet. Istedetfor et enkelt Individ's Fiktion faa vi da noget af samtlige Slægters enstemmige Erfaring Garanteret at gaa ud fra. Kunde det bevises, at Menneskets og Dyrets Vilkaarlighed maatte ophæve al Orden og Lovmæssighed i Verden, ja saa maatte vi ganske vist i Kraft af den faktiske Orden og Lovmæssighed nægte Vilkaarligheden. Skulde det da være dette, der har forsvævet Lange?

«Hvis blot et eneste Hjerneatom af «Tanken» blev rykket blot en Milliontedel af en Millimeter ud af sin Bane, blev Verdensformlen meningsløs,» siger han. Skal dette forstaas paa følgende Maade:

man ser let, at dette er det kritiske Korrektiv til den dogmatiske Paastand: Bevidstheden er absolut forskjellig fra de nævnte Fænomener.

¹ Vilde en Tilhænger af Friheden finde en Modsigelse i, at en fri Sjæl opstod med Nødvendighed af den nødvendighedsbestemte Materie, saa maa hertil svares, at vi jo kjende en Mangfoldighed af Virkninger, som ere ubegribelig forskjellige fra deres Aarsager, og at enhversomhelst anden Oprindelse eller Frembringelse af Friheden, den være jordisk eller himmelsk, indeholder akkurat den samme Ufattelighed eller tilsyneladende stærke Modsigelse, idet Friheden tilsyneladende forudsætter sig selv det Uendelige.

² Thi den følger kun af Identitetssætn., hvis „Kraft“ er en Grundkategori, hvad jo ikke er givet.

En Kjøbmand sidder i sin Lænestol! Lad ham til Forskjel fra den forrige være begavet med Vilkaarlighed, ja lad ham være det eneste levende Væsen med denne Evne! Han modtager af sin automatiske Tjener en lignende skæbnesvanger Depesche, og i Harme og Fortvivlelse, men vel at mærke: vilkaarlig, kaster han Papiret hen ad Gulvet. Facit: Jordkloden kommer ud af sin Ligevægt; er Papiret kastet mod Øst, bliver Dagen kortere, er det kastet mod Vest, bliver den længere, end den skulde være; Kloden farer ind mod Solen eller ud i Rummet; Systemet gaar tilgrunde; Verdensformlen bliver meningsløs.

Man behøver i Sandhed kun at kunne meget lidt Fysik for at opdage, at denne Anskuelse er meget stærkt i Familie med den populære Kometfrygt, og at den indeholder Feil paa Feil i hver eneste Sætning.

Blandt andet er Manden jo selv en Del af Kloden og kan ikke skabe, men kun paa visse Betingelser styre Kraften, eller med andre Ord: han mangler netop, hvad Oldtidens store Fysiker forlangte: et Sted, hvorpaa han kunde staa.¹ Selv Friheden eller Evnen til at styre Kraften er jo et lovmæssigt og nødvendigt Naturprodukt.

Svarer man hertil: Det hjælper ikke, at Friheden er opstaaet med Nødvendighed; saasnart den er, er dens Herkomst ligegyldig; den vil dog sprænge Systemet, ligesom en medfødt Sygdom kan sprænge Individet. Selv om jeg blot kan styre Kraften, saa har jeg dog i denne Evne netop Stedet, Arkimedes forlangte.

Vel! Herom ville vi ikke strides! Lad os kun kalde Friheden et Arkimedespunkt i Tilværelsen; men lad os saa bestemme dette Punkt lidt nærmere. Thi Sagen bliver maaske endda ikke saa slem, hvad enten vi saa antage Punktet for virkelig eller kun billedlig talt givet. Som en

¹ Sml. hermed den tredie af Newtons mekaniske Grundsætninger.

lignende fjendlig Finger, kun adskilligt mægtigere, kan man jo nemlig i en vis Forstand betragte Fænomenet Ebbe og Flod; men først fornylig har man (Hansen, Adams og Delaunay) opdaget, at Jordens Rotation derved forsinkes høist 22 Sekunder i Aarhundredet. Selv om en virkelig Arkimedes stod i Rummet og uafsladelig angreb Jorden med de forfærdeligste Maskiner, vilde altsaa den mest fuldendte Astronomi dog ikke derfor mærke de fjerneste Unøiagtigheder endsige Meningsløsheder i sine Formler. Arkimedes' Udsagn er forsaavidt overilet, og det forklares simpelthen deraf, at han i Modsætning til den moderne Naturvidenskab opfattede Verden som et skrøbeligt Ligevægtsystem, der kunde forstyrres med en Knappenaal, medens man nu betragter den som et vældigt, optrukket Uhr, hvis levende Kraft som bekjendt er $= \frac{m \cdot v^2}{2}$. Og forlade vi saa Astronomien og det virkelige Arkimedespunkt for at gaa til de andre Videnskaber og det billedlige Arkimedespunkt, den hypothetiske menneskelige Frihed, saa viser der sig strax det Paafaldende, at enhver Videnskab, der angaar det Organiske, er ganske umaadelig langt fra at kunne give matematisk nøiagtige Resultater. Ingen Naturforsker vil derfor kunne slutte: Da jeg kan beregne Organismen eller Historien eller Selvmordernes Antal matematisk, kan jeg ikke tro paa Friheden! Derimod kan en og anden fantastisk Dogmatiker jo nok falde paa at slutte: Da den Tid maa komme, de vi kunne beregne alle disse Ting matematisk, ja da vi allerede nu kunne give et nogenlunde rigtigt Gjennemsnitstal for de store Byers aarlige Selvmords Antal, saa! Slige Fantasterier behøve imidlertid ingen Gjendrivelse. Skal der sluttet, saa er det mest fremspringende Faktum det af Helmholtz betonedede, at medens Astronomien, Fysiken, Kemien osv. i Hovedsagen kunne skride matematisk frem, saa maa de saakaldte Aandsvidenskaber endnu paa mangfoldige Punkter nøies med lutter «Taktslutninger»

uden al Exakthed.¹ Selvfølgelig kan denne Kjendsgjerning ikke bruges som Bevis for en vilkaarlig Faktors Tilstedeværelse; disse Videnskabers Ufuldkommenhed kunde jo ogsaa hidrøre alene fra deres Gjenstandes høist indviklede Natur; men den kan bruges til at forhindre al dogmatisk Søvn af den nævnte Art paa dette Punkt, til at hindre den ædruelige Forsker i at lukke Problemet af paa den beskrevne Maade.²

For at bringe al den Beregnelighed tilstede, som Videnskaben virkelig har paavist, behøve vi altsaa ikke engang at minde om, at den hypothetiske individuelle Frihed for største Delen gjør sig selv afhængig af beregnelige Motiver, at de forskjellige Individuers Frihedshandlinger udjevne sig til overgribende Nødvendighed i Slægten, kortsagt, at Problemet slet ikke lyder: Er Mennesket absolut frit eller absolut nødvendigt? Thi deri finde vi, at Shakespeare har havt absolut og næsten umiddelbart indlysende Ret, at i al vor «Handlen» er der mindst 98 Procent Nødvendighed, og at hele Sagen dreier sig om dette: Er der et Par Procent Frihed, eller er der 100 Procent Nødvendighed? Eiheller strider Frihedshypotesen mod «vor aprioriske Følelse» af, at der dog maa være en gennemgaaende Lovmæssighed i Verden; thi som sagt: Friheden resulterer jo selv af Verdensløbet, og har Verdensløbet frembragt den, saa (maa man a priori fortsætte) kan Systemet ogsaa rumme den, ligesom

¹ Populäre wissenschaftliche Vorträge I. H. p. 16.

² For den praktiske Psykolog vil det være en høist interessant Kjendsgjerning, at Lange, som man ellers kunde fristes til at kalde den personificerede Logik selv, allevegne, hvor han taler om Friheden, bliver taaget og dogmatisk, ja (ligesom hvor han taler om Sjælen) end ikke undser sig ved at bruge Lyrik istedetfor Logik. Se G. d. M. II, p. 56—60 og 402—405. Men hvor en saadan Logiker bruger Lyrik, kan man være personlig vis paa, at Systemet har sin Akilleshæl og Forskeren selv, ialtfald ubevidst, en ond Samvittighed.

f. Ex. Klodernes elliptiske Bevægelser kunne taale næsten alle mulige Indgreb uden at gaa tilgrunde.

Friheden er saaledes fuldkommen tænkelig for enhver ædru Naturforsker, ja endog relativ forstaaelig i Sammenligning med Antagelser som f. Ex. Taagemassens Existens, Sammentrækning og Rotation, der jo i grunden kræve Gjentagelse af Aristoteles's Spørgsmaal til Demokrit: Hvem har da bragt Stoffet ud af dets naturlige Stilling? Hvem har spredt Taagen og fordelt den ujevnt i Rummet, saa at den siden kunde trække sig sammen og rotere? Kort sagt: Hvem har optrukket Verdensuhret, saa at det sandsynligvis vil gaa, indtil Carnots Sætning om Billioner Aar sker Fyldest, og den naturlige Ligevægt atter indtræder? ¹

Men er Friheden saaledes ingenlunde utænkelig eller modbevist, hvad bliver der da af Langes øvrige Grunde? — Er det udelukkende mekaniske Verdensløb ikke godtgjort, er den absolute Korrespondance eller Parallelisme mellem Legemligt og Aandeligt kun en Paastand, saa behøver Sjælen jo ikke at være den afmægtige Bagside af Atomverdenen, men kan godt være et relativ selvstændigt Led i Tilværelsen, — og dermed staa vi ved vor tidligere Uvidenhed.

Og hvad har da gjort Lange, den ubønhørlige Logiker, ulogisk? — Den hos enhver exakt og skarpsindig Forsker letfattelige Lyst til at faa Vilkaarligheden sat ud af Verden, den almindelige Lyst til Afslutning og hans særlige Lyst til Beregnelighed, o: til Afslutning i fysiologisk (fysisk) Aand! Kun saaledes kunne vi forstaa, hvorledes Kritikeren, den skeptisk forsigtige Kritiker, har kunnet opstille Dogmet om det udelukkende mekaniske Verdensløb, Dogmet om den absolute Korrespondance, osv. Kun saaledes bliver hans Blindhed forklarlig trods hans Anelser om,

¹ Underlig, at ingen Dogmatiker endnu (saavidt vi vide) heri har fundet „et glimrende Bevis“ for Theismens Sandhed!

at det dog ikke allevegne er rigtig fat med ham, trods hans direkte Antydning af, at man maa *vælge* (!), om man vil gennemføre den mekaniske Verdensanskuelse konsekvent eller ei, *vælge* (!), om man med Helmholtz vil lade Loven om Kraftens Bestaaen være almen eller ei, *vælge* (!), om man vil svare Hermann Ja eller Nei paa hans Spørgsmaal. Lange *vælger* (!) altsaa sin Anskuelse — vilkaarlig (?). Og Hermann giver os ligeledes *Valg* mellem to Muligheder. Men dermed sættes jo Afgjørelsen ud af Videnskaben over i det Personlige, Subjektive, *Frie* (?) og kommer os forsaavidt ikke længere ved her. —

Endnu blot et Par Ord til Bevis for vor tidligere Paastand, at man hos Lange træffer Duplicismen udførligst og skarpest begrundet. Man kunde formode, at den engelske Filosofi som paa saa mange andre Punkter, saaledes ogsaa her overgik den tyske i Klarhed og Skarphed, altsaa i Videnskabelighed. Dette er dog ikke Tilfældet. Stuart Mill — Mesteren blandt de engelske Tænkere — hylder nemlig ikke Duplicismen, og Bain og Spencer, dens fornemste Repræsentanter, komme ikke langt ud over almindelige Talemaader i deres «Bevisførelser». Ligesom hos Lange, saaledes optræder ogsaa her Loven om Kraftens Bestaaen som Theoriens Grundsten, og man vinder saa i en Fart Resultat, idet den af Helmholtz antagne Mulighed enten aldeles overspringes eller dogmatisk afvises. Hos Spencer bliver den nævnte Lov uden videre til et Bevis for Duplicismen, og denne foredrages aldeles naivt ugenert, som om der slet ikke kunde være Tale om Andet. «As the motion», hedder det, «given to an automatic musical instrument passes through its specialized structure and comes out in the form af particular combinations of aerial pulses . . . , so the motion locked up in a man's food, added to that directly received through his senses is transformed while passing through his nervous system into those combinations of nervous actions, which, on their subjective faces, are

thoughts and feelings.»¹ Og hvor Villien afhandles, fremtræder den før nævnte Længsel efter Afslutning og Beregnelighed i følgende naive Form: «But if the will does not conform to law, this work in common with all works on the subjekt is sheer nonsense»² — et herligt Bevis, havde blot den filosofiske Literatur ikke været saa sørgelig rig paa Værker, som desværre ikke kunne siges ganske fri for at tendere mod den nævnte Kategori.

Hos Bain er der idetmindste Tilløb til større Viden-skabelighed. Han har ialtfald faaet Øie paa den Mulighed, at Bevidstheden, Sjælen, den subjektive Faktor, kunde være mere end Bagsiden af den objektive, at den ogsaa kunde være et selvstændigt Led i Kjæden. Ved en meget overfladisk Indvending frelser han sig imidlertid for Faren af denne Forsinkelse, og derpaa gaar det dogmatisk afsted i fuld Fart: «When the field-labourer», siger han, «goes out in the morning to plough his field, he is under a volition, and in this volition there is a certain consciousness — call it effort, power or anything else, but it is not the consciousness by itself that enables him to stand at his plough. A large expenditure of muscular and nervous energy, derived in the final resort from his well-digested meals and healthy respiration, is the true source, the veritable antecedent of all that muscular power. It is now-a-days a truism to compare a living animal with a steam-engine as regards the source of the moving power. What the coal by its combustion is to the engine, the food and the inspired air are to the living system; the concurring consciousness of expended power is no more the cause of that power than the illumination cast by the engine furnace is the source of the movements generated. — It is to be observed further, that the

¹ Principles of Psychology, 2d ed. 1870, I, 622. Denne Udtalelse afholder forøvrigt ikke Spencer fra paa andre Steder at docere ganske andre Anskuelse.

² Anf. Skr. I, 503.

animal system puts forth active energy without, as well as with, consciousness, but in no case without the expenditure of nutritive material. The consumption of food and transformation of tissue are the essential part of the production of power, the consciousness is the accidental part. — Apart from physical conditions, the most intense consciousness is impotent.» ¹

Læseren ser let, at vi ved disse sidste Bestemmelser ganske blidt glide over i Materialismen igjen, en Tilbøielighed, som stedse er tilstede i stærkere eller svagere Grad i alle Duplicismens Systemer, ² og som kun Lange fuldstændig har gjort sig til Herre over. Hele Argumentationen danner forøvrigt en underlig Blanding af trivielle Sandheder og forbausende Blindheder og Tilsnigelser, Tilsnigelser af en saa iøinefaldende Natur, at de kun kunne tænkes frembragte og fastholdte i en Tidsalder, hvis Hovedstemning spiller i samme Farve. En Gjendrivelse vil efter vore Udtalelser angaaende Helmholtz og Lange være overflødig.

I sit sidste omfattende Værk, «Problems of life and mind», er G. H. Lewes ligeledes traadt aktivt frem som Forkæmper for Duplicismen. Heller ikke her findes imidlertid væsenlig nye Beviser, og Skriftet har kun forsaavidt en vis historisk Interesse for vort Problem, som en gammel velbekjendt Tvetydighed hos Spinozismen derved er indført i Duplicismen. Spinoza lader det som bekjendt uafgjort, om de to Attributer Tænkning og Udstrækning skulle antages for to virkelige Sider af Substansen eller to subjektive Opfattelser af den. Og Lewes mener at have gjort et væsentligt Fremskridt fremfor Bain og Spencer derved,

¹ The Emotions and the Will, 2d ed. p. 434—435.

² Sml. hermed Udviklingerne i Bains senere Værk: „L'Esprit et le Corps“ i „Bibliothèque scientifique internationale“, ch. VI. —, hvor Duplicismens „deux faces“ træde tydeligere frem, uden at der forøvrigt træde nye Beviser til. Se ogsaa Ribot: La psychologie Anglaise 2. éd. 1875, p. 325—32.

at han ikke som disse opfatter Materie og Aand som to «faces», men som to «aspects» af det Absolute.¹ Da han imidlertid ikke i mindste Maade kan forklare dette vort Dobbeltsyn, ser man let, at det temmelig illusoriske Fremskridt bestaar deri, at han har flyttet en Gaade hen paa et andet Sted — en desværre ingenlunde ny Opfindelse i «Videnskaben».²

Og hvad bliver da saa Resultatet? «Wie so oft, hat man sich auch in diesem Falle über die Schwierigkeiten des Einzelnen hinwegzusetzen gesucht, indem man die Einzelerfahrung verallgemeinerte. So hat noch neuerlich E. Hering das Gedächtniss als eine allgemeine Funktion der organisirten Materie dargestellt, und Wallace hat den noch weiteren Schritt gethan, das Bewusstsein als eine allgemeine Eigenschaft der Substanz auszusprechen . . . Leider ist es mit der Generalisation allein nicht gethan; man muss auch Beweise beibringen. Sonst bedeutet Generalisation nichts als das Bestreben, eine Schwierigkeit möglich weit von sich zu entfernen und dadurch unmerklich zu machen.» (Virchow, Cellularpathologie, 4. Aufl., 1871, p. 348). Altsaa: Duplicismen er ingenlunde bevist. Den er en Hypothese, en Mulighed, men ingen Enemulighed. Lange har iklædt den en falsk Dragt, forsaavidt han har fremstillet den som en exakt begrundet Kjendsgjerning; thi hans Bevis havde Huller, og han havde endog selv en Følelse af dets Mangelfuldhed. Vi have altsaa nu opnaaet samme Resultat overfor Duplicismen, som før overfor den grovere Materialisme.

¹ Problems of life and mind. London 1875. II, 459. 467. — Ogsaa hos Lange skinner denne Opfattelse fortrinsvis frem. Sml. ovenfor p. 67.

² At det i Forhold til den grovere Materialisme er et stort Fremskridt at betragte Materien som et halvt Ubekjendt og halvt Subjektivt, der ingenlunde er lig det Absolute, have vi allerede udtalt.

Ingen af disse to Systemer ere beviste Sandheder, begge ere Hypotheser. Hvilken Værdi have de da som Hypotheser? Den egenlige Materialisme udmærkede sig ikke ved at være synderlig tiltalende. Som vi saa, havde den ikke gjort det ringeste Tilløb til at klare et eneste af de psykiske Problemer; ja den røbede endog en naiv-komisk Uvidenhed om, at dette var dens Skyldighed og den eneste Maade, hvorpaa en saadan Lære, der savner sit direkte Bevis, indirekte kan tilkæmpe og hævde sig Plads som en videnskabelig berettiget Hypothese. Følgerne ere heller ikke udeblevne: Europas Koryfæer have udtalt sig med enstemmigt Mishag om den. Resultatet heraf er da: Videnskaben bør først prøve de andre Hovedmuligheder, før den sætter sit Haab til Materialismen.

Og nu Duplicismen? Hvilket Værd har den som Hypothese? Hvilke psykiske Problemer har den klaret? Hvilket indirekte Bevis for sin Sandhed har den leveret ved sin Brugbarhed? De Fordele, som skulde lokke En til Antagelsen af denne Lære, ere ogsaa snart talte. At Verdensløbet bliver mathematisk beregneligt, saasnart Bevidstheden, Aanden, gjøres til afmægtig Bagside af Materien, denne Fordel er bl. a. aldeles illusorisk, fordi det jo ikke er os, men først Laplaces Aand, den kommer til gode. At vedkommende Forskere undgaa at lade Sjælen, Bevidstheden opstaa af Materien, idet den sættes som et Urfaktum, er ligeledes af mere end én Grund en illusorisk Fordel, ja det turde være muligt, at vi her vare paa Spor efter en ældgammel Fordom, som lige nede fra Middelalderens Dage har behersket Sindene og endog har været seiglivet nok til ogsaa at bore sig ind i vor allernyeste Naturforskning: Af misforstaaet Fromhed og Religionsiver stræbte Middelalderen at gøre Kløften mellem Sjæl og Legeme absolut. Denne Stræben lykkedes saa godt, at den endnu den Dag idag behersker en Mængde filosofiske Systemer. Men skulde det ikke være denne Kløft, der endnu spøger i Duplicisternes Hjer-

ner og faar Du Bois-Reymond til at udtale sit dogmatiske Ignorabimus.¹ Naar man undtager Herbert Spencer, som her viser en elskværdig Flersidighed, udtale alle Duplicister skarpt, at der fra Materien til Bevidstheden ingen Overgang er tænkelig eller mulig. Men denne Paastand er et dogmatisk Magtsprog, som slet ikke er bevist. Som allerede bemærket faa vi det kritiske Korrektiv til Paastanden, idet vi kalde Bevidstheden i Sammenligning med Elektricitet, Magnetisme osv. ikke blot en ny Art, men en ny Slægt. Denne Sætning er til Forskjel fra den foregaaende bevislig og bevist, og vi finde det dobbelt underligt, at Duplicismens Tilhængere, som dog alle ere Darwinister, ligestrax fra Uensartetheden ere sprungne over til den absolute Dualisme mellem Materie og Aand, da netop Darwin dog saa tydelig har udpeget og fremhævet den tredie Mulighed, nemlig at forskjellige Slægter ogsaa (gjennem Mellemed) kunne oprinde af hinanden. Duplicismen har altsaa heller ikke her nogen Fortjeneste; thi der er endnu Plads for Muligheden af, at Materie og Aand kunne oprinde af hinanden, ja Sandsynligheden taler endog, som vi siden skulle se, herfor. En rigtig Følelse har maaske her vildledet Duplicisterne, idet denne Mulighed ganske vist af den besindige Forsker maa modtages med to Indskrænkninger: For det Første maa vi ved Materien ikke forstaa Materialisternes Materie, «den fysiske Materie», Materien som et Indbegreb alene af de Bestemmelser, vi alt have fundet i den; vi maa derimod opfatte den som ensbetydende med Naturen, som den konkrete, os i mange Henseender endnu ubekjendte og gaadefulde Materie; paa denne Indskrænkning have vi allerede gjort opmærksom. Men hertil kommer endnu en anden: Det er ganske vist meget usandsynligt, at Aanden, Bevidstheden er et direkte Resultat af Materien, at hver enkelt psykisk Yttring fremgaar umiddel-

¹ Grenzen des Naturerkennens, Slutningen.

bart af Hjernen, Nervesystemet eller Organismen; herimod tale nemlig de mangfoldige Exempler paa Inkongruens mellem Hjerne og Aandsliv, hvoraf vi anførte en Del ved vor Kritik af Materialisterne. Men dermed er Sagen endnu ikke afgjort. Tilovers bliver endnu den lidet paaagtede Mulighed, at Materien først paa en eller anden Maade kunde producere en psykisk Grund, en relativ selvstændig Sjæl, og denne atter være det direkte Ophav til de psykiske Fænomener, hvis nærmere besete Eiendommelighed maaske gjør Antagelsen af et saadant Mellemlid, en saadan Enhedsgrund særlig ønskelig. Et saadant Mellemlid vilde jo nemlig kunne forklare den omtalte Inkongruens, forklare, at der i et svagt Legeme kan bo stor Intelligens og Villieskraft og omvendt, det vilde kunne forklare vor stærke og inderlige Følelse af Selvets Enhed, det vilde kunne rumme den i ethisk Henseende tilsyneladende uundværlige Villiesfrihed osv. osv. Saameget staar i alt Fald fast, at vi her have en ligesaa tiltalende Mulighed som Duplicismen, en Mulighed, som det er aldeles dogmatisk at overspringe.¹

Saaledes ere altsaa Duplicismens Fortrin illusoriske; men dertil kommer endnu dens betydelige Mangler. At den sætter Bevidstheden som et Urfaktum, anse vi ikke for en saadan; thi heller intet af de andre Systemer kan i mindste

¹ Ogsaa ad Experimentets Vei har man søgt at komme til Afgjørelse mellem de to Muligheder. Selv Dewar's og Mackendrick's paa Grundlag af „Webers Lov“ foretagne yderst omhyggelige Maalinger af centrifugale og centripetale Nervestrømme, Hjerneexcitationer osv. give imidlertid kun lidet Haab om Resultat ad denne Vei, saameget mere som selve „den Weberske Lov“ turde være en Forhastelse. Sml. Nature, 10. Juli 73; Delboeuf: La psychologie comme science naturelle, 1876, p. 104 —; Brentano: Psychol. vom empir. Standp. 1874, p. 9—10.

Maade¹ forklare dette Fænomen. Heller ikke ville vi lægge synderlig Vægt paa Systemets Ufrugtbarhed, fremhæve det Faktum, at Duplicismens Psykologi hidtil ikke har givet det ringeste psykologiske Udbytte (end ikke det vigtige Grundproblem, om Bevidstheden er lokal eller almen Bagside, er i mindste Maade klaret); thi dette kunde jo bero paa Lærens relative Nyhed. Derimod finde vi en Mængde Indvendinger berettigede overfor dens Opfattelse af Bevidstheden. Lad os engang stille de to Muligheder overfor hinanden!

Ligesom overalt i hele Naturen, saaledes finde vi ogsaa hos Organismen Evne til at svare paa ethvert fysisk Indtryk med et Udslag, en Bevægelse. Samtidig med at denne Reflexvirksomhed i Organismen antager uoverskuelig rige Former, optræder ogsaa her den Eiendommelighed, at der — ialtfald undertiden — findes Aand, Bevidsthed i Vinkelspidsen. Denne Bevidsthed maa nu være Et af To: Den maa enten være Bøiningsleddet i Kjæden, Strømvenderen i Bevægelsen, eller den maa være et tiltrædende overflødigt Fænomen, en ligegyldig Egenskab i Vinkelspidsen. I første Tilfælde bliver den substantiel, hvilende i sig selv, kortsagt en relativ selvstændig Sjæl, der ei alene modtager Indtrykket, men ogsaa vurderer det og afgiver Udslaget til videre Befordring, o: tænker, føler og vil. I andet Tilfælde afbrydes den mekaniske Kjæde slet ikke; thi Bevidstheden er jo ikke Led, men afmægtig Bagside, betydningsløs Egenskab, en Slags Blomst eller Pynt uden Værd for Bevægelsen. Hele Organismen bliver som et Maskineri, der under sin Gang slaar Gnister, som i forfængelig Selvfølelse bilde sig ind at være Aarsag til de følgende Bevægelser. Om «Selvbestemmelse», «Valg», «Spontaneitet» og «Vilkaarlighed» bliver det en Modsigelse at tale; vi blive «bevidste

¹ Læsere, som ynde Spøg, kunne vi henvise til v. Hartmanns Phil. d. Unbewussten.

Automater», som Huxley siger. Ethiken bliver trods alle illusoriske Redningsforsøg en from, men dum Indbildning; hele Tilværelsen bliver et mekanisk Verdenstheater, hvor Farcen spilles af lutter døde Voxfigurer paa den af Lange skildrede uhyggelige Maade. Dog — disse Indvendinger streife over paa det Ethiske, og skjøndt det vel væsenlig maa blive slige Følelsesmotiver, som maa bestemme Forskerens foreløbige Valg imellem to ubeviste Hypoteser, ville vi dog heller ikke tillægge dem stor Betydning, men gaa over til at betragte Sagen mere objektivt. Thi ogsaa da bliver denne adjektiviske Bevidsthed yderst tvivlsom. Hvilken Rolle spiller den i Verden? Aldeles ingen! Den er fuldstændig afmægtig til at fremkalde en eneste Bevægelse; den er en aldeles ubegribelig Luxus, meningsløs i Naturens vel indrettede Husholdning og kun forklarlig som en ondskabsfuld Grusomhed af en lunefuld Dæmon, der finder sin Spøg i at smile ad den Alvor, hvormed de menneskelige Automater godtroende udføre deres mekanisk nødvendige Bevægelser. Men Duplicismens Tilhængere ere en Hær af Darwinister. For dem gælder ingen Tro paa lunefulde Dæmoner, men den klart beviste Grundsætning, at hele Tilværelsen er lutter Planmæssighed, at der gaar en beundringsværdig Selvreguleringsevne gennem hele Naturen, at kun de nyttige Egenskaber nedarves og udvikles i Kampen for Livet til stedse høiere og hensigtsmæssigere Former. Disse epokegjørende Grundsætninger, der pludselig have kastet saa klart et Lys over det hidtil dunkle Problem angaaende Mekanisme og Teleologi, og ved hvis Hjælp Darwin saa mesterlig har formaaet at give Forklaring over al anden Udvikling, staa aldeles magtesløse og ubrugelige overfor Duplicismens Bevidsthed, eller snarere: de umuliggjøre en saadan Opfattelse aldeles. Thi forudsat, at en saadan afmægtig, adjektivisk Bevidshed eller Aand nogensinde kunde være dukket op i Tilværelsen, saa vilde den atter for længe siden enten være gaaet tilgrunde igjen eller have

substantialiseret sig og derved være bleven en positiv og nyttig Eiendommelighed for Organismen.¹ I dette Punkt se vi Duplicismens Akilleshæl og det Hovedmotiv, der driver os til foreløbig ligeledes at opgive denne «den maadeholdne Materialisme» og vende vort Blik mod andre Muligheder.

¹ Vilde man hertil indvende, at Bevidstheden ikke har udviklet sig, netop fordi den ikke er oprunden, men er et Urfaktum, ikke en lokal, men en almen Bagside, saa ses det let, at man herved fornægter al Forskjel paa Bevidst og Ubevidst og kommer til det absurde Resultat, at f. Ex. en Sten har samme Bev. som et Msk. Men saasnart man, som billigt, indskrænker Stenens Bevidsthed til et Nul eller et Differential, kommer Udviklingen atter ind. Saavel den lokale som den almene adjektiviske Bev. fører saaledes til lutter Vanskeligheder.

VII.

Lad os atter orientere os ved et kort Tilbageblik! Efter visse erkjendelsestheoretiske Reservationer undersøgte vi det Organiskes Oprindelse overhovedet. Vi fik ingen Vished, men overveiende Sandsynlighed for, at Organismen udsprang af «Materien» ved en Generatio æquivoca. Vi kunde dog ikke heraf drage materialistiske Konsekvenser, da denne «Materie» endnu er os et relativt Ubekjendt, som maaske paa en eller anden skjult Maade indeholder Aand eller Evne til at kunne koncentrere sig til Aand, og altsaa nærmere beset maaske er Mere end den egenlige Materialismes abstrakt-fysiske Materie. Vi forkastede dernæst den Mulighed, at Aanden udenfra blev stukket ind i Organismen (Kreatianismen), og beholdt saaledes kun den Udvei tilovers, at den paa en eller anden Maade maatte udvikle sig af Materien, dette Ord taget i den nævnte omfattende Betydning. Vi prøvede først den simpleste Mulighed, nemlig at de psykiske Yttringer kunde være direkte Resultater af den «fysiske Materie», men fandt denne Hypothese (den grovere Materialisme) lidet sandsynlig. Vi undersøgte det andet store historiske System («den maadeholdne Materialisme» eller Duplicismen), der opfattede Aanden eller Bevidstheden som Bagside af Materien; men heller ikke denne Hypothese — thi Hypotheser vare de begge — fandt vi trods dens mange dygtige Repræsentanter videre sandsynlig. Vi have endnu tilbage Viden-

skabens tredie store historiske System, Antagelsen af en relativ selvstændig Sjæl; for at undgaa Vidtløftighed ville vi betegne det med det gængse, skjøndt i mange Henseender lidet heldige Navn Idealismen. Før vi skride til Undersøgelsen af denne Mulighed, maa vi imidlertid gjøre en kort Vandring gennem de forskjellige Psykologien berørende fysiologiske Discipliner; thi det kunde jo tænkes, at vi her traf paa ubenyttede Kjendsgjæringer, der paany hjælp vore to foreløbig forkastede Muligheder stærkt paa Fode, eller maaske med stor Kraft pegede hen mod en splinterny Theori, som alene ventede paa at blive udtalt for at beseire alle de andre. Vi kaste derfor et kort Blik paa *Embryologien, Nervefysiologien og Sandsefysiologien*.

Altsaa endnu engang: Kan den fysiske Materie direkte forklare de psykiske Fænomener? Lykkes det os at faa et videnskabeligt Ja til Svar paa dette Spørgsmaal, saa er Materialismens Sandhed bevist, eller nøiagtigere: saa bliver Materialismen lige saa tilforladelig som selve Materien. Lykkes det os at faa et videnskabeligt Nei til Svar, saa faa vi derved én Hypothese mindre at tænke paa.

Der er imidlertid kun ringe Udsigter til saa bestemte Svar; ogsaa her er den strenge Videnskab for ung. Vi fik intet afgjørende Svar, da vi før spurgte om det Organiskes første Oprindelse; vi maatte nøies med Sandsynligheden af, at Organismen var opstaaet af Materien. Heller ikke den nyere Kemi har trods sin seierrige Fremgang formaaet at afskaffe den gamle Sætning: Omne vivum ex cellula! Den «absolute Kløft» mellem Organisk og Uorganisk er hævet; men vedblivende eksisterer der en Kløft. Kemikeren kan fremstille alle Slags organiske Sekreter, men ingen Forbindelse med organisk Struktur, ingen levende Celle. Men altsaa er «den absolute Kløft» der jo endnu! kunde man sige. Thi Plateaus interessante Forsøg med Olie-draaber i Vinaand eller Aschersons med Fedt-draaber i Æggehviteopløsning, hvortil meget naive Materialister kunde

falde paa at henvise, ere dog lige saa barnagtige Indlæg som Vaucansons og Droz's Automater eller som Herbarts Forsøg paa at konstruere Iufusionsdyr. Oven i Kjøbet er det navnlig Hindedannelsen, man jubler over ved hine Forsøg; men Cellehinden har jo vist sig at være noget for Cellen Uvæsenligt, er endog bleven kaldt Cellens Ligkiste (Alex. Braun).

Ja ganske vist er Kløften der endnu! Men lad os vogte os for at være for rundhaandede med det lyriske Udtryk «absolut»! «Nie wird es der Chemi gelingen eine Zelle, eine Muskelfaser, einen Nerv, mit einem Worte einen der wirklich organischen, mit vitalen Eigenschaften begabten Theile des Organismus oder gar diesen selbst in ihrem Laboratorium darzustellen.» Saaledes taler Liebig. Meget muligt! Men Beviset udebliver. Spørgsmaalet er et aabent. Ethvert Individ er smittet af sin Tidsalders aprioriske Fornemmelser. Liebig havde en apriorisk Følelse af, at det selvfølgelig forholdt sig saaledes; derfor glemte han Beviset. Nutiden har et apriorisk Hang til den materialistiske Fortolkning; men lad Romantikens blinde Kritikløshed staa for os som et advarende Exempel! Det er uvidenskabeligt af et aabent Problem at gjøre et sluttet Dogme, og dobbelt forkasteligt nu, da det ikke længer er moralsk Pligt med Vold og Magt at skulle vide, nu, da Filosofferne ikke længer opfattes som høiere Væsner, der skulle kunne knække de Nodder, Andre maa lade ligge, eller som Opdagere og Opfindere af Profession, der blot behøve at sætte sig tilrette i den filosofiske Lænestol for strax at faa alle Gaader løste, medens de stakkels «Fagmænd» hvergang taalmodig maa vente paa Athene.

Maaske vil Kekulé's Lære om Molekularforbindelser engang naa en Udvikling, saa at den kan hjælpe os over Skæret, vi nu strande paa. Maaske vil Fremtiden opdage, hvad Struktur egentlig er, maaske ikke! Foreløbig er der

her et Hul i vor Viden. Vi kjende ikke til Cellens første Oprindelse og maa foreløbig nøies med at studere den ene Organismes Oprindelse af den anden, hvorved vi jo desværre ikke undgaa den Mislighed at faa det X, vi skulde forklare os, med som Led i selve Forklaringen.

Strax ved Indtrædelsen i *Embryologien* støde vi paa en vigtig Kjendsgjerning. Det nye Individ opstaar af to lige væsenlige Faktorer: Æg og Sæd. Dette Faktum frembringer utallige Vanskeligheder for de Idealister, der som Herbart, Lotze o. fl. opfatte Sjælen som en Slags absolut Enhed ¹. Lotzes absurde Hjælpehypoteser ere allerede omtalte. Paa den anden Side maa vi imidlertid med P. L. Panum ² «tilstaa, at den Kjendsgjerning, at Udviklingen i Ægget betinges af en virkelig materiel Blanding af det mandlige Produkt med Æggets i den kvindelige Organisme frembragte eiendommelige Indhold, ikke indeholder nogensomhelst Forklaring af Befrugtningsprocessens Væsen, og at det er temmelig meningsløst, naar man har villet betegne den anførte Kjendsgjerning som en kemisk Befrugtningstheori, og naar man i Overensstemmelse hermed har betegnet den under Udviklingen paafølgende Celledannelse som en organisk Krystallisation». Vel at mærke: det er meningsløst, fordi man derved høilig overiler sig med at lukke Problemet af til et Dogme. Maaske er der her utallige Kræfter tilstede, forskellige fra de ved den sædvanlige Krystalisationsproces virkende.

Lige saa lidt som man kan forklare sig Blommekløvningen, lige saa lidt kan man forklare sig Primitivstribens

¹ Mod en slig absolut Enhed taler ogsaa det Faktum, at en Mængde lavere Dyreformer kunne skæres istykker og hvert Stykke derpaa udvikle sig til et fuldstændigt Dyr. Sml. dog nedenfor p. 126—127.

² Erindringsord til Forel. over Forplantelse og Udvikling, 1872, p. 59.

eller Kimbladenes Dannelse. Som W. Wundt saa energisk fremhæver, er det Nervesystemet, der udgaaende fra det animale Blad oprindeligt bestemmer Udviklingens Form, medens de forskellige Bindevæv, Knokler, Brusk, Sener og Kitsubstans, lutter Afsondringer af Karsystemet, indleire sig som et Efterbillede af den ved Nervesystemet betingede Form, alle vegne hvor dette har efterladt Plads at udfylde.

Hermed er imidlertid Intet forklaret, saalænge vi ikke nærmere faa at vide, paa hvilken Maade da Nervesystemet optræder som et *primum movens* for alle Dannelserne.

W. His søger at føre os videre: «Die Entwicklung des Körpers zeigt einestheils eine zunehmende Abgliederung der primären Anlagen, andernteils gegenseitige Lageverschiebungen und fortgesetztes Wachsthum derselben. Alle in der Keimscheibe vorhandenen Anlagen wachsen, aber ihre Wachsthum geschieht nicht den ursprünglichen Grössenverhältnissen gemäss: die einen wachsen rascher, andere langsamer, die einen hören früher, andere später zu wachsen auf, und indem so eine jede ihrem besondern Gesetze gemäss wächst, werden die spätern Organe nicht allein in Betreff ihrer gegenseitigen Lagerung von den primären differiren, sondern auch in Betreff ihrer relativen Massen und Maasse. Wir bezeichnen dies wichtige Princip als das des ungleichen Wachsthums.»¹

Med en mønsterværdig Utrættelighed og Klarhed søger His at paavise dette Princip's Frugtbarhed. Lader man en Draabe Vand falde paa et Blad Papir, dannes der en Hvælving paa det befugtede Sted, fordi Papiret her udvider sig, men hindres i at udbrede sig til Siderne af de omliggende tørre Dele. Men netop af lignende Grunde spalter det animale Blad sig fra det vegetative. Væder man en

¹ W. His: Unsere Körperform und das physiologische Problem ihrer Entstehung, 1874, p. 19.

Strimmel tykkere Papir paa den ene Side, vil den efterhaanden krumme sig sammen til et Rør. Ganske paa samme Maade gaar det med Kimbladene; det animale krummer sig sammen til Overhud osv., det vegetative til Primitivtarm; Medullarrøret lukker sig, og Hjernens tre Hoveddele danne sig i Former svarende til dem, man opnaar ved at bøie en Gummislange sammen paa forskellige Maader ¹.

Hermed er der ganske vist kastet mere Lys over Sagen: «Es ist bei gegebener Anfangsform des Keimes die Form des aus demselben hervorgehenden Körpers eine abgeleitete Folge der räumlichen und zeitlichen Vertheilung des Keimwachsthums» ². Og nærmere beset: «Die Entwicklung des parablastischen Körpergerüsts [Blodkar, Bindevæv osv.] ist eine mittelbare Folge des Gesetzes, nach welchem der die archiblastischen Gewebe [Nervemassen osv.] liefernde Keim wächst» ³. Men man spørger dog strax: Hvorfra kommer da denne varierende Voxeevne, som formaar at overføre endog de ubetydeligste Enkeltheder fra Forældre til Børn og Børnebørn? Dermed staa vi atter ved vort foregaaende Problem: den ene Organismes Opkomst af den anden.

His er sig imidlertid fuldstændig bevidst, at hans Princip kun danner et ganske enkelt Led af en Forklaring, og gaar derfor over til en Undersøgelse af selve Avlingen. De mangfoldige Theorier henføres under 4 Hovedgrupper: Extrakttheorien, Præformationstheorien, de formdannende Kræfters Theori og den overførte Bevægelses Theori. Heraf forkastes de tre første, idet de kun ere Ordforklaringer og desuden stride mod Erfaringen, hvorimod den fjerde fastholdes, idet «Das Leben eines jeden Individuums

¹ Anf. Skr. p. 93—.

² Anf. Skr. p. 119.

³ Anf. Skr. p. 128.

ist ein Process, d. h. eine Summe gesetzmässig unter einander verknüpfter Bewegungsvorgänge. Die formbildende Aeussderung des Lebensprocesses ist das Wachthum. Die Frage nach der Erzeugung des Individuums fällt somit zusammen mit der Frage nach der Erregung und den Bedingungen des Lebens, speciell nach derjenigen des Wachthums. Wissenschaftliche Theorien der Zeugung können keine anderen sein als Theorien der übertragenen Bewegung.» ¹

Her maa vi gjøre Holdt; thi denne Deduktion er mere end mislig. Vi kunne indrømme, at Livet er en Proces; vi kunne antage den givne Definition af dette Begreb, vel at mærke, naar vi tage Udtrykket «Bewegungsvorgänge» i videste Betydning, saa at ogsaa de psykiske Processer falde ind derunder. At Ordet maa være taget i denne vide Betydning, bekræftes da ogsaa indirekte derved, at Forfatteren strax efter identificerer det med den Aristoteliske «Form» eller *ἀρχὴ τῆς κινήσεως*. ² Ogsaa den næste Sætning kan antages; men saa begynder Misligheden; thi de to følgende Paastande staa kun som meningsløse Tautologier, og vi ere ved Slutningen af Argumentationen akkurat lige saa kloge som ved Begyndelsen. Ganske vist! Naar jeg kalder al Vorden en Bevægelse, saa er ogsaa Livet og Avlingen en Bevægelse. Men skal denne Sætning være en fjerde Theori, saa synes den ikke at være stort bedre end de tre foregaaende «Ordforklaringer». Og skal den — underlig nok! — ikke være en fjerde Theori, men — thi ogsaa dette synes at have foresvævet Forfatteren — kun angive det Slægtsbegreb, hvortil alle de sande Arter af Avlingstheorier maa høre, saa er vort Udbytte ogsaa kun kummerligt; thi falder end ingen sand Theori udenfor dette Slægtsbegreb, saa er det desværre

¹ Anf. Skr. p. 149—150.

² Anf. Skr. p. 150.

saa uhyre rummeligt, at der sikkert vil falde utallige falske Theorier indenfor det, blandt andet da de tre nys forkastede.

Søge vi at undgaa denne Meningsløshed ved at antage, at det græske Udtryk fra Aristoteles blot er brugt som en Slags Pynt, uden at Forfatteren har anet, hvad det var for en farlig Kategori, han her indlod sig med; antage vi, at der ved «Bewegungsvorgänge» dog kun skal forstaaes fysisk Bevægelse ¹, saa indtræder atter den Vanskelighed, at hele Theorien bliver et komplet Postulat; thi om Livet er lutter Bewegungsvorgänge eller ei, det er jo netop det store Spørgsmaal. —

Hvad dette korte Blik paa en moderne Avlingstheori skulde godtgjøre, nemlig at Embryologien endnu for Størstedelen bestaar af lutter af Tanken ufordøiede Kjendsgjeringer, er der næppe nogen kritisk Forsker, der ikke øieblikkelig underskriver. Og desværre gælder denne Sætning om muligt i en endnu høiere Grad om *Nervefysiologien*. De smaa Triumfer, som Videnskaben her af og til har feiret, som f. Ex. den af Lewes hævdede og af Wundt optagne Sætning, at Forskjellen mellem Føle- og Bevægennerver alene hidrører fra den forskjellige Maade, hvorpaa de ere anbragte i Organismen, medens de i og for sig ere ens, ligesom det er samme Slags galvanisk Strøm, der (knyttet til forskjellige Apparater) anvendes baade til Telegrafering og Minesprængning — disse Smaaseire staa desværre kun som uendelig sparsomme Lysglimt i det dybe Mørke, der alle vegne omringer dem. Vi behøve blot flygtig at gjenkalde os Nervesystemets ydre Bygning for strax at faa godtgjort dette til Overmaal. Saasnart vi med behørig Brede have gjentaget den gamle forslidte Lignelse om et Telegrafnet med Hjernen som Hovedstation og Cen-

¹ Hvor mangfoldige Huller i den menneskelige Viden blive ikke udstoppede med Frasen: „Molekularbevægelse“!

trum, hører al vor Forstaaelse op ¹. Thi hvilken uendelig Rigdom af Former har ikke dette Centrum, og hvor ubegribelig er ikke enhver af dem! De fleste af Legemets andre Organer vise Former, som mere eller mindre lade sig forklare af deres Funktioner og omvendt; men her! Hvilken tænkelig Forbindelse eksisterer der vel mellem Bevidsthed og Hemisfærernes tarmformede Vindinger, deres graa vællingeagtige Substans eller deres symmetriske Dobbelthed? Paa Grund af dette Mørke tør det ikke forarge os, at det mest aabenlyse Fantasteri har kunnet beherske Hjernefysiologerne, at man har inddelt Hjernen, eller, endnu værre! selve Hjerneskalen i en Mængde vilkaarlige Provindser og tildelt hver Provinds en psykisk Funktion, som stedse udmærkede sig ved slet ikke at være nogen Grundfunktion, men yderst sammensat. Det tør ikke undre os, at en Simplifikation af dette Vanvid endnu gjør sig gældende hos mange Fysiologer, saa at de aldeles uvidenskabelig gjøre tre hinanden uvedkommende Selvstændigheder af Tanke, Følelse og Villie og fordele disse halvvilkaarlig mellem den store og den lille Hjerne og den forlængede Marv ². Det kan ikke undre os, at vi, selv om vi overse slige Fantasterier og holde os langt nærmere til Jorden, dog støde paa lutter Uklarhed og Modsigelser. Fysiologerne ere endnu ikke istand til at bestemme, om Nervesystemet er de psykiske Funktioners Aarsag eller kun Betingelse, om de psykiske Funktioner udelukkende ere «knyttede til» Hjernen, eller om ethvert Ganglion kan være «deres Sæde». Om selve Gangliernes Væsen og deres Forbindelse med Nervetraadene hersker der

¹ Og selv denne Lignelse er jo mislig, forsaavidt det ønskede Centrum strengt taget slet ikke findes.

² Lange sammenligner dette med den Antagelse, at et Orgel i hver af sine Piber skulde indeholde en bestemt Melodi. Gesch. d. M. II, 375.

Uenighed, ja man er end ikke enig om, hvilke der ere væsenlige og hvilke der ere uvæsenlige Bestanddele af Nervesystemet; den sædvanlige Anskuelse, at kun «Celler» og «Traade» have Betydning, er ingenlunde fysiologisk, ja end ikke anatomisk sikkert.

Man vil maaske indvende: Men er der da ikke gjort talrige Experimenter, hvorfra man kan drage klare og skarpe Slutninger af vidtgaaende Betydning? Ogsaa dette er Overtro! Lad os flygtig betragte et Par af de vigtigste!

Man kunde mene, det var den aller letteste Sag af Verden at faa Svar paa et Spørgsmaal som: Er Bevidstheden udelukkende knyttet til Hjernen, eller strækker den sig til hele Nervemassen? Man behøver jo blot at huske paa, at de lavere Dyreformer mangle Hjerne og alligevel have Bevidsthed. Ganske vist! Men dette kunde ogsaa hidrøre fra, at deres Nervesystem endnu ikke har differentieret sig i Hjerne og Ikke-Hjerne, saa at der altsaa her i en vis Grad bliver Hjerne overalt. Et andet Spørgsmaal er det derimod, om der i et differentieret Nervesystem kan findes Bevidsthed ogsaa udenfor Hjernen. For at faa Svar herpaa maa man gribe til Experimenter. Man anskaffer sig da nemmest et Par Frøer, udvælger sig en særlig livlig, bedøver den med Kloroform eller endnu bedre med Æther og klipper saa omhyggelig som muligt Hovedet af den. Efter en lille Times Tid vil man saa til sin Forbauselse se den hovedløse Krop reise sig af sin Dvale og begynde at spadserere omkring. Sætter man den paa sin vandrette flade Haand og derpaa langsomt giver denne en skraa Stilling, vil det lemlæstede Dyr væge sig mod at falde af ved at krybe op mod Haandens øverste Kant; dreier man Haanden videre, kryber Dyret om Kanten, ganske som om det virkelig havde Hoved. Kaster man det i Vand, vil det udføre Svømmebevægelser; griber man det med sin Tang ved den ene Bagfod, vil det arbeide for

at slippe løs, og efter lidt forgæves Arbeide vil det maaske vise samme fine Dialektik som Muhamed og for at faa sit Ben i en naturlig Stilling krybe baglænds hen mod Tangen. Lægger man det paa Ryggen og væder dets høire Side med en Draabe fortyndet Syre, vil det snart viske den af med høire Forben, og klipper man derpaa dette af og gentager Forsøget, vil Dyret maaske, efter et Par forgæves Anstrengelser med den tiloversblevne Benstump, søge at befri sig fra Syren med det venstre Forben. Man skulde da tro her at have gyldige Beviser ikke blot for Bevidsthed, men ogsaa for Overlæg og Kløgt hos det hovedløse Dyr. Og staar dette først fast, hvad bliver der saa af Idealisternes saakaldte «Bevidsthedens Enhed» og deres substantielle Sjæl? Maa man ikke efter et saa haandgribeligt Bevis skyndsomst kaste sig over i Materialismen og anvende al sin Kraft paa at fjerne dens før omtalte Modsigelser, som altsaa kun kunne være tilsyneladende?

Desværre! Slet saa hurtig opnaar man ikke saa vidtrækkende Resultater. Slutningen er forhastet lige fra Først til Sidst.

Naar den øvede Klaverspiller lader Fingrene løbe hen over Tangenterne med en Hurtighed, saa at Tilskueren næppe kan følge deres Bevægelse; naar hans Øie samtidig maa aflæse en flerdobbelt Række Noder og endda faar Tid til at følge Fingrene i deres vanskeligste Spring; naar hver enkelt Tone kræver sit særegne Anslag og dermed sin særegne yderst indviklede Kombination af Muskelsammentrækninger og Muskelslapper: saa ser man let, at kun en yderst ringe Brøkdelen af den hele Virksomhed kan være direkte og udelukkende «styret af Bevidstheden»; det Meste «gaar af sig selv», som man siger; det er en Vane, en mekanisk Færdighed, fremkaldt ved Øvelse. Og dog skulde jo hver enkelt Tone være beaandet, enhver Bevægelse høre med ind i et Fornufthele og i dette have sin bestemte Plads og derefter sin bestemte Natur! Dette bliver netop

muligt gennem Øvelsen, idet hver enkelt Tone her først anslaas langsomt og med fuld Opmærksomhed; efter nogle Gjentagelser «er Haanden kommen i Vane med» det rette Anslag; Nervestrømningerne have faaet særlig Disposition til disse bestemte Baner, og Bevidstheden behøver ikke længer at træde regulerende til. Hvad der saaledes gælder det enkelte Musikstykke, gælder den musikalske Færdighed overhovedet; hvad der gælder denne, gælder alle Organismens Færdigheder, ja maaske ikke blot Individets, men hele Artens, Slægtens. Ingen har klarere end netop de materialistiske Fysiologer paavist, hvorledes Organismen og særlig Nervesystemet er Beholder for en Mængde «indgroede» Færdigheder og Vaner, en Mængde naturaliseret Aand, en Mængde nedfældet Umiddelbarhed. Men netop denne Kategori tilintetgjør strax vort ovennævnte haandgribelige Bevis, idet enhver af det halshuggede Dyrs tilsyneladende fornuftige, bevidste Bevægelser jo ogsaa kunde være en aldeles mekanisk Reflexbevægelse, hvis Skin af Fornuft kun hidrørte fra, at Dyrets Nervestrømninger vare prædisponerede for disse hensigtsmæssige Baner. G. H. Lewes indvender mod en saadan Forklaring: «Dersom Frøer ere vante til at blive irriterede med Draaber af Eddikesyre og ere vante til at faa deres Fødder amputerede, hvilket lærer dem at søge andre Midler til at befri sig, saa kan jeg kun sige, at deres Opdragelse foregaar i andre Damme end dem, jeg har undersøgt med mit Net.»¹ Hertil maa simpelthen bemærkes, at vedkommende Frø jo ikke neutraliserede Eddikesyren med en passende Base og altsaa ikke specielt behøvede at være vant til at blive «irriteret med Draaber af Eddikesyre», men simpelthen til at blive irriteret, hvad dog vel enhver Frø har oplevet. Paa samme Maade blev den amputerede Fod jo ikke erstattet ved et Træben, saa at det altsaa er nok, om Frøen

¹ Physiology of common Life, (Tauchn. ed.), II, 180.

blot har lært det Kunststykke at bruge den ene Fod for den anden, naar denne paa en eller anden Maade er optaget.¹

Det er ganske simpel Logik — siger samme Forfatter — at slutte, at «Ensartethed i Struktur medfører Ensartethed i Egenskaber»². Sammenholde vi denne simple Logik med de fleste Fysiologers enstemmige Antagelse, at alene Hjernen er «Bevidsthedens Sæde», saa have vi næsten et fuldstændigt lille Bevis for, at Hjernen selv ikke kan være Bevidsthedens Aarsag, men høist et Redskab, en Betingelse for en relativt selvstændig Sjæl. Saaledes ere vi da kastede tilbage fra Materialismen over i Idealismen. Som sagt: Det er ikke vanskeligt at naa til Resultater, naar man blot selv medbringer et passende Kvantum Lyst til dem.

Man kunde jo imidlertid stille sig selv mindre Op-

¹ For den Læser, som kunde mene, at hele dette vigtige Experiment her er altfor let affærdiget, kan jeg tilføie, at jeg ogsaa selv har staaet i den Formening, at det egenlige Angrebepunkt for Sjæleproblemet netop laa her. Resultatet af en Mængde Forstudier og derefter en Mængde varierede Forsøg blev imidlertid dette, at man ad denne Vei næppe naar til videnskabeligt Resultat. At det halshuggede Dyrs Bevægelser se nok saa bedaarende fornuftige ud, beviser som sagt Intet. At det ene Exemplar ikke bærer sig ad ganske som det andet, hvilket man har opfattet som Antydning af Vilkaarlighed (Lewes II, 173), beviser Intet. At gjentage det sidste Forsøg Hundreder af Gange og tælle efter, hvor tidt Dyret „finder paa den Udvei“ at bruge sit andet Ben for det afklippede, fører til Intet. Thi 1) véd man ikke nøiagtig paa Forhaand, om vedkommende Exemplar er normalt lige før Forsøget; 2) falder dette endda forskjellig ud efter Dyrets Alder, Kjønn, Mæthedstilstand, Aarstiden, Temperaturen osv.; 3) lider hvert Exemplar forskjelligt ved Bedøvelsen, og 4) er det umuligt at dekapitere to Exemplarer nøiagtig ens. Det Samme gælder selvfølgelig de Experimentere, hvorved Dyret kun berøves en større eller mindre Del af Hjernen.

² Physiol. of common Life II, 16.

gaver! At Problemet om Reflexbevægelsernes Bevidsthed eller Ubevidsthed er et særlig vanskeligt Problem, faa vi et slaaende Bevis for ved at læse Wundt's Physiologische Psychologie p. 820—838; thi den ellers saa kritiske og skarpsindige Forfatter fremtræder her saa ulogisk og kritikløs, at den uhildede Læser kun behøver at være i Besiddelse af et meget ringe Kvantum Skarpsindighed for strax med et misfornøiet Smil at lægge Bogen tilside. Men — maaske er denne Opgave endnu for vanskelig; Bevidsthedens Oprindelse er jo i det Hele et særlig slemt Problem for Videnskaben. Imidlertid kunde Lykken maaske være bedre andre Steder. Det synes saaledes ikke vanskeligt at faa at vide, hvilken Rolle hver enkelt Del af Hjernen spiller indenfor Bevidsthedslivet. Kan Forskeren ikke efter Büchners Udsagn pille Hjernen ud Stump for Stump og derved ogsaa tilintetgjøre Sjælen Stykke for Stykke?

Vi prøve det! Med al mulig Forsigtighed berøve vi en Due den store Hjernes to Halvkugler og se den samtidig berøvet al Intelligens. Den ser Intet af, hvad der foregaar omkring den; den hører Intet; skyder man en Pistol af i dens umiddelbare Nærhed, viser den ikke mindste Tegn paa Skræk, ja dreier maaske end ikke Hovedet; i Reglen staar den stille paa samme Plet og sover; kun naar man puffer til den, flytter den sig, og kun naar man anbringer dens Føde langt tilbage i dens Næb, sluger den den. Altsaa: Den store Hjerne er Intelligensens Sæde!

Vi berøve en anden Due den lille Hjerne. Dens Aandsevner bevares tilsyneladende usvækkede; men dens Bevægelser ere vaklende; den raver omkring som en Beruset. Altsaa: Den lille Hjerne er Bevægelsens Sæde eller Sædet for Bevægelsernes Koordination!

Atter forhastet! Allerede hos Lewes finde vi Protest mod Tilladeligheden af den Slutning, at naar et Organs Tilintetgjørelse medfører en Funktions Ophør, saa er dette

Organ Sædet for eller Ophavet til vedkommende Funktion.¹ Og i Sandhed! Intet er mere uvidenskabeligt. Fjerner man Bælgetræderen, saa ophører Orgelspillet. Ergo var det Bælgetræderen, som spillede! Selv Hverdagsbevidstheden har jo hudflettet denne Sluttemaade. Man kan altsaa paa Forhaand vise hele denne Logik af og behøver ikke at samle empiriske Indvendinger som f. Ex., at Aandsevnerne efterhaanden vende tilbage hos det først omtalte Dyr, eller at Bevarelsen af en meget lille Del af den store Hjerne er tilstrækkelig, for at Intelligensen kan blive bevaret tilsyneladende usvækket, at Flourens's Kugler tilsyneladende ikke gjorde mindste Skade, osv. osv. Men til alt dette kommer endnu en anden Mislighed af overordenlig Betydning. Begrebet Intelligens og alle de andre gængse psykiske Bestemmelser som f. Ex. Følelse, Fantasi og Villie, tage i den Forstand, hvori Hjernefysiologerne gjennemgaaende bruge dem, ere ganske vist praktiske Enheder, Enheder, hvormed en Biograf eller en Historiker godt kan regne; men strengt videnskabelig set er enhver af disse Bestemmelser noget uhyre Sammensat, og tilmed bestaar enhver af dem af de samme Grundfunktioner i forskjellig Blanding. Det bliver derfor aldeles meningsløst at anvise enhver af dem sit særegne Stykke Hjerne; man kunde omtrent lige saa godt antage, at en Mand var født med et særligt Organ eller Geni til at være Postmester i Ebeltoft. Saasnart man psykologisk analyserer Bestemmelsen Intelligens, ser man strax, at denne «Enhed» baade indeholder Tanke, Følelse og Villie, og analyserer man atter, hvad der sædvanlig menes med Tanke og Tænkning, finder man ligeledes allerede heri alle de tre psykiske «Grundfunktioner», som vi kun af Mangel paa særlige Udtryk maa benævne med de analoge Navne: Fornemmen, Følen, Villen. Maaske vil en kommende Tid atter kunne opløse enhver af disse Funktioner i Elementer; men

¹ Physiol. of common Life II, 89—90.

saa meget staar dog fast, at for mere sammensatte Funktioner gaar det ikke an at søge specielle Organer, naar man ikke atter vil over i Frenologien med dens utallige Provindser. At Fysiologerne ikke for længe siden have opgivet slige Undersøgelser, staar som et sørgeligt Bevis for, hvor almindelig den fra Romantiken hidrørende, i Romantikens Dage let fattelige og maaske berettigede, men nu temmelig forældede Fordom stadig er udbredt blandt dem: at Fysiologien Intetsomhelst har at lære af Psykologien, ja endog helst bør sky denne illusoriske Videnskab.

Med disse to vigtige Indvendinger for Øie nødes vi vel ogsaa til at slippe Haabet om øieblikkeligt Resultat angaaende de enkelte Hjernedeles psykiske Betydning. Et Par Exempler ville gjøre os Sagen mere anskuelig. Vor sidste Indvending deles af Wundt. «Vi kunne forestille os», siger han, «at en bestemt Nervetraad eller en bestemt Gangliacelle kun funktionerer i Form af Lysfornemmelse eller som motorisk Impuls, men ikke, at visse centrale Elementer skulde tjene Fantasien og andre Forstanden. Øiensynlig ligger der heri den Modsigelse, at man tænker sig sammensatte Funktioner bundne til enkelte Dannelser. Men vi maa nødvendigvis antage, at elementære Dannelser kun kunne frembringe elementære Virkninger.»¹ Paa Grund af denne Kriticisme er imidlertid hele Resultatet af hans energiske Undersøgelser udtalt i følgende fire tarvelige Sætninger: 1) Ethvert Nerveelement er forbundet med andre, 2) og alene af denne Forbindelse afhænger dets Funktion, 3) hvorfor det ene kan vikariere for det andet, 4) medens dog hver bestemt Funktion har sit bestemte Sted.² Hvor fattigt i Sammenligning med Frenologernes Alvidenhed!

Endvidere: Hitzig og Nothnagel have i den nyeste

¹ W. Wundt: Grundzüge der physiologischen Psychologie, 1874, p. 226.

² Anf. Skr. p. 231.

Tid begge anstillet omhyggelige Hjerneforskninger ud fra den samme Grundanskuelse, at det stedse er psykiske Elementer, man bør søge lokaliserede.¹ Hver kommer imidlertid til sit Resultat. Hitzig antager en streng Lokalisation idetmindste af nogle af de psykiske Funktioner uden dog egenlig at kunne paavise denne. Nothnagel finder derimod, at alle hans Undersøgelser tale imod en saadan Lokalisation. Dette er altsaa vort glimrende Udbytte! Vi gik ud for at finde, hvilken psykisk Funktion der boede i enhver af Hjernens talrige Former og Elementer, og vi fik til Svar: Man véd ikke engang, om de psykiske Funktioner overhovedet ere lokaliserede.

Og dog! Ogsaa af dette tarvelige Resultat kan der jo med lidt god Villie bygges et helt System. Er det saa umuligt at finde de forskellige psykiske Funktioners Plads i Hjernen; kan det ene Element saaledes vikariere for det andet, og kan man som Flourens med sine Kugler ødelægge en hvilken som helst Del af Hjernen uden Skade, hvad bliver der saa af Idealisternes immaterielle Sjæl, der jo dog ikke kan have Udstrækning og altsaa — naar man da ikke med Herbart vil lade den spadserer op og ned ad Varolsbroen — maa findes paa et enkelt bestemt Punkt i Hjernen, et Punkt, som ingenlunde kan erstattes ved noget andet, og hvortil alle de andre maa vise hen som til et Centrum. Men et saadant Punkt findes ikke. Ergo

Hertil vil Idealismen imidlertid bemærke: Det tørde være en forkantisk Fordom, at Sjælen ikke kan have Udstrækning; derom vide vi Intet. Lad os heller vedblive med det Fysiologiske og ikke rent i Taushed forbigaa Nothnagels vigtigste Slutning: Naar et Dyr, som man har «berøvet al Intelligens» ved at berøve det Størsteparten af Hemisfærerne, efter 6—10 Dages Forløb kommer til fuld

¹ Hitzig: Untersuchungen über das Gehirn. 1874, og Nothnagel Virchow's Archiv für pathol. Anat. und Physiol. Bd. 57.

Sands og Samling igjen, følger saa ikke deraf, at den store Hjerne kun kan være en «Mellemstation» og ikke Ophav til Intelligensen? Og naar man nu ved Experimenter kan godtgjøre, at denne Opfattelse maa udvides til at gælde hele Hjernemassen og alle de psykiske Funktioner, er saa dermed ikke bevist, at Hjernen kun kan være «Mellemstation» og at der maa en Sjæl bagved? Beviser ikke Meynert's Hjerneforskninger¹ det Samme, naar han finder, at Menneskehjernens Forskjel fra Dyrehjernen udelukkende bestaar i dens større Rigdom paa lutter motoriske Baner, og er Langes Forsøg paa at bortforklare dette talende Sær-syn² ikke temmelig utilfredsstillende?

At disse Argumenter kunne være gode for Enhver, som i Forveien i al Stilhed har valgt sit Standpunkt, skal indrømmes; at de derimod for den Uhildede Intet beviser, turde fremgaa tilstrækkelig af vort Foregaaende, og vi vende os derfor til den tredie af vore fysiologiske Discipliner, *Sandsefysiologien*.

Man kunde i et mismodigt Øieblik fristes til at give Hegel Ret, naar han fremhæver Umuligheden af at korrigere Erkjendelsen ved en videnskabelig Erkjendelseslære, da denne jo dog maatte frembringes af den naturlige og altsaa mangelfulde Erkjendelse selv; man kunde fristes til at nægte Muligheden af en uendelig approximativ Korrektion, frembragt ved, at man, hvergang man fandt en Feil, eliminerede denne og saaledes styrket begyndte forfra igjen; man kunde fristes til at glemme, at en tilsvarende Opgave dog er løst i Astronomien ved Bestemmelsen af Planetbanerne og deres Elementer; man kunde fristes til alt dette, saasnart man kaster et overfladisk Blik paa Sandsefysiologien. Thi for en stor Del er det virkelig gaaet Sandsefysiologerne aldeles,

¹ Meynert: Vom Gehirne der Säugethiere i Stricker's Handbuch der Lehre von den Geweben, 1871.

² Gesch. d. M. II, 359—62.

som Hegel her har formodet; de have altfor ofte givet for lidt Agt paa det Dobbeltsidige i deres Opgave; de have ikke erindret, at Sandsefysiologien staar paa Overgangen mellem, hvad man kunde kalde den fænomenale og den metafysiske Videnskab, det vil sige paa Overgangen mellem den Viden, der søger at organisere Fænomenerne, og den Viden, der søger at trænge om bag dem. Sandsefysiologien er med andre Ord, som vi skulle se, ikke blot Fysikens yderste Forpost mod Psykologien; men den spiller bestandig ind paa det psykiske Omraade, og det er tilmed ikke blot den psykologiske Periferi, den berører, men det er Psykologiens inderste Centrum, det Punkt, hvor Psykologi, Erkjendelseslære og Metafysik støde sammen, det Punkt, hvor disse tre Videnskaber have deres fælles Udspring. Sandsefysiologiens Stof og Opgave bliver derfor af en dobbeltsidig Natur, og paa intet andet Omraade bliver det Fysiologen saa umuligt at komme frem uden psykologisk Hjælp som netop her. Hvad vi i det Følgende for Anskueligheds Skyld ville søge at paavise, nemlig at Sandsefysiologien løber sig fast i lutter Modsigelser, saasnart den vil arbeide sig frem ad den sædvanlige fysiske Vei alene, og at den nødvendigvis maa gaa under i Erkjendelseslære og fremtræde som et Kapitel af denne Videnskab, dette er i Virkeligheden i den nyeste Tid bleven tilstrækkelig godtgjort baade af tydske, engelske og franske, filosofisk dannede Fysiologer.

Først lade vi en Sandsefysiolog, som i sig ophober alle de Vildfarelser, der her er Tale om, komme til Orde!

Paa Bordet foran mig, siger han, ser jeg en Lampe. Medens den naive Bevidsthed, ligesom fordem Grækerne, nærmest er tilbøielig til at antage, at det menneskelige Øie ved en Slags fine Føletraade af Ild og Lys er istand til at berøre Gjenstanden og derved faa et Billede af den, saa lærer vor Videnskab os, at der fra Gjenstanden selv udgaar Lysstraaler, som efter Optikens Love brydes gennem Øiets Lindse og paa dets Nethinde danne et omvendt

og formindsket Billede, der i Synsnerven fremkalder en vis Virksomhed, som i Hjernen (eller Sjælen) bliver til en Forestilling, et Billede af den virkelige Lampe, kastet ud i Rummet foran Nethindebilledet, akkurat paa den rigtige Lampes virkelige Plads. Altsaa: Lampen selv kommer ikke ind i min Bevidsthed; Nethindebilledet kommer heller ikke derind; det bliver opløst i lutter Nervesvingninger, og paa Foranledning af disse Nervesvingninger eller maaske som direkte Virkninger af dem opstaar der i Bevidstheden en Forestilling, som svarer aldeles til det omvendte Nethindebillede, og den virkelige Lampe.

Vi have her skildret den berøgtede Projektionstheori i dens krasseste Form, en Form, som vel næppe længer kan glæde sig ved én eneste ubetinget Tilhænger, men i det Høieste kun endnu dukker op hist og her af praktiske Hensyn, ligesom man endnu til daglig Brug taler om Solens Opgang og Nedgang. Saa lidt som imidlertid Astronomen tør tage sig denne Frihed, hvor han staar midt i det Theoretiske, lige saa lidt tør Sandsefysiologen gjøre det, hvor han videnskabelig skal gjøre Rede for Sandseprocessen. Idet vi gaa over til at rive det Dogmatiske af den ovennævnte Theori, skulle vi imidlertid se, hvorledes Sandsefysiologien i denne kritiske Sigtelse kun altfor ofte er bleven staaende paa Halvveien.

Naar jeg skal skildre Sandseprocessen, gaar det jo nemlig ikke an, at jeg paa den anførte Maade begynder med de ydre Objekter som f. Ex. Lampen eller Bordet; thi disse ere allerede sandsede, ere kun mine Forestillinger; hele min sædvanlige Yderverden er kun en Række Billeder i mig, og jeg faar saaledes det X, jeg skulde forklare, med i selve Forklaringen. Vil jeg absolut begynde «udenfra», kan jeg dog underveis ikke undlade at blive opmærksom paa dette; saasnart jeg har opdaget, at Forestillingens nærmeste Aarsag eller Foranledning er en «Nervespænding» eller «Nervesvingning», maa jeg jo dog blive betænkelig og

spørge, om da de Farver, Toner, Former osv. osv., der — for at bruge et tydeliggjørende Billede — fremtræde som Nervesvingningens Barn, ogsaa findes udenfor Organismen som samme Nervesvingnings Fader eller rettere Bedstefader; thi en saadan Atavisme eller Generationsvexel er da ikke uden videre en Selvfølge¹. Jeg maa derpaa minde mig selv om, at Synsnerve, Nethinde, Øie, kort sagt hele min ydre Organisme ligeledes kun er en Sandsegjenstand, en Forestilling i mig, som maaske heller ikke kopierer Noget «udenfor» mig; men dermed har jeg ogsaa indset, at min Forklaring af Sandsningen paa den begyndte Maade ikke lader sig bringe istand, men falder fra hinanden, fordi jeg gaar ud fra flere uensartede Udgangspunkter; dermed har jeg indset, at Sandsningen som et subjektivt Faktum væsenlig maa forklares ud fra et subjektivt Udgangspunkt. Og dermed er da Sandsefysiologien gjort til et Kapitel Erkjendelseslære.

Hvilket Resultat man ud fra et subjektivt Udgangspunkt kommer til, er allerede tidligere berørt; vi gjentage det i al Korthed for ikke at afbryde Gangen i vor Udvikling. En Bevidsthed med vekslede Tilstande er Videnskabens sidste og sikreste Fodpunkt. Forsaavidt Forestillingerne ere ufrivillige Tilstande i Bevidstheden, tilskrives de en objektiv Aarsag paa Grund af Subjektets Kausalitetstrang, der ikke kan antages at bedrage, da Livet saa blev meningsløst. Men denne Aarsag behøver ligesaa lidt som enhver anden Aarsag at være kongruent med sin Virkning, og Fysiken har vist, at en saadan Kongruens heller ikke findes og at Foranledningen til vort Verdensmaleri høist talt kun er et taust sort Kobberstik. Hvad Forestillingsformerne Rum og Tid angaa, saa nøder vor

¹ Man kunde ligesaa godt ved Modtagelsen af et Telegram fra Hr. N. udraabe: Hvor Hr. N. dog skriver en smuk (eller slet) Haandskrift!

Kausalitetstrang os vel til at antage en tilsvarende Rythmus i det Objektive, men for en identisk have vi ingen Garanti eller Beviser.

Men hvad bliver der nu af vor Projektionstheori, saa snart vi bygge videre paa denne Grundanskuelse? Den dogmatisk fordoblede Yderverden (den «selvstændige» og den projicerede sandsede, med samt deres geometrisk-topografiske Kongruens) veires bort, og hvor selsomt dette Resultat end forekommer den sædvanlige sunde Fornuft, saa er det dog naaet, ikke ved forblommede filosofiske Fraser, men ved ganske simpel og tydelig Logik; ja hvad mere er: den solideste af alle de reale Videnskaber, Fysiken, har selv gjort Begyndelsen ved at frarive Objektiviteten Farver og Toner. Saameget mere forunderligt bliver det derfor, at Sandsefysiologerne saa længe have famlet om i Taage og offret Tid og Kræfter paa imaginære Problemer som «Nethindebilledets Omvending» og deslige; saameget mere forunderligt bliver det, at de med saa stor Haardnakkethed have stræbt dogmatisk at hævde Rummet og Tiden objektiv Gyldighed ¹, da det dog ikke kræver videre stor Skarpsindighed at indse, at dette er uvidenskabelig Halvhed.

Hele min Omverden, mit Legeme iberegnet, er altsaa umiddelbart kun Forestillinger i mig. Fra disse Forestillinger har jeg ganske vist Ret til at slutte til en objektiv Verden af objektive Ting; men disse ubekjendte Ting ere ikke identiske med mine Forestillinger, ja end ikke kongruente med dem. Mit Legeme er altsaa et X, der forekommer mig som farvet, udstrakt osv. osv., min Nethinde med dens Billeder og min Synsevne med dens Svingninger

¹ Vi betone her særlig, at Fysiologerne have betragtet Rummet og Tiden som selvfølgelig objektive (i Modsætning til de Filosoffer, som have fremræsonneret disse Formers Objektivitet); mærkværdig nok har ogsaa Helmholtz gjort sig skyldig i denne Dogmatisme.

ligesaa, og Lampen, Bordet, Stuen ligeledes. Alle andre Steder end netop i Erkjendelseslæren og Metafysiken kan jeg imidlertid hjælpe mig med Hverdagslivets sædvanlige farvede, symbolske Sprog; ogsaa i Sandsefysiologien kan jeg gjøre en foreløbig Brug af det; men jeg maa der hvert Øieblik have i levende Erindring, at jeg kun taler symbolsk. Med disse Resultater for Øie gaa vi til Sandsefysiologiens Indlæg for eller imod Sjælens Existens.

Hvor kan Du tvivle om en relativ selvstændig Sjæl, siger Idealisten; bliver ikke den fysiske Nerveproces omsat til en himmelvidt forskjellig psykisk Proces: Fornemmelsen? Og byder ikke al Logik og al videnskabelig Sædvane os at antage et psykisk Princip, et psykisk Substantielt som Frembringer og Bærer af denne Proces? Bestyrkes vi ikke i denne Antagelse ved at erindre os, hvorledes Subjektet ikke blot omsætter Omverdenens Indtryk i et splinternyt Sprog, men tillige aktivt tilføier sin private Opfattelse, ikke blot allevegne aktivt slutter sig frem, men endog af og til slutter galt, ikke blot slutter sig til Rumets tredie Dimension, men endog slutter, at Sol og Maane ere større, naar de staa i Horisonten, end naar de staa høit paa Himlen osv. osv.

Overfor det første af disse Argumenter vil, som allerede bemærket, den dogmatiske Materialist være ynkelig værgeløs. Hvorledes han ud fra sine dogmatiske Anskuelser vil kunne benægte det methodisk Rigtige i at antage et psykisk Princip, er ikke let at indse, ligesom da heller ingen Materialist har indladt sig paa at fortælle os det. Derimod vil Duplicisten her kunne beraabe sig paa sit «kritiske» Standpunkt og svare: Javist er der en himmelvid Forskjel paa, hvad vi kalde fysiske og psykiske Fænomener; men derfor opfatte vi dem ogsaa som de to modsatte Sider eller Fremtoninger af et ubekjendt Substrat, som bærer dem begge. Fastholdes denne Anskuelse korrekt, blive altsaa begge Fremtoninger i deres Væsen substantielle

eller — for at indrømme det Alleryderste, vi behøve at indrømme — halvsubstantielle. Men mod denne Kategoris Tilstrækkelighed har endnu Ingen formaaet at fremføre berettiget Anke.

Ogsaa den ved Kriticismen luttrede Materialisme — som da rigtignok saa imidlertid kun i høist uegenlig Forstand vilde kunne beholde dette Navn — kunde her imødegaa Idealismen paa følgende Maade: Ja ganske vist er der fænomenelt set en uhyre Forskjel paa det Fysiske og det Psykiske; men hvor stor Forskjellen er metafysisk set, er ikke godt at afgjøre. Man maa jo nemlig her ikke glemme, at vor konkrete Erkjendelse for det Første kun giver os en nogenlunde rigtig Parallel til Sandheden ¹, og for det Andet, at vi jo opfatte de fysiske og de psykiske Grundfænomener ligesom med forskellige Erkjendeorganer. Muligheden af, at det, vi kalde Hjernen, kunde frembringe Fornemmelsen, og Cerebrospinalsystemets Enhed bevirke Bevidsthedens Enhed, er derfor endnu bestandig uigjendreven; thi den Inkongruens, man ganske vist kan finde mellem Hjernen og det Psykiske ², er jo dog ligesaa lidt et tilstrækkeligt Modbevis som et tilstrækkeligt Bevis; dertil er vor fysiologiske og metafysiske Indsigt endnu altfor ufuldkommen; og er Sandsynligheden — saasnart vi som sagt erindre vor Erkjendelses symbolske Karakter — ikke ligefrem imod Idealismen; for den er den ialtfald da heller ikke.

Hvad dernæst Idealismens følgende Argument angaar, saa viser en nøiere Betragtning os snart, at dets Betydning udelukkende beror paa, om den omtalte Aktivitet er virkelig Frihed, eller om den kun er det Skin af Frihed, vi ogsaa træffe hos vore Maskiner, for saa vidt de jo kunne levere varierede og feilfulde Produkter. Saasnart Idealisten derfor i Kjendsgjæringer som Opmærksomhed, Hallucina-

¹ Sml. p. 29, Anm. 1.

² Sml. p. 51—53.

tioner og andre Sandsebedrag ser direkte Beviser for en selvstændig Sjæl, vil den kritiske Tilhører strax bede om Bevis for disse Fremtoningers virkelige Frihed, og indtil dette er leveret, vil Materialisten og Duplicisten med største Sindsro fortsætte deres automatiske Skildringer af dem og beholde deres automatiske Systemer. Ogsaa Solsikken dreier sig jo med stor Opmærksomhed efter Solen.

Heller ikke Sandsefysiologien leverer os saaledes det ønskede Resultat eller Fingerpeg; saavel den ene som den anden af Theorierne har beholdt Muligheden af at være den rette, og dette indrømmer den kritiske Fysiolog selv. Vi have allerede hørt Helmholtz's Udtalelse: «Jeg indrømmer, at vi endnu ere saare langt fra en naturvidenskabelig Forstaaelse af de psykiske Fænomener. Som Spiritualisterne absolut at nægte Muligheden af en saadan Forstaaelse eller som Materialisterne absolut at paastaa den, dertil kan vel Tilbøieligheden til denne eller hin Spekulationsretning forlede os; men for Naturforskeren, som har at holde sig til de faktiske Omstændigheder og søge deres Love, er dette et Spørgsmaal, for hvilket han ikke eier nogen afgjørende Grunde.»¹

Vi ville slutte vore fysiologiske Undersøgelser med et Par kritiske Udtalelser fra vor egen Literatur, som ligeledes bekræfte vort Resultat.

«Idet Fysiologien», siger P. L. Panum, «ad empirisk Vei efterforsker Livsytttringernes Aarsager, kommer ogsaa den til en saadan Grændse, hvor Erfaringen ikke kan føre os videre, og dette er her ikke blot Tilfældet paa ét, men paa flere Punkter. Her fremkommer nemlig det Spørgsmaal, om alle Livsytttringer kunne antages kun at afhænge af de med Materien uadskillelig forbundne Naturkræfter, saaledes at Livet med sine eiendommelige Tilsyneladelser bliver at opfatte som et Resultat af dem, — eller om

¹ Physiol. Optik 1867 p. 796.

der udenfor Materien i enhver levende Organisme maa antages et selvstændigt Princip eller maaske endog flere Principer, noget Immaterielt, der ikke tilhører Materien som saadan og kan tænkes skilt fra den, men som dog griber ind i og tildels bestemmer Livsytringerne? Dette store Spørgsmaal har ikke blot altid levende beskæftiget Naturfilosofferne og Theologerne, men ogsaa Fysiologerne have i ældre og nyere Tid, endog i de allersidste Aar meget ivrig deltaget i Diskussionen over samme.» ¹

Man ser let, at her netop er Tale om vort eget Dilemma: Sjæl eller ikke Sjæl, Idealisme eller Materialisme? Men ved at læse videre faa vi tillige klart og skarpt gjort Rede for, hvorledes de mange tilsyneladende Beviser kun ere illusoriske. Den videnskabelige Forsker naar her intet Resultat: «Som streng empirisk Fysiolog kan han kun opfatte saavel den materialistiske som den dynamiske [idealistiske] Livsanskuelse som en ubevist og ubevislig Hypothese, og Hypoteserne anviser man i de empiriske Videnskaber kun en stille Plads i Tankens Lønkammer. Hvis en Fysiolog alligevel føler sig kaldet til at deltage i denne Strid, saa er det ikke Fysiologien, som giver ham nogen Berettigelse dertil, men han forlader tvertimod dens Terrain og begiver sig ind paa den spekulative Filosofis Gebet.» ²

Ogsaa vi maa nu begive os til Filosofien som vort sidste Haab.

¹ Haandbog i Menneskets Fysiologi I, I p. 39.

² Sammesteds p. 66—67.

VIII.

Endnu engang maa vi orientere os ved et kort Tilbageblik; thi det er paa Tiden, vi søge at smelte vore Undersøgelers to Veie sammen til én. Dels have vi jo nemlig betraadt en historisk Vei, betragtet de to store historiske Systemer Materialismen og Duplicismen og ere ifærd med at gaa over til en Betragtning af det tredie store historiske System: *Idealismen*. Hermed falder det tildels sammen, at vi have adspurgt de fysiske Videnskaber, og særlig Fysiologien, om deres Anskuelser og ere ifærd med at adspørge Filosofien, og særlig Psykologien, om dens. Men samtidig have vi ogsaa fulgt en logisk Vei og prøvet, om de psykiske Livsytringer kunde forklares som et direkte Resultat af «den fysiske Materie» alene eller ei, og i sidste Tilfælde, om det da var tilstrækkeligt at udvide Materiebegrebet til Duplicismens tvesidede X, eller om det Psykiske end ikke var fornøiet med en saadan Halvhed. I saa Tilfælde vises vi jo nemlig ogsaa her over til Idealismen som en tredie Mulighed, og saavel vor historiske som vor logiske Fremgangsmaade med deres tarvelige Resultater opfordre os derfor til en nærmere Prøvelse af den Anskuelse, der hævder Tilværelsen af en relativ selvstændig Sjæl.

Vi have allerede bemærket, at Navnet Idealisme er et temmelig uheldigt Udtryk for dette tredie System, blandt andet fordi det let leder til den Antagelse, at ligesom Aandens Selvstændighed fornægtes af Materialismen, saaledes fornægtes Materiens til Gjengæld her. Denne og

andre falske Bitanker maa imidlertid holdes borte, og vi maa udtrykkelig erindre os, at vi her ikke forstaa Andet ved Idealisme end Antagelsen af en relativ selvstændig immateriel Sjæl.

Først gælder det imidlertid om at udelukke flere Former af denne Idealisme, som allerede i det Foregaaende have vist sig umulige. Vi maa saaledes udelukke Kreatianismen med dens udenfra kommende Sjæl af de ovenfor, p. 48 anførte Grunde. Endvidere maa vi overhovedet protestere mod den Opfattelse, som i Sjælen ser en absolut, uoprunden eller overnaturlig oprunden Enhed, eftersom alle Kjendsgjerninger tyde paa, at saafremt der overhovedet eksisterer en relativ selvstændig Sjæl, saa opstaar denne som et Produkt af den organiske Avlingsproces og er forsaavidt en af Naturen frembragt Enhed. Ethvert idealistisk System, som ikke vil indrømme dette, kommer i en vistnok uløselig Modsigelse med en Mængde fysiologiske Kjendsgjerninger ¹. Den Verdensanskuelse, der skulde svare til denne Sjæleopfattelse, vilde, som vi saa, ikke nødvendigvis blive den sædvanlige fra Middelalderen arvede dualistiske, der opfatter Tilværelsen som en Sum af to absolut forskellige

¹ At denne Anskuelse forholdsvis sjelden har faaet Ordet, beror vel bl. a. paa, at en stor Del af de Forskere, som nu engang antage en Sjæl, ogsaa helst ville have denne tilsikkert Udødelighed og mene at faa gjort dette ved at erklære Sjælen for „uoprunden“. Men afset fra, at Erklæringer og Paastande jo ikke udrette Andet end at forspilde vedkommende Forskers Kredit hos enhver selvstændig Læser; afset fra, at bemældte Erklæring staar i en sørgelig Strid med Kjendsgjerningerne, saa er det dogmatisk Letfærdighed saavel at slutte: Uoprunden, altsaa evig! som: Oprunden, altsaa ikke evig! Thi mod den første af disse Slutninger kan indvendes: Med „uoprunden“ kan dog vel kun menes: skabt af en Gud i Tidens Begyndelse; men samme Guddom kan vel saa ogsaa opløse, hvad han skabte! Og mod den anden kan indvendes: Det var jo ikke umuligt, at Naturen i Sjælen havde produceret en saaa inderlig og fast Enhed, at denne ikke atter kunde opløses! (Paa

Bestanddele, Natur og Aand, der aldrig kunne gaa over i hinanden og igrunden kun ved en Inkonsekvens antages at vevirke med hinanden i Organismen. Snarere vilde denne Verdensanskuelse ligne den af Grækerne tilstræbte, hvor Aanden (Sjælen) opfattes som finere Natur og Naturen som grovere Aand, hvor der altsaa antages Enhed og Overgang. Som alt bemærket bliver denne Opfattelse en Mulighed paa Grund af den Ufuldstændighed og Ufærdighed, der gjør sig gældende i vort Materiebegreb, og i Samklang med den Methode, hvorefter Videnskaben hidtil har udvidet dette Begreb. Den Indvending, som vel sagtens vil ligge de fleste Læsere nær, at Natur og Aand ere mere end gradsforskjellige, vil i Tilknytning til vort Foregaaende¹ være at besvare saaledes: Vi indrømme beredvillig, at der er en himmelvid Forskjel mellem «Natur og Aand», mellem en Sten og et Menneske, ja allerede mellem en Sten og en Monere, mellem en Monere og en Abe og mellem en Abe og en Petscheræer. Er man ikke fornøiet med denne empiriske Udtalelse, men forlanger man, at vi uforbeholdent skulle bruge de gængse Udtryk: Væsensforskjel, kvalitativ Forskjel, absolut Uensartethed osv., kunne vi ogsaa gjøre dette; vi maa da kun bede Læseren om ikke at lægge Andet ind i det sidstnævnte af disse Udtryk, end hvad det i sig selv indeholder, nemlig: at der slet ikke kan være Tale om at sætte Natur og Aand som én og samme Art. Dette og meget Mere kunne vi godt gaa ind paa; vi kunne indrømme, at der mellem Natur og Aand hersker en langt dybere Kløft, end vi ellers nogensteds træffe paa; vi kunne — om man beviser os Rigtigheden deraf — godt antage den sædvanlige Lære, at Naturens egenlige Karakter er Inerti, og at Aandens egenlige Karakter er Energi; kun

en fysisk Analogi hertil grunder jo Carnots Sætning sig.) — Om Sjælens Dødelighed eller Udødelighed véd Videnskaben (vi kunne gjerne tilføie: naturligvis) ikke en Smule.

¹ Se navnlig Udviklingerne p. 77—78 og 88—89.

kunne vi ikke indrømme, at alt dette beviser Nogetsomhelst om deres evige Adskillelse eller absolut forskellige Oprindelse. Ligesom vi antage Muligheden af, at de forskellige Dyrearter, -slægter osv. kunne have udviklet sig af hverandre, saaledes antage vi ogsaa Muligheden af, at den i sine karakteristiske Fremtoninger fra Naturen saa uendelig forskellige Aand godt kan være dukket frem af Naturens eget hemmelighedsfulde Skjød.

Disse flygtige Sidebemærkninger skulle ikke indeholde et nyt verdensforløsende System. De ere kun henkastede for at vise, at man ikke uden videre, som det i de sidste Aar er blevet Mode, kan affærdige enhver Form af Idealismen med et Skuldertræk og det dogmatisk-medlidende Udbrud: Dualisme! Det har blot været vor Bestræbelse, inden vi gik over til at undersøge den idealistiske Mulighed, først at paavise, at der trods alle aprioriske Beregninger og i fuld Overensstemmelse med de fysiske Videnskabers Resultater virkelig eksisterer en idealistisk Mulighed, og at F. A. Lange derfor sikkert nok er i Overensstemmelse med sine egne personlige Tilbøieligheder, men ikke med Videnskabens Fordring paa objektiv Koldblodighed, naar han uden Forskjel affærdiger al Idealisme med lyriske Deklamationer som: Mythologi! Digtning! Skolepedanteri! Sjælespøgelse! Tro paa et lille Menneske i Mennesket ligesom Bondens Tro paa en Hest i Lokomotivet! osv. osv. Vi skulle villig indrømme, at der af de idealistiske Filosofer er drevet meget Uvæsen med Begrebet Sjæl; vi skulle villig indrømme, at den naive Barnagtighed, hvormed de saa ofte opføre deres Luftslotte af lutter subjektiv-vilkaarlige Skinresultater, som om de aldrig gennem Studiet af de fysiske Videnskaber havde faaet blot et tarveligt Begreb om, hvilket farligt Redskab Tanken er at tumle med, og hvor megen Omhu og Selvkritik der kræves for at kontrollere, om en Sag er virkelig sikkert eller ei — at denne saa haardnakket vedblivende Naivetet er et meget fristende Paaskud for den Anskuelse

om dem, at de ere «des poètes qui ont manqué leur vocation». Men paa den anden Side gælder det dog om heller ikke at overse, at disse Mænd jo godt kunde være lutter slette Forsvarere for en i sig selv god Sag, og at skal man dømme Sagen efter dens Forsvarere, saa er Materialismen, som Lange ingenlunde affeier med Lyrik, endnu uheldigere stillet.

Idet vi derfor i Tankerne gennemløbe den vidtløftige Række af nyere idealistiske Forfattere, maa den Opdagelse ikke forbause eller forskrække os, at en Mængde af dem tale om den relativ selvstændige Sjæl, som om intet Begreb i Verden var mere uomtvisteligt og uomtvistet; heller ikke maa det undre os, at adskillige af dem vel have følt Nødvendigheden af at retfærdiggjøre deres Sjæletro, men have anset et Par korte Kraftudtryk eller et Par tvetydige Floskler for aldeles tilstrækkelige Beviser. Hærdede mod slige Smaaulemper gaa vi dem smilende forbi og glæde os ved dog ogsaa paa dette Omraade at finde en Tænker af første Rang, hvem vi kunne holde os til og gruppere vore Undersøgelser om. Denne Mand er Hermann Lotze. Allerede i sin Medicinische Psychologie (1852), senere i sin Mikrokosmos (1856) og sidst og skarpest i denne Bogs anden og uforandrede tredje Udgave (1869 og 76) har han leveret en udførlig Begrundelse af sit Standpunkt, som indeholder Alt, hvad der hidtil er fremkommet til Forsvar for Idealismen, skarpere, klarere og mere samlet fremsat end hos nogen anden Forsker. Hans overlegne Uhildethed og Forudsætningsløshed i Forbindelse med hans kritiske Besindighed gjør ham desuden særlig skikket til at være en fortrinlig Talsmand for Idealismen.

Hvad der ellers er saa almindeligt hos Idealisterne: at deres psykologiske Resultater farves og deres psykologiske Forskning gjøres ufri af Hensyn til en allerede fastslaaet Metafysik, er kun i en forholdsvis ringe Grad Tilfældet hos Lotze. Han har ganske vist sin Metafysik færdig, før

han skriver Psykologien; men han er selv en Forkæmper for den Anskuelse, at Psykologien methodisk gaar forud for Metafysiken, og at denne ikke er det første, men det sidste, af alle de andre afhængige Resultat, man naar til. Vi kunne derfor foreløbig se bort fra hans forskellige metafysiske Ulemper, og det vil være tilstrækkeligt for os blot at bevare saa meget af hans Metafysik i Erindring under vor Undersøgelse: at han opfatter Tilværelsen som en Totalitet af aandelige Enkeltvæsner, Monader, hvoraf ingen opstaa eller forgaa uden Guddommens direkte Indgreb.

Aldrig — siger Lotze ¹ — viser Erfaringen os aandeligt Liv uden i Forbindelse med et Legeme; med dette opstaar og forgaar Aandslivet for vor Betragtning. Og ikke desto mindre har den almindelige Bevidsthed dannet Begrebet Sjæl. Hvilke stærke Grunde har den da havt til denne Fremfærd, og hvorvidt kunne vi indrømme deres Tilstrækkelighed? Først og fremmest har den beraabt sig paa Friheden, vor indre Selvbestemmelsesevne. Men skjøndt vi tro med umiddelbar Klarhed at føle os selv frie, og skjøndt vi knytte al vort aandelige Væsens Værd og Høihed til denne Eiendommelighed, saa staar den dog ikke videnskabelig fast nok til at kunne bruges som Fodpunkt for en saa vigtig Slutning. Materialismens uafbrudte Nødvendighed er ganske vist en ubevist Paastand; men den kunde dog tænkes mulig. Vi maa derfor søge en anden Grund, og vi finde en saadan i den fuldstændige Ulighed mellem alle fysiske Processer og Bevidsthedsfænomenerne. Der er stedse et Spring fra de fineste Nervesvingninger til Bestemmelser som Toner, Farver osv., og der er intet Haab om at faa Kløften fyldt; vi maa derfor betvinge vor Længsel efter Enhed og antage to forskellige Forklaringsgrunde, der maaske som to Grene kunne stamme

¹ Medicinische Psychologie, p. 9—65; Mikrokosmos, 2. Aufl. I, 159—187.

fra samme Rod, men ikke udspringe af hinanden. Ogsaa Fysiken antager jo forskellige Forklaringsgrunde for uensartede (unvergleichbare) Fremtoninger.

Vi ville først standse lidt her for at gjøre en Indrømmelse og en Indvending. Med Hensyn til Beraabelsen paa Friheden dele vi ganske Forfatterens Mening. Vel forekomme vi os selv frie; men skal dette bevise Noget, saa behøve vi end ikke at gaa til Frihedsfornemmelsen, thi vi forekomme ogsaa os selv som substantielle aandelige Væsener. Derimod er den virkelige, i Modsætning til den tilsyneladende Frihed et akkurat ligesaa omtvistet Begreb som selve Sjælebegrebet. Forsaavidt vi derfor her kun have at gjøre med Videnskabens afsluttede Beviser for eller imod Sjælens Existens, kunne vi ikke beraabe os paa Frihedens Sandhed eller Usandhed. Dertil mangle vi endnu et virkelig videnskabeligt Værk om dette Problem; thi de mange dogmatiske Smaaindlæg, som én, to, tre, ved Følelsesgrunde bevise Friheden eller ved Skinlogik tilintetgjøre den paa Navnet nær, medens den ligesom Nissen dog stadig tillader sig at stikke Hovedet frem af alle Systemets Kroge, slige Skrifter anbefale vi til Læsere, som iforveien mene henholdsvis det Samme som vedkommende Forfatter.

Hvad dernæst den fuldstændige Ulighed angaar, saa er, som vi berørte i vor Undersøgelse af Sandsefysiologien, det Fysiske og det Psykiske ganske vist tilsyneladende aldeles forskjelligt; men dels er vor konkrete Erkjendelse kun symbolsk, og dels opfatte vi det Fysiske og det Psykiske ligesom med forskellige Erkjendeorganer. Selv om vi derfor antage Erkjendelsen væsenlig parallel med Sandheden, bevirker dog den sidste af de anførte Omstændigheder, at vi kun tør paastaa, at det Fysiske og det Psykiske vel maa være mere forskjelligt fra hinanden end de mange Undergrupper indenfor den ene eller den anden af disse to Hovedgrupper kunne være det; men at de derfor skulde være uafledelige af hinanden, er ikke bevist; Muligheden

af, at et særligt fysisk Organ, Hjernen, skulde kunne frembringe saa særlige Resultater som Forestillingerne, er endnu ikke omstyrtet.

Dog, dette er heller ikke Forfatterens Mening. Vi have faaet Ret til — fortsætter han — at søge forskellige Forklaringsgrunde for de to afvigende Grupper af Fænomener; men vi have derfor endnu ikke Ret til at fordele disse Grunde paa forskellige Arter af Væsener. Det kunde jo ogsaa tænkes, at Materien umiddelbart førte et dobbelt Liv, udadtil et mekanisk og indvortes et aandeligt. Vi vilde ved en saadan Antagelse komme ud over Materialismen, der jo netop vil udlede det Aandelige af Stoffet som Stof. Men man ser tillige, hvor ufrugtbar denne nye Hypothese er; thi et Dobbeltvæsen vilde dette fornemmende Stof dog vedblive at være; det vilde gennemløbe to Udviklingsrækker, som slet ikke greb ind i hinanden, men kun paa udvortes Maade vare sammenpassede; aldrig vilde vi af en Forandring i den materielle Side kunne udlede Nødvendigheden af en Forandring i den aandelige, og naturligere end at antage et saadant occasionalistisk Dobbeltvæsen vilde det være at fordele det Fysiske og det Psykiske paa to Væsener.¹ Men hertil kommer endnu en tredie Kjendsgjerning, der afgjørende nøder os til at antage et oversandseligt Væsen som Bærer af de aandelige Funktioner, nemlig hin Bevidsthedens Enhed, uden hvilken Totaliteten af vore indre Tilstande ikke kunde blive Gjenstand for vor Selvbetragtning. Der paastaas ikke hermed, at der umulig kan gives flere end én Sjæl i samme Legeme; tvertimod tale jo saadanne Kjendsgjæringer som Polyp-

¹ Lotze fremhæver altsaa her mod Duplicismen, at den bl. a. er en aldeles ufrugtbar Hypothese. Med Hensyn til hans egen Forskjel fra Duplicismen ville vi her blot erindre om, at Aanden hos ham ikke bliver det Materiellens afmægtige Bagside, men det Materiellens sande Væsen.

deling, mange lavere Organismers naturlige Formering ved Deling, Kolonidyr, osv., for, at der muligvis kan være flere. Det er derimod hver enkelt af disse «Sjæle», som paa Grund af Bevidshedens Enhed maa være et immaterielt Væsen. Undersøge vi nærmere vor egen Bevidsthed, bliver Sammenhængen i vort indre Liv os først forstaaeligt derved, at vi antage et Jeg som Midtpunkt for alle vore aandelige Tilstande, der jo dog ikke kunne svæve frit for sig i det Tomme. Ganske vist henhøre vi ikke altid uden Undtagelse enhver enkelt Fornemmelse til dette Jeg; dertil hører en vis aktiv Opmærksomhed fra vor Side. Bevidsthedens Enhed betyder derfor heller ikke en bestandig levende Fornemmelse af vort Væsens Enhed; den betyder kun Muligheden af en saadan Sammenfatten; og formaar Sjælen blot en enkelt Gang at sammenfatte den indre Mangfoldighed til en Enhed, saa nødes vi derved til at slutte til Væsenets Udelbarhed og Enhed. Selv Bevidstheden om, at der undertiden findes usammenhængende Tilstande i vor Bevidsthed, var umulig uden Væsenets Enhed. Endnu en sidste Misforstaaelse maa fjernes. Det er ikke den Bevidsthed, vi have om vort Væsens Enhed, der garanterer os en virkelig Væsensenhed; herimod kunde der indvendes, at Saameget jo forekommer os anderledes, end det er, og Jegets Enhed er dog kun den Skikkelse, hvori vort Væsen viser sig for sig selv. Men det er ikke, fordi vi forekomme os selv som en Enhed, men fordi vi overhovedet kunne forekomme eller fornemme os selv. Ja selv om vi forekom os selv som en usammenhængende Mangfoldighed, maatte vi dog deraf slutte, at vort Væsen var en Enhed. Thi Skinnet eller Fænomenet er jo dog ikke blot Skin af, men ogsaa Skin for et Væsen; kun hvor der er et Øie, omgives Væset med en Straaleglans af Skin.

Disse Beviser for Sjælens oversandselige Enhed turde være tilstrækkelige; dog ere Forsøgene paa at omgaa dem saa mange, at vi maa dvæle lidt ved Sagen endnu. Thi

endnu stedse fornyes den Paastand, at Bevidsthedens Enhed lader sig begribe som en naturlig Følge af Vexelvirkningen mellem mange Elementer og deres Tilstande. Sammensætningen af flere rumlige Bevægelser til en fælles Resultant er i Reglen det Forbillede, man holder sig til. Men man glemmer da, at der foruden de forskellige Kræfter ogsaa kræves et fælles Massepunkt, hvorpaa de virke, for at den nye Enhed kan komme istand. Et saadant Punkt mangler der her, og som et nyt, af Intet opstaaet Væsen svæver derfor vor Resultant i uholdbar Selvstændighed over de mange Elementers Vexelvirkning — en Bevidsthed uden Nogen, hvis Bevidsthed den er.

Prøve vi endnu engang at tilskrive Legemets Atomer en Skat af indre Liv, saa vilde en eller anden Impuls, som virkede paa dem alle, fremkalde en Fornemmelse i det Indre af hvert enkelt Atom; men disse mange Fornemmelser ville ikke gaa sammen til en Totalfornemmelse, med mindre man tænker sig et særlig heldig stillet Væsen, som kunde modtage alle de andres Tilstande; ogsaa her føres vi da over til en psykisk Enhed.

Og endelig maa vi endnu lægge Mærke til, hvor forskjellig Bevidsthedens Enhed er fra alle de Enheder, der opstaa i Naturen. Naar der af to Bevægelser snart opstaar en tredie og snart Ro, saa ere Leddene her fuldstændig forsvundne i Resultatet; men naar Bevidstheden danner en Enhed, saa bevarer samtidig hver enkelt Forestilling sin Selvstændighed; Forestillingen om Blaåt og Forestillingen om Gult smelte ikke sammen til Forestillingen om Grønt; men enhver af disse Forestillinger bevares, og der danner sig en tredie om deres Lighed eller Forskjel osv. Denne skjelnende og sammenlignende Viden kan slet ikke betragtes som et Aggregats Handling. —

Saaledes lyder i det Væsenlige det vægtige Indlæg, hvormed Lotze har støttet Idealismen. Vi skulle uforbeholdent indrømme, at den her udtalte Anskuelse besidder ikke

ubetydelige Fortrin saavel fremfor den materialistiske som fremfor den duplicistiske Hypothese. Man føler her som allevegne hos denne Forfatter, at det ikke først og fremmest er ham om at gjøre at faa sin Krig frem, men at finde Sandheden, denne være saa, hvordan den vil. Man nødes til at indrømme, at hans Opfattelse er baade simplere, naturligere og frugtbarere end de to andre. Ogsaa Følelsen stiller sig paa hans Side og hvister bestandig Erkjendelsen i Øret, at den som eneste Stemmeberettigede dog ædelmodig bør tage Hensyn til sin fra Forhandlingerne udelukkede Søsters Ønsker. Men trods alt dette kunne vi dog her — her, hvor det ikke først og fremmest gælder om med Vold og Magt at faa Sandheden fanget og sat fast, men kun om rolig at undersøge, hvormeget af den Videnskaben allerede har fuldstændig sikkert sig — ikke tilbageholde visse Indvendinger og Tvivl angaaende det tilsyneladende sikre Resultat. Det er navnlig to Omstændigheder, vi ville fremhæve som almene Ulemper ved hele Indlægget: for det Første, at dette er skrevet med for lidt Hensyn til Erkjendelseslærens almindelige — ogsaa af Lotze antagne — Resultater, og for det Andet, at Forfatterens metafysiske Anskuelse, som han selv stedse betegner som ubevist og personlig,¹ dog mod hans Villie har havt en indirekte medbestemmende Indflydelse paa hans Slutninger. Vi have allerede fundet Leilighed til at fremhæve Forskjellen mellem den naturlige og den rensede Erkjendelses Opfattelse af Kløften mellem Natur og Aand og set, hvorledes den bevirkede, at Paastanden om denne Kløfts Bundløshed blev uholdbar. Gaa vi over til Forfatterens tredie Argument, Bevidsthedens Enhed, saa maa vi atter her beundre den kritiske Skarphed, han lægger for Dagen i Opfattelsen og Benyttelsen af denne Kjendsgjærning, en Selvbegrænsning,

¹ Mikrokosmos, 2. Aufl. I, 409, III, 454, Indl. til „Logiken“ osv. osv.

der sparer Modstanderen for en Mængde Indvendinger. Men ikke desto mindre maa vi dog ogsaa her fremføre en Protest. Ganske vist er Jegets Reflexibilitet, dets Evne til at fornemme sig selv, Idealismens Hovedhjørnestein; ogsaa de fleste andre videnskabelige Idealister henvise deres Modstandere til dette Punkt,¹ og en Mand som Stuart Mill bliver her betænkelig og skiller sin Sag fra sine mere dogmatiske Frænders.² Men — uimodsigeligt og umiddelbart indlysende er det dog ikke, at Selvforneemmelsen kræver et oversandseligt Enhedsvæsen til Bærer. Lotze har selv følt dette og gaar derfor over til at bevise det Modsatte Ubegribelighed. Hvorvidt nu denne Fremgangsmaade er ubetinget tilstrækkelig, ville vi lade staa hen; derimod bede vi Læseren lægge Mærke til den Farve, der hviler over dette indirekte Bevis. Her fremtræder det nemlig som en væsentlig Ulempe, for det Første, at Materien opfattes som i sig selv rumlig; thi muligvis var jo Selvforneemmelsen lettere at forstaa hos den, hvis Udstrækningen ikke var en objektiv Egenskab. Dog, herpaa lægge vi ikke Hovedvægten; derimod finde vi den hele Bevisførelses største Mislighed deri, at Materien uden videre er opfattet som en Samling af skarpt mod hinanden afsluttede Elementer, der hverken kunne smelte sammen eller dele sig.³ Vi se i denne Mangel paa al Kontinuitet en uheldig og dogmatisk Eftervirkning af Metafysiken med de absolute Monader, der hverken kunne opstaa eller forgaa uden Guddomsindgreb. Hvorvidt Materien virkelig bestaar af saa absolut faste Kærner eller ei, er selvfølgelig ganske uvist. At vi om dette Problem Intetsomhelst kunne faa at vide hos Kemien, vil en Erindring om vore tidligere Undersøgelser snart

¹ Se f. Ex. Bröchner: Bidrag til Opfattelsen af Fils. hist. Udvikling p. 166.

² Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy, ch. XII.

³ Mikrokosmos I, 178—182.

kunne sige os; og end ikke Analogislutninger til den ene eller den anden Side ere vi istand til at gjøre; ogsaa de kemiske Atomers Fasthed og Uopløselighed var jo særdeles tvivlsom. Og endelig maa vi oven i Kjøbet huske paa, at hvis Materien bestaar af lutter saadanne uopløselige Kærner, saa kan dog Sjælen næppe være én af disse, da denne Antagelse strax vilde hilde os i de flere Gange omtalte embryologiske Vanskeligheder, ligesom ogsaa Individets psykiske Udvikling fra et om man saa maa sige psykisk Nulpunkt synes at tale herimod.

Hvorvel det her ikke er vort Hverv at bygge Theorier, men kun at holde Muligheder aabne, anse vi os dog for forpligtede til at gaa lidt nærmere ind paa Enkelthederne ved dette sidste Punkt. For først at blive færdig med Indrømmelserne tilstaa vi da, at Selvformemmelsen næppe lader sig forklare af den udstrakte og udelukkende mekanisk opfattede, atomistisk spaltede Materie. Sammenligningen med et Hulspeil, en fotografisk Plade eller en mekanisk Resultant er ganske vist kun et barnagtigt Paafund. Men ud over dette er Intet umiddelbart og uimodstaaeligt indlysende. Ogsaa H. Bröchner indskrænker det anførte Arguments Rækkeevne hertil.¹ Hvis den naive Materialisme stod skarpt afsluttet og ikke ved en Række Mellemløst former jevnt gled over i de forskjellige andre Systemer, vilde den altsaa her endelig finde sin Grav.

Men dernæst rykke vi ind paa et nyt Terrain. Som Materien ikke i sig selv eier Farver eller Toner, saaledes er den maaske heller ikke i sig selv udstrakt. Og vel tvinger vor Erkjendelse os til at opfatte den under Formerne Substans og Egenskaber eller Funktioner; men, som vi (p. 24 ...) saa, betyde disse Bestemmelser umiddelbart intet videre end det relativt Selvstændige og det Uselvstændige, Adjektiviske. Spørges der nærmere om Selvstændighedens

¹ Bidrag p. 166.

Grad og det Selvstændiges Art, maa vi gaa til Erfaringen. Først viser denne os da en Række særdeles relative Substanser med deres Funktioner: det, vi til daglig Brug kalde Ting med deres Egenskaber. Et dybere Indblik lærer os, at disse Substanser atter ere sammensatte af mere faste og uforanderlige Kærner med deres Funktioner — de kemiske Atomer. Forskjellige Kjendsgjerninger tale imidlertid for, at ogsaa disse ere opløselige. Hvis vi nu antage dem sammensatte af «Partikler», staa vi saa ved Maalet? Og hvad ere saa egentlig disse Partikler med deres Funktioner? Ere de Tilværelsens absolute Diamantpunkter, eller opstaa og forgaa de ligeledes i den almindelige Strømning? Ere de Stofpunkter forsynede med Kræfter, eller Kraftpunkter, som foraarsage Fænomenet Stof? Er det sidste Kaos lutter Kontinuitet eller lutter Diskretion eller en Mellemtung imellem begge Dele? Med et Par Ord at give den ene af disse Muligheder absolut Eneherredømme gaar dog næppe an. «Naar vi paastaa, at enhver Substans er uopløselig, saa sige vi noget Rigtigt, saafremt vi i Begrebet Substans have indesluttet Bestemmelsen Uopløselighed; men vi udsige dermed Intet, som har umiddelbar Gyldighed; thi det kommer saa netop an paa, om der findes Substanser i den Forstand, og om Erfaringen, som ganske vist nøder os til bag enhver Kreds af Egenskaber og Udviklinger at tænke et Subjekt til som Bærer, ogsaa allevegne nøder os til at opfatte dette Subjekt i Form af en saadan Substans.»¹ Lotze har her selv kriticeret den tidligere Filosofis dogmatiske absolute Substansbegreb, som saa længe umuliggjorde enhver uhildet Opfattelse af Virkeligheden, skjøndt Descartes allerede halv ubevidst havde givet det Dødsstødet. Men han har da ogsaa dermed fraskrevet sig selv Ret til uden Beviser eller kun paa Grund af personlig Følelsesoverbevis-

¹ Mikrokosmos I, 292.

ning at antage saadanne Substanser, naar derved ogsaa den særlig videnskabelige Del af hans System farves. Utænkeligt var det ikke, at et nærmere Blik paa Organismen endog tvang os til at opgive disse faste Substanser; vi tør imidlertid her ikke forfølge en saa vidtløftig Sag; kun det maa vi hævde, at begge Opfattelser ere mulige, saavel Lotzes «atomistiske» som deres, der i Materien se et mere eller mindre Kontinuerligt. Men forfølge vi denne sidste Mulighed, saa tilbyder der sig rigere Analogier for os end baade Speilet og Resultantdannelsen; en mere inderlig Vexelvirkning mellem de ubekjendte Elementer kan nu tage Plads, og den Paastand, at Nervesystemets Enhed kan bevirke Bevidsthedens Enhed, Selvfornemmelsen, tør ikke uden videre afvises.

Man vil sikkert indvende, at vi endnu i Virkeligheden ere meget langt fra at have paavist Muligheden af, at Hjernen kunde være den direkte Bærer af Selvfornemmelsen; det gælder imidlertid om ikke at glemme, hvor uendelig ubegribeligt det Psykiske under alle Omstændigheder er os; selv om vi antage en oversandselig Enhed som Bærer af Bevidstheden, bliver denne os lige gaadefuld; heller ikke derved forstaas dens skjelnende Natur; selv Bevidsthedselementet, Fornemmelsen, er os jo saa ubekjendt, at vi næppe videnskabelig kunne afgjøre, om den er substantiel eller adjektivisk; det er dog næppe ganske selvindlysende Vanvid, at mange dygtige Tænkere (saaledes f. Ex. Herbart, Drobisch, Volkmann) — om end halv uvilkaarlig — have skildret Fornemmelserne som en Række substantielle Smaasjæle eller psykiske Lyn, hvis Vexelvirkning fremkaldte Bevidsthedens Enhed. Til Slutning ville vi endnu kun minde om, at Lotze selv er fremtraadt som en af de ivrigste Forkæmpere for den snart almindelig antagne Theori, at Organismens Enhed ikke skyldes en særlig Livskraft eller anden Enhedskraft, men kun de enkelte Elementers

egne iboende Kræfter.¹ Erindre vi os nu, hvorledes den organiske Type bevares i relativ Uforandrethed, Enhed og indre Harmoni trods Elementernes evindelige Vexlen i Stofskiftet, saa have vi her en Analogi, som ganske anderledes end Speilet og Resultantdannelsen advarer os mod at ophøie den idealistiske Mulighed til Enehersker i Videnskaben.

¹ Vi forudsætte her, at dette er Lotzes Mening uden noget metafysisk Forbehold.

IX.

Endskjøndt vor lange Vandring paa mere end et Punkt maa have gjort det tilstrækkelig indlysende for Læseren, at det er ulige lettere at bringe opstillede Theorier til at vakle ved at paavise Tilstedeværelsen af flere aabne Muligheder, end at befæste disse ved direkte afgjørende Beviser eller videnskabelig Tilintetgjørelse af alle Sidemuligheder, saa vilde vi dog næppe saa tillidsfuldt have stolet paa Vægten af disse Indvendinger mod Lotzes Argumenter, hvis vi ikke vare saa heldig stillede i alt det Væsenlige at have en Mand paa vor Side, hvis Navn tæller som Tusinde, en Mand, som vi ikke betænke os paa at tildele samme Rang i Filosofien som Newton i Naturvidenskaben eller Shakespeare i Poesien. Som paa saa mange andre Punkter, saaledes har ogsaa her i Problemet om Sjælens Existens *Immanuel Kant* efter vor Formening talt det sidste og afgjørende Ord, og med et Blik paa hans Anskuelser ville vi derfor paany træde Læserens mulige Betænkeligheder imøde.

Det er navnlig i de to Skrifter «*Träume ein Geistessehers erläutert durch Träume der Metaphysik*» og «*Kritik der reinen Vernunft*», at Kant udførlig har behandlet Sjæleproblemet. Før vi høre hans Udtalelser, er der imidlertid et Par Ulemper at rydde afveien. For det

Første er ethvert af de to omtalte Skrifter forfattet ud fra sit særlige Synspunkt, og for det Andet er navnlig Fremstillingen i Kritik der reinen Vernunft ikke blot besværet af en Mængde Hensyn til dette Synspunkt; men den er desuden af Grunde, vi i det Følgende skulle berøre, i sig selv meget uklar og vanskelig. For saa vidt muligt at raade Bod paa disse Ulemper maa vi derfor først kaste et Blik paa Kants Grundanskuelse, og for at forstaa denne tilstrækkelig, maa vi i al Korthed følge ham under hans Udvikling. Vi haabe ved denne Omvei at opnaa et Dobbelt: for det Første at kunne fremstille hans Anskuelser om Sjæleproblemet i en mere almen Form eller at befri dem for deres Afhængighed af hans særlige System; og for det Andet at lade denne Almengjørelse blive til for Læserens Øine og derved godtgjøre dens Berettigelse.

Den nyere Filosofi begynder som bekjendt ud fra en skeptisk-kritisk Baggrund. Som Middel til at undgaa den tidligere Tæknings Vilkaarlighed kjender den to Methoder: den mathematiske Demonstration og den opdukkende Naturvidenskabs Empiri. Descartes slaar ind paa den første, Francis Bacon paa den anden af disse to Veie; i Descartes's Fodspor træde Spinoza, Leibniz og Wolf; efter Bacon følge Hobbes, Locke, Berkeley og Hume. Med et enkelt Stikord kan den første Række betegnes som Rationalisme, den anden som Empirisme. Rationalismens Løsen er: Der gives Erkjendelse af Virkeligheden gennem ren Fornuft. Empirismens Løsen er: Der gives systematiske Begrebsdannelser (som f. Ex. Mathematiken) gennem ren Fornuft; men Kjendsgjæringer erkjendes kun gennem Erfaring. Som Støtte for sin Paastand hævder Rationalismen, at Menneskeaaften har medfødte Begreber, af hvis Analyse ved Hjælp af Identitetssætningen der fremgaar et helt System af positive, almene og nødvendige Domme, som i trofast Kopi afspeile Virkeligheden. Som Støtte for sin Paastand hævder Empirismen, at Aanden er en tom Tavle

uden andet Medfødt end dens egen særegne Natur, dens egne særegne Virkeformer ¹.

Man ser let, at medens Empirismen høist har Udsigt til en aldrig færdig Virkelighedsvidenskab, har Rationalismen Udsigt til en afsluttet og fuldkommen, d. v. s. til et «absolut System», saaledes som vi f. Ex. træffe det hos en efterkantisk Rationalist, nemlig Hegel. Men man ønsker sikkert ogsaa nærmere Oplysning om disse medfødte Begreber, der ere saa indholdsrige, at hele Verden lader sig analysere ud af dem. Idet det nu i Virkeligheden hverken lykkes Rationalisterne at finde saadanne medfødte Begreber eller at godtgjøre, hvorledes Tankens Tumlen med dem kan blive kongruent med Tingenes Tummel i Verden, saa nødes de til at opgive Filosofiens fuldstændige Lighed med Matkematiken og til at vedkjende sig deres bestandig faktisk brugte Fremgangsmaade: ved Fornuften at rense og organisere de gennem Sandserne givne «forvirrede Begreber». Den rationalistiske Ensidighed er her ved svækket. Sandsningen har faaet en lille Andel med i Erkjendelsen; men forsaavidt dens Hverv kun bestaar i at være Anledning for Fornuften, staa vi dog endnu indenfor Rationalismen. Og ganske vist have vi nu faaet Mulighed til at begynde en Forskning; men hvorledes de «forvirrede Begreber» selv under Forudsætning af Tankens Harmoni med Væren skulle kunne renses til saa klar Gjennemsigtighed, at Fornuften deraf a priori kan opbygge en Verden kongruent med den virkelige, dette Problem skylder Rationalismen endnu Svar paa. Var det løst, havde vi jo netop naaet et tidligere opstillet Maal: Vi vare blevne den af Laplace fingerede Aands Ligemænd i Visdom.

Som en Tilhænger af denne Rationalisme fremtræder Kant. Men allerede lige fra Først af rører der sig en

¹ Dette Sidste pleie Idealisterne i Reglen at overse i deres Fortolkning af Udtrykket *tabula rasa*.

kritisk Understrøm hos ham, og 1763 sprænger han sine Lænker, idet han udtaler, at al Fornufterkjendelse beror paa Analyse i Kraft af Identitetssætningen, medens enhver Dom, som knytter en Virkning til en Aarsag, gaar ud over Identitetssætningen og er positiv syntetisk. At en Kugle, som støder paa en anden, meddeler denne Bevægelse, kan ikke udledes ved Identitetssætningen. Fysisk Aarsag er altsaa forskjellig fra logisk Grund¹, og Rationalismen er umulig. Hvad Aarsag og Virkning er, lære vi kun gennem Erfaringen (Träume, 1766, II, III).

Lad os standse lidt her; thi de anførte Linier indeholde adskillige fundamentale Problemer!

Al Fornufterkjendelse beror paa Analyse i Kraft af Identitetssætningen! Dette maa vi, som man af vort andet Afsnit vil have set, fuldstændig underskrive.

Dernæst hedder det: Enhver Dom, som knytter en Virkning til en Aarsag, gaar ud over Identitetssætningen og er positiv, syntetisk! Ogsaa dette maa vi af visse Grunde nødvendigvis indrømme. Thi Fornuften lærer os kun *i al Almindelighed*, at enhver Forandring har sin Grund eller Aarsag; dette følger af Identitetssætningen; men den lærer os Intet om *den særlige Aarsag* til en *given særlig Virkning* eller om *den særlige Virkning* af en *given særlig Aarsag*: At en Kugle, som støder paa en anden, vil meddele denne Bevægelse, kunne vi ikke analysere ud af disse Kuglers Begreb; dertil er dette altfor ufærdigt hos os. Laplaces Aand kunde derimod gjøre det. Men Rationalismen er altsaa sprængt; thi heller ikke den eier en saa fuldstændig Viden om Tingene, at den deraf paa For-

¹ Med logisk Grund mener Kant ikke Erkjendelsesgrund i sædvanlig Forstand, men hvad man kunde kalde gjennemsigtig Aarsag. Se Slutningen af hans „Versuch den Begriff der negativen Grössen in die Weltweisheit einzuführen.“

haand kan udlede deres Virkninger. Men dette var en af dens dogmatiske Indbildninger.

Vi finde altsaa Kants Angreb paa Rationalismen fuldstændig berettiget og tilstrækkelig afgjørende. Thi vel har Kant endnu ikke opdaget, end sige rokket ved Rationalismens store Grundforudsætning: Harmonien mellem Tænken og Væren; men han har gjort Rationalismen umulig, selv om denne Harmoni end antages. Vi skulle dernæst se, hvorledes han, idet han nu selv slaar ind paa en ny Vei, begaar en Mislighed, som snart tvinger ham til atter at skifte Standpunkt.

Fysisk Aarsag er forskjellig fra logisk Grund; hvad Aarsag og Virkning er, læres kun gennem Erfaringen! — Ja, ganske vist! Logisk Begrundelse er logisk Uddelse ved Identitetssætningen. Altsaa er der ifølge det Foregaaende en Forskjel; men idet Kant istedetfor nærmere at undersøge denne Forskjel strax henkaster den følgende Paastand: hvad Aarsag og Virkning er, læres kun gennem Erfaringen! styrter han sig over i den naive Empirismes Arme. Det er væsenlig ud fra dette Standpunkt, at det første af de to Skrifter, hvori han behandler Sjæleproblemet, er blevet til; vi maa altsaa gaa lidt nærmere ind paa Sagen.

Vi erkjende kun Kjendsgjæringer gennem Erfaring! var Empirismens almindelige Løsen, og det Naive, der gjør sig gældende i dens første Former, bestaar i, at den (ligesom Kant 1766) mener at kunne nøies med Erfaringen alene, idet den tror, at ogsaa Aarsagsforbindelserne erfares. Det er foreløbig af denne «dogmatiske Slummer», at Hume vækker Kant ¹. Hume befriede nemlig Empirismen for dens Dogmatisme og gjorde den derved umulig, med

¹ Rimeligvis har Kant læst Hume tidligere, men først efterhaanden har han ret levet sig ind i hans Tanker; at han end ikke 1770 var trængt tilbunds i dem, skulle vi siden se. Sml. forøvrigt med hele denne Udvikling: F. Paulsen: Versuch einer Entwicklungs-

mindre den tog sin Tilflugt til hans «Instinkt». (Sml. p. 14). Naar jeg støder til en Kugle — siger han — og derpaa ser den bevæge sig, saa erfarer jeg kun, at den ene af disse Begivenheder følger efter den anden, men ikke at den bevirkes af denne. Og saaledes erfarer jeg bestandig kun *post hoc* eller *cum hoc*, men aldrig *propter hoc*. Kun fordi jeg hyppig ser visse Begivenheder følges ad, forandrer jeg paa egen Haand det erfarede *post* eller *cum* til det tvivlsomme *propter*.

Man behøver kun med uhildet Sind at høre dette yttret for strax at indse Rigtigheden deraf. Men altsaa er Aarsagsforbindelsen jo heller ikke kommen til mig gennem Erfaringen! Og uden Kausalforbindelse mellem Tingene ingen Videnskab! Altsaa: Ny Garanti for Kausalitetens Objektivitet, eller aaben Anerkjendelse af det omtalte Instinkt som Videnskabens Forudsætning! Andre Udveie gives der ikke!

Forinden vi se Kant vælge i dette Dilemma, ville vi imidlertid gennemløbe hans dogmatisk-empiriske Skrift: «*Träume eines Geistersehers*» og derfor først vurdere det dogmatisk-empiriske Standpunkt.

Det vil af det Foregaaende være tilstrækkelig indlysende, at Feilen ved dette Standpunkt er en med Hensyn til Resultaterne uskyldig. Den ligger i, at man bruger Aarsagssætningen i den Tro, at Erfaringen selv har garanteret og bestandig stadfæster dens Gyldighed; men den ophæves med Hensyn til de reale Følger derved, at Anvendelsen af denne Sætning virkelig er berettiget, kun — som vi saa i Afsnit II — af andre Grunde¹. Vi kunne forsaavidt dristig benytte

geschichte der Kantischen Erkenntnisstheorie (1875), et af de klarste og paalideligste Skrifter i den nyere Kantlitteratur.

¹ En lignende Dogmatisme gør dette Standpunkt sig skyldig i med Hensyn til Tidens og Rumets Objektivitet. Ogsaa denne Ulempe bliver imidlertid med Hensyn til Følgerne om end ikke uskyldig, saa dog let at eliminere.

det omtalte lille Skrift, og vi have flere end én Grund til ikke at betænke os derpaa; thi dels er det efter vor Formening et af de mest fortryllende smaa Mesterværker, der nogensinde er fremtraadt i Filosofien; dels er det — vel sagtens paa Grund af dets uforbeholdne Tilstaaelse af vor Uvidenhed — kun altfor uretfærdig overset; tilmed er dets særegne Tilblivelsesanledning jo saa langt fra at være et for Nutiden komisk og for længe siden overvundet Standpunkt, at lignende «Drømmerier» som de Svedenborgske vel aldrig før have havt en rigere Tilhængerskare end netop nu, en Tilhængerskare, der endog har videnskabelige Navne som Wallace osv. at opvise; og endelig maa Skriftet vække en særlig Interesse hos os derved, at det hypotetisk opstiller et System, som i mangfoldige Henseender netop ligner det, hvis videnskabelige Eneret vi her ere ifærd med at protestere mod.

Skyggeverdenen er Fantasternes Paradis, begynder Kant. Her finde de et ubegrændset Land, som de frit kunne bebygge. Ammestueeventyr give dem Materiale nok, og Filosoferne tegne Grundridset. Da det imidlertid er ligesaa taabeligt uden Grund at betvivle Alt, hvad der saaledes fortælles, som uden Grund at tro Alt, saa har nærværende Forfatter ladet sig forlede til at undersøge et Par slige Historier. Han fandt — som sædvanlig, hvor man Intet har at søge — han fandt Intet. Nu er dette vel i sig selv Grund nok til at skrive en Bog, og hertil kom oven i Kjøbet bekjendte og ubekjendte Venners Opfordring, og endvidere, at et stort Værk baade var kjøbt — det kostede hele 7 Pund Sterling — og endog læst. Derfor blev følgende Afhandling til, som sikkert fuldstændig vil tilfredsstille Læseren, idet han næppe vil forstaa det Fornemste, ikke tro det Andet og le ad Resten.

Naar man sammenlægger alt det, som Skoledrengen fremplapper, Mængden fortæller og Filosoffen demonstrerer om Aander, synes det at udgjøre en ikke ringe Del af vor

Viden. Og dog vilde sikkert En, som opstillede det Spørgsmaal: hvad er en Aand? sætte alle vore Vismænd i Forlegenhed; thi deres høittravende Talemaader ere ofte kun forsætlige eller uforsætlige Omskrivninger af det simplere: Jeg véd det ikke! der ikke let høres paa Akademierne.

Jeg véd altsaa ikke, om der gives Aander, ja jeg véd end ikke, hvad Ordet Aand betyder. Da jeg imidlertid baade selv bruger det og ligeledes hører Andre bruge det, saa maa der dog menes Noget med det, hvad enten dette saa er lutter Hjernespinde eller noget Virkeligt. Vi maa altsaa se at faa opklaret Begrebet.

Hvad der udfylder et Rum af en Kubikfod, vil Ingen kalde aandeligt. Det kaldes materielt, fordi det er udstrakt og delbart. Men lad os tænke os et enkelt Væsen, udstyret med Fornuft! Bliver dette kongruent med Bestemmelsen Aand? For at finde dette ville vi foreløbig lade bemeldte Enkeltvæsen beholde Fornuften som en indre Egenkab og kun betragte det i dets ydre Forhold. Jeg spørger da: Dersom jeg sætter denne Enkeltsubstans i et Rum fyldt med Materie, maa saa et enkelt Element af denne rømme sin Plads, for at Aanden kan indtage den? Svare I ja, saa vil man altsaa kunne fylde hele Rummet med Aander og faa en Klump, der yder samme Modstand som Materien og ligesom denne lyder Stødets Love. Slige Substanser ville altsaa trods deres indre Fornuft udvortes slet ikke være forskellige fra Materiens Elementer, der jo tilmed ogsaa godt kunne have indre Fornuft. Upaatvivlelig ville derfor saadanne Enkeltsubstanser, der kunne danne en Klump, ikke blive kaldte aandelige Væsner. For at kunne beholde Begrebet Aand, maa I altsaa tænke Eder Væsner, som endog kunne være tilstede i et af Materie opfyldt Rum; kun saadanne immaterielle, med Fornuft begavede Væsener kunne med Rette kaldes Aander.

Men herfra er der endnu et langt Skridt til den Sætning, at saadanne Væsener existere eller blot ere mulige.

Man finder i Filosooffernes Skrifter ret gode Beviser for, at Alt, som tænker, maa være enkelt, at det udelbare Jeg ikke kan være fordelt paa en Helhed af mange forbundne Ting. Min Sjæl maa for saa vidt være en Enkeltsubstans. Men dette Bevis afgjør endnu ikke, om den hører til de Enkeltsubstanser, som ved deres Forbindelse danne et udstrakt og uigjennemtrængeligt Hele og altsaa ere materielle, eller om den er immateriel og altsaa en Aand; ja det afgjør end ikke, om saadanne aandelige Væsener overhovedet ere mulige.

Jeg kan her ikke lade være at advare mod overilede Slutninger, som særlig let trænge sig ind i de dybeste og dunkleste Problemer. Hvad der nemlig hører til de sædvanlige Erfaringsbegreber, tror man i Reglen at kunne indse Muligheden af. Hvad der derimod afviger herfra og end ikke har nogen Analogi i Erfaringen, derom kan man ganske vist ikke gjøre sig noget Begreb, og derfor pleier man gjerne strax at forkaste det som umuligt. At Materien har Modstandskraft, kan jeg vel erfare, men ikke begribe. Sætter jeg nu Substanser, som ere tilstede i Rummet med andre Kræfter end den modstandsydende, saa kan jeg vel ikke konkret tænke mig deres Virksomhed, og idet jeg berøver dem den Eiendommelighed at opfylde det Rum, hvori de virke, saa mister jeg det Begreb, hvorved alle de sædvanlige Ting blive tænkelige for mig; heraf følger, at der nødvendigvis maa opstaa en Slags Utænkelighed. Men denne kan ingenlunde betragtes som Et med en erkjendt Umulighed, netop fordi jeg jo heller ikke kunde indse Modstandskraftens Mulighed, medens jeg dog saa, at den eksisterede.

Man kan derfor antage immaterielle Væsener mulige uden Frygt for at blive gjendreven, men ogsaa uden Haab om at kunne bevise denne Mulighed ved Fornuftgrunde. Saadanne aandelige Væsener vilde altsaa kunne være tilstede i Rummet uden at opfylde det, saa at legemlige

Væsener samtidig godt kunde faa Plads der. Antager man nu en saadan enkelt aandelig Substans, vilde man trods dens Udelbarhed godt kunne sige, at den var umiddelbart tilstede ikke blot i et enkelt Punkt, men i et vist Rum. Thi ogsaa Legemernes enkelte Elementer maa jo, skjøndt udelbare, opfylde et vist Rum, da man ikke af Punkter alene kan frembringe Legemer. Denne Rumopfyldelse sker imidlertid ved deres Kraftyttring og ikke ved deres Bestanddeles Mangfoldighed. Paa lignende Maade var det ikke umuligt, at en aandelig Enkelsubstans trods sin Enkelthed kunde beherske et vist Rum, dog uden at opfylde det, det vil sige: gjøre indtrængende materielle Substanser Modstand. Heller ikke vilde en saadan immateriel Substans kunne kaldes udstrakt; thi kun det, som i og for sig alene indtager et Rum, er udstrakt; men selv Materiens Elementer indtage kun et Rum ved deres Indvirkning paa hverandre.

Sæt nu, man havde bevist, at Menneskesjælen er en Aand (skjøndt man af det Foregaaende let ser, at et saadant Bevis endnu aldrig er blevet ført), saa vilde det næste Spørgsmaal f. Ex. være dette: Hvor er dens Plads i Legemverdenen? Jeg vilde svare: Det Legeme, hvis Forandringer ere mine, er mit Legeme, og dets Plads er tillige min Plads. Vedbliver man: Hvor er Din Plads i dette Legeme? saa vilde jeg holde mig til den daglige Erfaring og foreløbig sige: Hvor jeg fornemmer, der er jeg. Jeg er ligesaa umiddelbart i Fingerspidserne som i Hovedet. Ingen Erfaring byder mig at indespærre mit udelbare Jeg i en mikroskopisk lille Plads i Hjernen, for at det derfra kan sætte Legemets Maskineri i Bevægelse. Jeg vilde derfor kræve et strengt Bevis for Urimeligheden af Skolelæreren Udsagn: Min Sjæl er helt og holdent i hele Legemet og helt og holdent i enhver af dets Dele. — Den sunde Fornuft finder ofte Sandheden, før den indser Grundene til den.

Vilde Nogen finde disse Tanker urimelige, skal jeg ogsaa beredvillig erkjende min Uvidenhed. Jeg vilde da sætte mig ved disse Vismænds Fødder og høre dem tale saaledes: «Menneskesjælen har sit Sæde i Hjernen og indtager en ubeskrivelig lille Plads i denne. Der sidder den som en Edderkop i Midten af sit Væv og styrer hele Maskineriet.» Da vi kjende altfor lidt til Sjælen til at kunne sige Noget for eller imod dette, vilde jeg ikke indlade mig i nogen Skoletrætte, men simpelthen drage Følger af denne Antagelse. Eftersom min Sjæl ifølge denne høitpriste Opfattelse er tilstede i Rummet akkurat ligesom ethvert materielt Element, og dens Fornuft er en indre Egenskab, som jo ogsaa godt kunde være tilstede i de materielle Elementer, uden at vi kunde mærke det, saa er der ingen ordenlig Grund til ikke at antage, at den selv er en af de Substanser, som udgjøre Materien, og at dens særegne Fremtoninger alene hidrøre fra den Plads, som den indtager i Legemets kunstige Maskineri. Man havde da ikke længer noget særeget Kjendemærke for Sjælene, og Leibniz's spøgefulde Yttring, at vi maaske ved at drikke Kaffe nedslugte Atomer, hvoraf der skulde blive Menneskesjæle, var da ikke længer en Tanke til at le af. — Det er undertiden nødvendigt at forskrække Tænkeren, der er paa urette Vei, ved Følgen af hans Drømmerier.

Jeg indrømmer, at jeg er meget tilbøielig til at paa-staa, at der er immaterielle Væsener i Verden, og at min Sjæl sikkert hører til denne Klasse. Grunden hertil er mig ikke selv ganske klar. Hvad der indeholder et Princip til Liv, synes at være af immateriel Natur. Thi alt Liv beror paa indre Evne til vilkaarlig Selvbestemmelse, medens det Materiellens væsenligste Kjendemærke er rumopfyldende nødvendig Virksomhed. Men hvor hemmelighedsfuld bliver da ikke Vexelvirkningen mellem Sjæl og Legeme, medens dog paa den anden Side dens Ufattelighed er temmelig naturlig. Hvorledes kan vel en immateriel Substans ligge

Materien iveien, saa at denne under sin Bevægelse støder paa den? Og hvorledes kunne de legemlige Elementer indvirke paa et fremmed Væsen, som ikke gjør dem Modstand ved nogen Uigjennemtrængelighed? Det synes næsten, som om det Aandelige var tilstede inderst i Materien og ikke virkede paa de Kræfter, hvormed dens Elementer staa i indbyrdes Forhold til hverandre, men paa disses indre Væsen. Thi enhver Substans, selv et enkelt Element af Materien, maa dog have en eller anden indre Kraft som Grund til sin ydre Virksomhed, skjøndt det ikke er let at sige, hvori denne bestaar. Men før man ler ad Leibniz's Forestillingskraft, maa man dog iforveien betænke, om et materielt Element ogsaa kan existere uden nogensomhelst indre Tilstand, og kan dette ikke antages, saa opfinde man en bedre.

Er der nu saaledes Sandsynlighed for, at der foruden det døde Stof ogsaa findes aandelige Væsner i Tilværelsen, saa er det ikke urimeligt, at disse danne et stort Hele, som man kunde kalde den immaterielle Verden, og at de kunne træde i Forbindelse med hverandre saavel direkte som indirekte gennem Legemverdenen. Er dette rigtigt, maa det snarere forbause os, at Aandemøder ere saa sjældne, end at de overhovedet ere mulige. Dog kunde Sagen jo ogsaa forklares saaledes, at man i Reglen ikke som Menneske erindrer sig, hvad man har tænkt og oplevet som Aand. Maaske man som Menneske stedse skal have Tanken iklædt en mere eller mindre sandselig Dragt; det vilde derfor ikke være underligt, om det særlig var Fantaster, der udmærkede sig som Aandeseere, og om Sandheden i deres Beretninger derfor tidt var overgroet med en Mængde taabelige Tilsætninger. Der er imidlertid den Ubehagelighed ved Sagen, at det Hele ogsaa godt kan forklares udelukkende som Feberfantasier, og denne Forklaring er tilmed den nemmeste. Dog, her kommer atter Menneskets Haab om et tilkommende Liv den første Fortolkning til Hjælp, og

Resultatet af hele vor Undersøgelse bliver saaledes dette, at skjøndt vor Betragtning har udtømt ikke blot Alt, hvad der vides om Sagen, men sikkert ogsaa Alt, hvad der nogensinde i Fremtiden vil kunne vides derom, saa have vi dog tilsidst slet intet Positivt faaet at vide. —

Herefter meddeler Kant saa en Beretning om Svedenborg og hans Aandesyner og undskylder med fint Humor denne sin Dristighed dermed, at de tidligere anførte metafysiske Sætninger dog heller ikke vare Andet end Drømmerier, og at den drømmende Fornuft godt kan være den drømmende Fantasis Selskab bekjendt, tilmed da begges Resultater saa fuldstændig ligne hinanden, at man faar den Tro, at Metafysikerne ofte sidde og skele efter Virkeligheden, medens de tilsyneladende paa Forhaand udlede Alt af Fornuften alene. Vi ville, hvad denne Del af Afhandlingen angaar, henvise Læseren til Skriftet selv og nøies med at gjengive de Slutningsbemærkninger, hvormed Kant ender. —

Jeg har behandlet et utaknemmeligt Stof, spildt min Tid og mistet Læserens Tillid, forsaavidt som jeg ad en kjedsommelig Omvei kun er naaet til det samme Resultat, hvormed jeg begyndte, nemlig vor Uvidenhed. Jeg havde imidlertid ogsaa et andet og vigtigere Maal for Øie, og dette mener jeg at have naaet. Metafysiken, i hvilken jeg har den Skæbne at være forelsket, skjøndt jeg kun kan rose mig af faa Gunstbevisninger fra dens Side, yder to Fordele. Den første bestaar i, at den giver det forskende Sind Svar, naar det speider efter Tingenes skjulte Egenskaber. Men her skuffer Udfaldet ofte Haabet, hvilket vi nylig havde et Exempel paa. Den anden Fordel stemmer mere med den menneskelige Forstand og bestaar i, at den undersøger, om det opstillede Spørgsmaal ogsaa kan besvares. For saa vidt er den en Videnskab om den menneskelige Fornufts Grændser. Vi have vel her ikke nøiere bestemt disse Grændser; men vi have dog vist, at al Efterforskning er forgæves

overfor et Spørgsmaal, hvis Data maa søges i en anden Verden end den, hvorfra vi hente vore Forestillinger. Men har Videnskaben først ret tilbunds lært sine egne Grændser at kjende, vil den ikke længer fælde Dom over Bestemmelser som aandelige Væsener, Frihed, tilkommende Liv osv., men indrømme, at dette ligger over Menneskets Synskreds. Thi Filosofien kan nok opløse sammensatte Fænomener og føre dem tilbage til mere enkelte; men er man naaet til Grundfænomenerne, saa er det forbi med den. Hvorledes Noget kan være en Aarsag eller have en Kraft, er umuligt at indse ved Fornuft; dette maa simpelthen læres ved Erfaring. Og ere disse Grundbegreber ikke hentede fra Erfaringen, saa ere de aldeles vilkaarlige og kunne hverken bevises eller modbevises. Jeg véd ganske vist, at Tanken og Villien bevæger mit Legeme; men da dette er en Enkelterfaring, kan jeg ikke opløse den og henhøre den til andre og altsaa nok modtage, men ikke begribe den. At min Villie bevæger min Arm, er mig ikke forstaaeligere, end om Nogen sagde, at den ogsaa kunde standse Maanen i dens Bane. Jeg erkjender Forandringer i mig som f. Ex. Tanker, Villie osv., og da disse Bestemmelser ere af en anden Art end Alt, hvad jeg indbefatter under Begrebet Materie, saa tænker jeg mig billigvis et ulegemligt og substantielt Væsen. Men forresten er det let at give Grunde for Alt, naar man har Lov til at opdigte lige saa mange Virksomheder og Virkelove, som man vil. Indse vi end saaledes, at det er umuligt at faa overbevisende Svar paa det Spørgsmaal, vi have opstillet, saa indse vi imidlertid tillige, at dette ogsaa er overflødigt og unødvendigt. Den sande Visdom er i Reglen ledsaget af Enfold, og da det her er Hjertet, der giver Forstanden Forskrifter, blive Lærdommens store Forberedelser overflødige, ligesom de jo heller aldrig kunne blive Hvermands Sag. Naar Videnskaben har gennemløbet sin Bane, saa ender den selvfølgelig i en beskeden Mistillid og siger misfornøiet med sig selv:

Hvor der dog er mange Ting, som jeg ikke indser! Men den gennem Erfaringen modnede Fornuft, der bliver til Visdom, taler ligesom Sokrates omringet af alle Markedets Varer og siger med muntert Sind: Hvor der dog er mange Ting, som jeg slet ikke har Brug for! — —

Det er en Selvfølge, at dette korte Udtog kun kan give Læseren et saare ufuldkomment Billede af den store Tænkers berømte «Absagebrief», der er ligesaa fængslende ved sin fuldendte, af Ironi og Humor sprudlende Form som ved sit klare og dybe Indhold. Man vil imidlertid allerede af vor Gjengivelse kunne se, at Kant ikke blot kjender og anfører Lotzes tre Argumenter, men at han endog udtaler hele Lotzes System — som en let henkastet Mulighed. Fremskridtet, der her er gjort, bestaar da i, at disse Argumenter erklæres utilstrækkelige til at give videnskabelig Vished, skjøndt man føler en vis Tilbøielighed til personlig at gaa ind paa dem. Kant søger ligeledes at give skarpere Begrebsbestemmelser med Hensyn til Materie og Aand, og allerede her gjør han Tilløb til en Forklaring og Begrundelse af Videnskabens Uformuenhed til at naa til sikkert Resultat angaaende vedkommende Problem. Før vi indlade os paa en nærmere Drøftelse af disse Anskuelsers Rigtighed, maa vi imidlertid ogsaa høre hans andet, endnu berømt Indlæg i Problemet om Sjælen.

Vi saa ham før sprænge Rationalismen ved at finde Forskjel mellem logisk Grund og fysisk Aarsag; vi saa ham tage sin Tilflugt til den dogmatiske Empirisme og blive skræmmet op igjen af Hume, der nægtede Aarsagsforbindelsens Synlighed; vi endte med at se ham stillet overfor det Dilemma: Enten er al Videnskab om Tingene umulig, eller Aarsagssætningens objektive Gyldighed maa garanteres paa en splinterny Maade.

Allerede i det nysomtalte Skrift fra 1766 føler man dette Dilemma nærme sig hans Bevidsthed, ligesom man ogsaa aner, hvilken Udvei han vil gribe. Det er med en

vis Vemod, at han skriver dette sit Afskedsbrev til Metafysiken; han tilstaar aabenhjertig, at hans Kjærlighed lever og rører sig endnu; man føler, som Paulsen siger, at Forholdet mellem de Elskende muligvis kan blive godt igjen. Og dette sker virkelig i Aaret 1770 (i hans Dissertation: *De mundi sensibilis atqve intelligibilis forma ac principiis*). Vor Erkjendelse — saaledes lyder den forsonende nye Opdagelse, han her har gjort — har nemlig ikke, som Empirismen og den gamle Rationalisme hver paa sin Maade mente, blot én, men to, og tilmed to kvalitativt forskellige Stammer: Sandsning (eller Anskuelse) og Fornuft eller Forstand. Enhver af disse Evner har sine bestemte Virkeformer. Saaledes indordnes Alt ved Sandsningen i Rum og Tid, medens Fornuften substantialiserer, knytter Aarsagsforbindelser osv. Men er dette rigtigt, saa er altsaa Skepticismen saavel som Humes «Instinktvidenskab» be-seiret: Aarsagsbegrebet er ikke, som Hume syntes at mene, en Fantasi, der opstaar i Sjælen, idet den vænnes til at se to Begivenheder følge trofast paa hinanden, men et Begreb, man kommer til ved at reflektere over vor Fornufts nødvendige Virksomhed. Med dette Resultat slaar Kant sig foreløbig til Ro.

Havde han imidlertid kunnet præsentere David Hume sit nye System, saa havde denne sikkert svaret ham omtrent saaledes: Ser Du da ikke, at det er saa langt fra, at Du er «kommet ud over mig», at Du end ikke endnu i mindste Maade har forstaaet mig! Thi hvad Andet tror Du vel, jeg mener med, at Aarsagsbegrebet er en Fantasi, end netop det Samme, som Du selv siger? Vi ere blevne enige om, at Aarsagsforbindelserne ikke kunne sandses; vi ere enige om, at Sjælen selv knytter disse Baand, og at vi finde Aarsagsbegrebet ved at aflure den denne Virksomhed. Du siger derpaa: Men denne Virksomhed er Fornuften medfødt, er dens Natur. Jeg underskriver af ganske Hjerte dette og tilføier oven i Kjøbet adskillige Oplysninger om,

hvad der foranlediger Sjælen til denne Virksomhed. Dog, deri sætter jeg ikke mit Forspring for Dig, nei det bestaar i, at jeg har fremdraget et ganske anderledes alvorligt Problem, nemlig dette: *Med hvad Ret* forvandler Sjælen paa egen Haand Erfaringens «post» til et «propter»? Jeg er hjertelig enig med Dig om Aarsagsbegrebets Tilstedeværelse, Oprindelse og Natur; min Tvivl, som Du aldeles har overset, gælder alene *dets objektive Anvendelighed, dets objektive Gyldighed.*

Allerede i det berømte Brev til Markus Herz af 21. Febr. 1772 er Kant bleven opmærksom paa denne Mislighed ved sit nye System¹, men først ni Aar senere udkommer Kritik der reinen Vernunft, hvori Feilen er rettet — vi skulle snart se hvorledes. Dilemmaet staar altsaa endnu ved Magt og lyder vedblivende: Ny Garanti for Aarsagssætningen, eller ingen sand Videnskab! Og af Skriftet fra 1770 bliver det endvidere indlysende, at en anden Ting ogsaa staar fast: Kant kan igrunden ikke vælge; thi hans Natur har allerede valgt for ham; han er endnu og har bestandig været inderlig overbevist om, at Aarsagsforbindelsens Existens i Omverdenen er hævet over enhver Tvivl, overbevist om, at vi faktisk og med Rette besidde en apriorisk (almengyldig og nødvendig) Fysik, selv om denne end ikke indeholder mere end den ene Sætning: Enhver Forandring har sin Aarsag! Da han nu imidlertid nødig vil nøies med Humes Instinkt, der oven i Kjøbet var bleven identificeret med en Art Ideassociation, har han altsaa kun tilbage at gaa paa Jagt efter en ny Garanti,

¹ Kant vækkes altsaa i to Tag: Først (mellem 1766 og 70) vaagner han og opdager, at Aarsagsforbindelsen ikke kan sandses, men slaar sig atter (1770) til Ro med den Trøst, at den jo er Fornuftens eget Værk; og derpaa (1772) vaagner han til Bevidsthed om, at end ikke denne høie Fødsel uden videre forskaffer den objektiv Gyldighed.

og hans historiske Stilling viser ham her foreløbig en Udvei.

Allerede i Skriftet fra 1770 havde han udtalt den Sætning: Sandserne give os et subjektivt-farvet Billede af Tingene; Fornuften viser os dem, som de virkelig ere! Denne Sætning er ligesaa gammel som den nyere Filosofi, ja man kunde gjerne sige som Filosofien overhovedet, og navnlig siden Descartes's Dage var man bleven saa «apriorisk» sikker paa den, at Ingen let kunde falde paa at betvivle den. Derimod gjør Kant her en splinterny Brug af Sandsningens Subjektivitet; han slutter ikke, som man bestandig tidligere havde gjort: Altsaa er Sandseerkjendelsen usand og ubrugelig! men derimod: Sandserne give os vel kun farvet Sandhed; men da denne Farvning er ens for alle Mennesker og kommer inde fra Subjektet selv, saa bliver derved en apriorisk (almen og nødvendig) Viden om den farvede Sandseverden (Fænomenerne) os mulig, nemlig Mathematiken — ikke den aldrig omtvistede rene, men den anvendte ¹. Hermed er da en Vei givet, ad hvilken Hume kunde bringes til Taushed. Kant behøver kun at tilføie: Ogsaa Fornuften farver Sandheden, og ligeledes om denne Farvning og farvede Sandhed kunne vi derfor udtale positive Apriorisætninger. Gaar jeg bestandig med riflede og blaa Briller, kan jeg jo a priori vide, at Alt, hvad jeg faar at se, vil forekomme mig riflet og blaat.

Hvorfor Kant nu ikke allerede 1770 har gjort dette nærliggende Skridt, og hvorfor han, efter i det nysnævnte Brev selv at have antydnet dets Nødvendighed, alligevel bruger ni Aars Betænkningstid, er imidlertid heller ikke vanskeligt at indse. Thi at paastaa, at Fornuften, «den Evne, hvorved vi adskille os fra Dyrene, og som gjør os Guddommen lig», skulde farve Sandheden, være subjektiv, menneskelig, dette var for det Første noget uhørt Nyt og

¹ De mundi . . . § 15, D og E.

Dristigt, som stod i Strid med Alt, hvad man hidtil enstemmig havde følt og tænkt. Og hertil kom endvidere, at hvis Fornuften virkelig ligesom Sandserne istedetfor Sandheden gav os noget ganske Andet, der end ikke lignede denne, saa havde vi jo dermed mistet al Mulighed til at finde den rene, virkelige Sandhed, og Livet blev et usselt Gjøglespil uden Relation til nogetsomhelst Absolut; vi beholdt kun tilovers den usle Trøst, at det uigjennemtrængelige Blændværk var ens for os Alle. Man ser let, at ni Aars Betænkning — navnlig for en Mand af Kants ethiske Karakter — ingenlunde var for Meget.

Tvertimod! Hvad vi her — i Modsætning saavel til Paulsens fortræffelige Skrift som til den sædvanlige Kantfortolkning overhovedet — egentlig ville hævde, er netop dette, at Kant heller ikke 1781 eller nogensinde har bestemt sig for det nævnte Skridt, og at den Taage, som i Modsætning til Kants sædvanlige Klarhed hersker i Kritik der reinen Vernunft og navnlig i «den transcendente Dialektik», netop skriver sig fra denne hans Utilbøielighed til at gjøre Fornuften subjektivt farvende, medens han dog først efterhaanden bliver sig en anden Udvei af den Humeske Vanskelighed klart bevidst.

Først ville vi lidt nøiere bestemme, hvori og hvorvidt den sædvanlige Opfattelse har Ret. Det er ganske vist, at hver af de mangfoldige Gange, Kant i sin Kritik der reinen Vernunft kommer til at omtale Aarsagsforbindelsen, hvergang med andre Ord Humes Skygge viser sig for ham og spørger: Med hvad Ret?, saa svarer han ved at erklære Forstanden for subjektivt farvende og derfor gældende for, men ogsaa kun for den farvede Sandseverden. Klarest er dette udtalt i Kritikens anden Udgave § 27, hvor det bl. a. ganske ligesom i det omtalte Brev til Markus Herz hedder: Overensstemmelse mellem Begreber og Ting kan kun forklares paa to Maader: enten frembringe Tingene Begreberne, eller Begreberne frembringe Tingene; og dette

Sidste er Tilfældet med vore Anskuelsesformer og Forstandsbegreber; de frembringe Tingene-for-os eller Fænomenverdenen. Vilde Nogen mene, at vi havde medfødte Forstandsformer, som af Guddommen vare saaledes indrettede, at de stemmede med den objektive Verdens Love, saa blev dette et ubevisligt Præformationssystem, som tilmed forvandlede Gyldigheden af disse Former fra en Nødvendighed til en tilfældig Guddomsforanstaltning.

Lad os foreløbig lægge nøie Mærke til disse Slutningsord! De lære os bl. a., at Kant ingenlunde tankeløst har overset den senere saa flittig behandlede Mulighed, at Anskuelses- og Forstandsformerne trods deres Subjektivitet ogsaa kunde være objektive. Tvertimod har han her med Bevidsthed afvist den som (baade overflødig og) dogmatisk-uvidenskabelig, ja endog ubehagelig i Slægt med den gamle Rationalismes Harmonia præstabilita ¹. Rummets og Tidens Objektivitet havde han jo desuden allerede i §§ 2—8 fundet utænkkelig.

Kant har altsaa her virkelig erklæret vore Anskuelses- og Forstandsformer for subjektivt farvende og deraf udledet vor Evne til at frembringe en nødvendigvis gyldig Viden om den farvede Sandseverden. Men dette er kun den ene Side af Sagen.

Thi paa den anden Side findes der jo faktisk ogsaa i Kritik d. r. V. en ikke-farvende Erkjendeevne, som ligeledes — skjøndt med lidt Vaklen og Ængstelighed — erkjendes gyldig. Denne ikke-farvende Evne falder nærmest sammen med, hvad Kant kalder Fornuften, og den er ganske vist abstrakt, men aldeles «tom» er den dog ikke; thi den lærer os bl. a., at der bag de farvede Fænomener findes objektive Ting eller Numener, at disse Numeners Indtryk paa os ere Medaarsag til vore Fornemmelser, osv.

¹ At en lignende Harmoni alligevel faar en Plads i hans System, kun paa et andet Punkt, skulle vi siden se.

osv. Og at Kant heller ikke her ved sin Antagelse af objektive Ting kun har begaaet en tankeløs Overrørelse, indse vi bl. a. deraf, at han som bekjendt aldrig har været saa vred paa noget andet Menneske som paa Berkeley og Fichte, fordi de begge nægtede saadanne Ting. Tvertimod! Læse vi Kritik d. r. V. igjennem med Opmærksomhed paa Sagen, saa opdage vi snart, at Kant igrunden har en dobbelt Kategorirække, en menneskelig og konkret og en universel og abstrakt. Den første indeholder de tolv bekjendte Kategorier; den anden — der som sagt ogsaa, skjøndt med en vis Tilbageholdenhed erkjendes gyldig — indeholder meget nær de samme Bestemmelser; dog spores der hos Kant en Trang til at give dem andre Navne; istedetfor Substans siges f. Ex. Substrat, Væsen, Numen, Ting i sig, X, Noget, Ihærensens Bærer osv. osv. Disse Spor af en ikke-farvende, objektiv-gyldig Erkjendeevne i Kritik d. r. V. ere efter vor Opfattelse altfor gjennemgaaende og betydelige, til at det gaar an at bortforklare dem som lutter Selvmodsigelser og Skødesløshed. Kant har ikke blot tydelig vist sig at være af den Mening, at Fornuften er en objektiv Erkjendeevne; men han har ogsaa gjort bevidst Brug af denne Anskuelse.

Imidlertid har han dog tillige bestandig gjort dette med en eiendommelig Tilbageholdenhed. Han bliver ganske vist vred, naar man vil berøve ham de virkelige Ting; men han erklærer dem dog samtidig selv for usikre, for et blot Grændsebegreb i Videnskaben. Han udtaler tillige de dunkle Ord, at Fornuften nok kan tænke, men ikke erkjende, nok maa bruges regulativt, men ikke konstitutivt, det vil sige, at den nok kan give os Retning mod Sandheden, men ingen Sandhed. Hermed kan imidlertid ikke ret godt være ment, at den ikke opnaar Noget; thi den finder jo dog Numenerne; den er nok abstrakt, men altsaa dog ikke ganske «tom». At det imidlertid snarere er en anden Art eller Grad af Sikkerhed, der opnaas ved For-

nuften end ved de andre Evner, synes bl. a. ogsaa at antydes ved den Udtalelse, at Fornuften egenlig ikke kan bruges spekulativt (theoretisk), men kun praktisk.

Det træffer sig saa uheldig, at det navnlig er i det Afsnit af Kritik d. r. V., som vi her særlig have Brug for, nemlig i den transcendentale Dialektik, at alle disse tilsyneladende Modsigelser optaarne sig og endog efter Kants egen Bekjendelse (II A) sætte ham selv i Forlegenhed. Uklarheden forøges ved de kunstlede Paralleler, Kant her fremtvinger, dels mellem den formelle Logiks tre Slutningsformer og de tre Afdelinger af den gamle Rationalisme, han vil tillivs, og dels mellem Forstand og Fornuft paa den ene Side og Logikens Dom og Slutning paa den anden. Opgives disse Kunstlerier, véd man imidlertid ikke længer ret, hvorledes man skal skjelne mellem Forstand og Fornuft og faa anbragt disse to Evner tilligemed Sandsningen paa «de to Stammer». Paa Grund af alle disse Misligheder anse vi os da for baade tvungne og berettigede til at læse mellem Linierne og søge at udfinde, hvad det da egenlig er, der har gæret paa Bunden af Tænkerens Sjæl, men kun ikke været ham saa klart bevidst, at det har fundet sit skarpe Udtryk i hans Skrifter. Man har nu saa længe uden Frugt afbrudt al Forbindelse imellem den theoretiske og den praktiske Kritik, at det dog til en Afvexling var værd at prøve, om man ikke fik færre Ulemper og større Udbytte ved at opsøge disse Værkers Berøringspunkt end ved udelukkende at betone deres Forskjel.

Idet vi begive os fra Dialektiken over til Kritik der praktischen Vernunft, ser det imidlertid ganske vist ved første Øiekast ud, som om Forvirringen blev betydelig forøget, og vi fristes unægtelig stærkt til at stemple hele denne Kritik som et mislykket Fantasiens Værk; thi er Fornuften virkelig subjektiv, bliver en saadan Kritik om virkelige objektive Sandheder (som f. Ex. Frihed, Udødelighed, Gud) jo lutter Nonsens; og er Fornuften virkelig

tom, bliver den jo umulig; at antage to forskellige Fornufter i Mennesket gaar da heller ikke an; og er det endnu den samme som før, saa har den jo her forvandlet sine ængstelige smaa Tilsnigelser til frække storstilede Bedragerier.

Alle disse Ulemper forsvinde, saasnart vi blot betone den Bestemmelse i Kritik d. pr. V., at vor ethiske Følelse kræver Harmoni mellem Lyksalighed og Sædelighed, mellem den objektive Natur og Subjektets Fornuft¹, og lade dette Udsagn faa tilbagevirkende Kraft, antage det for en halvbevidst Tanke, som halv uvilkaarlig har havt medbestemmende Indflydelse paa Kritik der reinen Vernunft. Den Tankegang, der egentlig har gæret i Kant, vil da kunne udtales omtrent saaledes: Vor Erkjendelse har to Stammer: den universelle Fornuft og den menneskelige Sandsning. Vor universelle Fornufts indre Virkeformer afføde abstrakte, men positive Bestemmelser som f. Ex. Substrat, Aarsag, osv. I Forbindelse med vor subjektiverende Sandsning eller som *Forstand* frembringer den en apriorisk, almensubjektiv, konkret Erkjendelse, hvis Gyldighed er garanteret rationelt (theoretisk), idet dens hele Indhold igrunden er udtalt i den «analytiske» Sætning: Alt, hvad vi se gennem vor farvende Erkjendelse, er farvet. Uden Forbindelse med Sandsningen afgiver *Fornuften* derimod en abstrakt og tilsyneladende objektiv Erkjendelse. Dennes Gyldighed kan imidlertid ikke garanteres rationelt (theoretisk), da den afhænger af en Harmoni mellem det Objektives og Subjektets Væsen. Men den er garanteret os praktisk, idet vor ethiske Følelse forvisser os om en saadan Harmoni.

¹ Se navnlig Afsnittet om Postulaterne og „Wie eine Erweiterung . . . möglich sei“. Endvidere: „Von der Deduktion der Grundsätze d. r. p. V.“ og „Von dem Befugnisse d. r. V. in pr. Gebrauche“; v. Kirchmann's Udgave p. 51, 65 og 67, Rosenkranz's Udg. VIII, 157, 170—174.

Opfattes dette som den halvbevidste Grundtanke i Kants System, ville dermed alle de nævnte Modsigelser forsvinde og en Mangfoldighed af dunkle Udtalelser i Kritikerne blive klare og letfattelige. Den tilsyneladende Splid mellem den praktiske og den theoretiske Kritik opløser sig i Harmoni, og Fornuftens praktiske Dristighed i Modsætning til dens theoretiske Afholdenhed bliver konsekvent, idet den kan garantere praktisk, men ikke theoretisk for sin objektive Gyldighed. Theoretisk eller «spekulativt» har man derfor strengt taget ikke Lov til at bruge den, og heraf bliver den Forbeholdenhed forklarlig, hvormed Kant i den theoretiske Kritik taler om Numenerne, de objektive Ting, medens hans bestemte Vægning ved at lade dem falde atter blive Konsekvensen af, at de ad den praktiske Vei lade sig bevise. Forholdet mellem Fornuften og Forstanden bliver nu ligeledes mere bestemt: Forstanden er den med Sandsningen samvirkende Fornuft,¹ Forstandsbegreberne de konkrete, ved Anskuelsen udfyldte Kategorier, Forstandserkjendelsen den farvede, men rationelt garanterede og konkrete eller: theoretiske og egenlige Erkjendelse. At Fornuften som Forstand tør optræde theoretisk, skjøndt dens objektive Gyldighed jo kun staar praktisk fast, beror simpelthen paa, at den som Forstand kun tumler med Sandsetingene eller Subjektets egne Forestillinger og altsaa aldrig kommer udenfor Subjektet eller faar Brug for sin objektive Gyldighed, men kun for sin subjektiv-almene, der kan garanteres rationelt. I den theoretiske

¹ Indenfor Fornuften bliver imidlertid endnu den Dobbeltthed tilstede, at den dels er den abstrakte logiske Evne, og dels den afslutningslystne, „rækkedannende“ Evne, der bestandig vil naa Bund (i Rum, Tid, Kausalitet). Disse to Sider af Menneskenaturen ere jo imidlertid meget nærbeslægtede.

Videnskab bliver derfor «Harmonien» afvist som overflødig og Forstanden erklæret subjektiv.¹

Med disse korte og ganske vist kun altfor dogmatiske Antydninger maa vi her lade det være nok for atter at vende tilbage til vor egenlige Opgave, idet vi uforbeholdent indrømme, at ogsaa denne Fortolkning efterlader Modsigelser og andre Mangler i det Kantiske System, og at den hele Sag er af en altfor gennemgribende Vigtighed, til at et saa flygtigt Forsøg kan betragtes som mere end et forvovent Indfald til nærmere Eftertanke. Ikke desto mindre ville vi dog bede Læseren om foreløbig at beholde det i Erindring, medens vi gjenkalde os den transcendentale Dialektiks Bestemmelser; det vil da for en Del vise sig, om det virkelig formaar at sprede den ønskelige Klarhed over dette Kritikens dunkleste Afsnit, og om det virkelig kan afskære al forstyrrende Appel til den praktiske Kritiks Resultater ved selv at indoptage disse organisk i Tankegangen. Til Orientering minde vi endnu blot om, at Kant forefandt Psykologien udstykket i en empirisk og en rationel Disciplin, hvorefter den første udelukkende holdt sig til de psykiske Yttringer, medens den anden tilsyneladende udfandt Sjælens Væsen og godtgjorde dens Immaterialitet, Udødelighed osv. Det er bl. a. mod denne rationelle Sjælelære, at Kant skriver sin «transcendentale Dialektik».²

¹ Der opstaar imidlertid her en Mislighed derved, at vor Forestillingsrække som Medaarsag har en Række objektive Indtryk, der ogsaa maa indvirke paa dens Løb. For saa vidt maa den theoretiske Videnskab ganske vist fortrøste sig til, at den ethiske Følelse kan garantere de abstrakte Kategorier objektiv Gyldighed. At Kant selv har følt Grunden gynte under sig her, ses bl. a. af hans bekjendte Udtalelse, at Forsvaret for Kategoriernes Brug var det Sværeste ved hele hans Kritik (Kr. d. r. V. og Prol., Vorrede). Sml. p. 15.

² Det vil for vort Problems Vedkommende være overflødigt at tage særligt Hensyn til hver enkelt af de to Kritikudgavers Fremstillinger, da Forskjellen mellem dem væsenlig kun bestaar i, at

Det Bedrag — siger han — som den transcendentale Dialektik (og for vort Vedkommende særlig Afsnittet om den rationelle Psykologi) skal afsløre, opstaar derved, at vor Fornuft nødvendigvis naar til visse subjektive Resultater, der med en næsten uimodstaaelig Magt paatrænge sig os som objektive. Saaledes opfatter f. Ex. min Fornuft mig nødvendigvis som et Enkeltsubjekt og nøder mig næsten til at antage, at jeg ogsaa virkelig er det. Men idet den rationelle Sjælelære giver efter for denne Trang, begaar den imidlertid tillige den Paralogisme at slutte fra det enkelte Jegbegreb til en enkelt immateriel Sjælesubstans. Denne Slutning er altsaa urigtig af to Grunde. Thi for det Første er det jo ikke bevisligt, at jeg, fordi Fornuften opfatter mig som et Enkeltsubjekt, saa ogsaa er det. Og for det Andet: Selv om denne Slutning var tilladelig, saa indeholder Fornuften dog kun den ganske abstrakte Bestemmelse Enkeltsubjekt og ikke den konkrete Substanskategori (som Forstanden eller Fornuften + Anskuelsen paa Grund af sin Subjektivering raader over). Jeg erkjender mig i min rene Selvbevidsthed hverken som Fænomen eller som Væsen; thi jeg erkjender mig her slet ikke, men tænker kun mig selv ganske abstrakt. Ved den logiske Analyse af Bestemmelsen Enkeltsubjekt faar jeg derfor ingen metafysiske Sandheder frem. Kunde vi a priori udtale den positive Sætning, at ethvert Enkeltsubjekt er en Enkeltsubstans osv. osv., saa var dermed hele vor Kritik sprængt. Man har alligevel prøvet det i Form af følgende Slutninger:

Hvad der kun kan tænkes som Subjekt, eksisterer ogsaa

Kant i første Udgave af Kritik d. r. V. (ligesom ogsaa i „Prolegomena“ 1783) særlig betoner det Tomme og Usikkre, og i anden Udgave (1787) særlig det Ueberrettigede i Kategoriernes objektive Anvendelse. Vi forklare denne Forskjel deraf, at Kant i Mellemtiden er bleven sig den praktiske Adgang til sine „Fornuftideer“ klarere bevidst og derfor 1787 mere resolut tør afspærre den theoretiske.

som Subjekt eller er Substans. Nu kan et tænkende Væsen kun tænkes som Subjekt. Altsaa er det Substans! Denne Slutning lider imidlertid ligeledes af to slemme Feil. Oversætningen er uholdbar, da den forudsætter Harmoni mellem Tænken og objektiv Væren. Og den næste Sætning er urigtig, idet ethvert Individ vel i sin Selvbevidsthed stedse fornemmer sig selv som Subjekt, men ellers forresten godt kan tænke sig sit Jeg som Resultat eller Egenskab eller Produkt af noget Andet. Slutningen er altsaa falsk; men selv om den var rigtig, selv om vi saaledes uden videre kunde naa fra Begreber til Ting, og selv om Undersætningen var rigtig, saa var dog dermed ingen Indsigt vunden i Sjælens Natur; den kunde endnu baade være en aandelig og en legemlig Substans (Enkeltsubstans); den kunde endnu godt opstaa og forgaa, det Sidste saavel ved en Slags Deling i Henseende til Intensitet som ved fuldstændig Forsvinden; og med Hensyn til det Første, saa er Ingen istand til at modbevise den Antagelse, at Enkeltsubstanser kunne flyde sammen til en ny Enkeltsubstans og at Barnesjælen f. Ex. kan opstaa ved en saadan Forbindelse af Forældrenes Sjæle, medens disse atter erstatte deres Tab ved Assimilation af andre Substanser. Den rene Substansbestemmelse er, som alt bemærket, ganske abstrakt.

Man har imidlertid ligeledes sluttet: Den Ting, hvis Handlen ikke kan anses som et Samværk af mange handlende Ting, er enkelt. Nu er Sjælen eller det tænkende Jeg en saadan Ting. Altsaa Denne Slutning er den rationelle Psykologis Akilles, og den ser unægtelig ogsaa meget lovende ud. At imidlertid Tankens kollektive Enhed umulig kan opstaa af flere samvirkende Substansers kollektive Enhed, er dog ingenlunde umiddelbart indlysende, da det hverken er en identisk eller en medfødt Sætning; og endnu mindre kan den være hentet fra Erfaringen. Ganske vist er mit rene Jegbegreb noget Enkelt, simpelthen fordi det er en aldeles abstrakt Forestilling; men fra den abstrakte

Forestillings Enkelthed gaar det dog ikke an at slutte til Væsenets virkelige Enkelthed. Og vilde vi end tillade os dette, blev vort Udbytte dog kun saare ringe. Thi vi vilde endda ikke kunne afgjøre, om Sjælen f. Ex. var legemlig eller aandelig; ganske vist kan den ikke være Materie i sædvanlig Forstand, forsaavidt denne kun er et Fænomen i vor Bevidsthed. Men at den kunde være lig det Ubekjendte, der ligger til Grund for vor Materieforestilling, er ikke modbevist. Saaledes vilde altsaa ogsaa denne Indsigt være tom.

Man har endvidere sluttet, at da Sjælen er sig sin Identitet bevidst gennem forskellige Tider, saa er den personlig. Heller ikke denne Slutning duer. Identiteten af en sandselig Ting kjendes paa det fænomenale Subjekts Vedvaren i Tiden. Forsaavidt nu al Tid er en af mit Jegs egne Former, er det en simpel Tautologi at slutte, at da Tiden er Jegets Slave, saa er Jeget Tidens Herre. Altsaa: i min egen Bevidsthed er jeg selvfølgelig identisk eller personlig. Men her er Tiden i mig, medens jeg kun af en Anden kan betragtes i Tiden. Og han kan ingenlunde være sikker paa min Identitet. Fordi jeg stedse lyster samme Navn, kan jeg jo godt være et nyt Subjekt, der har optaget det gamles Tanker, ligesom f. Ex. en elastisk Kugle kan meddele en anden sin Bevægelse. Saaledes er altsaa den berømte Slutning fra Bevidsthedens gennemgaaende Enhed til en immateriel substantiel Sjæl ogsaa ganske ugyldig og betyder ikke Andet end det Tautologiske, at Sjælen er identisk, forsaavidt jeg ved Sjælen ikke forstaar Andet end det, jeg har Bevidsthed om og derfor føler Identiteten af. Et Bevis for Sjælens Udødelighed ere vi saaledes ogsaa her meget langt fra.

Ja end ikke det ligeledes meget yndede Argument, at Sjælen er os umiddelbart givet og vis, medens vi kun kjende det Legemlige paa anden Haand, kan bestaa en nærmere

Prøve.¹ Thi forstaar jeg ved det Legemlige den sædvanlige Omverden, saa er denne jo ikke Andet end Summen af alle mine Forestillinger, og disse ere mig umiddelbart visse, ligesom min Jegforestilling er mig umiddelbart vis. Mener jeg derimod med Legemverdenen det Ubekjendte, jeg nødes til at antage som Aarsag til disse Forestillinger, saa er den mig ganske vist ikke umiddelbart givet; thi jeg er ikke engang sikker paa, at den er, endsige at jeg skulde vide, hvorledes den er. Men netop paa samme Maade har jeg hverken theoretisk eller konkret Viden om mit eget Væsen, skjøndt jeg gennem Selvfornemmelsen erkjender mig selv som Fænomen.

Hermed maa det da anses for tilstrækkelig godtgjort, at den rationelle Psykologi har vundet alle sine positive, konkrete Resultater ved lutter Feilslutninger eller Paralogismer. Som positiv Videnskab maa den altsaa forkastes. Derimod kan den levere os visse negative uomstødelige Resultater. Den har saaledes først og fremmest afvist den sædvanlige Materialisme som umulig ved at minde om, at Materien kun er en Forestilling i mig, der altsaa ikke atter kan forklare mig. Men dernæst lærer den endvidere, at ogsaa Spiritualismen [Idealismen] er forhastet, idet den uberettiget hypotetiserer Jegbegrebet, Selvbevidstheden, til en immateriel Sjælesubstans. Og selv om vi ogsaa vilde anerkjende Slutningen fra Jegbegrebet til Sjælesubstansen, faa vi dog ingen Indsigt, da dette sidste Begreb kun er ganske abstrakt. Vi kunne ikke engang afgjøre, om Sjælen er legemlig eller aandelig, da vi slet ikke kjende Forskjel paa det Legemliges og det Aandeliges Væsen, idet Udstrækning osv. jo kun tilhører vor Opfattelse af det Legemlige, og vi end ikke kunne vide, om dette maaske ikke ogsaa kan tænke. At opstille en metafysisk Materialisme, Spiritualisme, Dualisme eller Monisme bliver derfor ligeledes

¹ Ogsaa dette Argument bruger Lotze et andet Sted (Mikrokosmos, 2. Aufl. I, 296).

lutter Forhastelse. Thi allevegne maa vi for at faa konkret Erkjendelse tage Sandsningen tilhjælp; men Sandsningen farver eller viser os kun Fænomener. Den theoretiske Videnskab maa derfor opgive alt Haab om at faa konkret Indsigt i Sjælens Væsen og nøies med ved Erfaringens Haand at studere de psykiske Fænomener. Thi den Omstændighed, at jeg ved praktiske Grunde muligvis kan forvisse mig om, at min Sjæl er selvstændig og udødelig, kan ikke berige den theoretiske Videnskab, der jo maa holde sig til den Benyttelse af Fornuften, som kan garanteres rationelt. Kun negativt og indirekte kan den theoretiske og den praktiske Videnskab hjælpe hinanden, idet den første paaviser, at Muligheden er aaben for, at Sjælen kan have Udødelighed, Frihed og Vexelvirkning med et Legeme, medens den anden godtgjør Uskadeligheden, ja maaske endog, dybere set, Gavnligheden af vor theoretiske Uvidenhed angaaende alle disse Problemer. —

Saaledes lyder i Hovedtrækkene Kants andet vigtige Indlæg i Sjæleproblemet. Vi have tilbage at undersøge, hvorvidt vi ogsaa kunne være enige med ham om det Grundlag, hvorudfra disse Resultater ere vundne. Vi maa altsaa gjenkalde os Indholdet af vort andet Kapitel, erindre, hvorledes vi fandt Aarsagssætningen objektiv gyldig, fordi Menneskeaanden ellers kom i Splid med sig selv og fandt Livet meningsløst, erindre os, hvorledes vi hermed tillige fik Garanti for de abstrakte Bestemmelser Substans og Egenskaber, medens vi med Hensyn til Bestemmelserne Rum og Tid intet turde afgjøre, og medens vi med Fysiken erklærede Farver, Toner osv. alene subjektive. Enhver ser let, at vi ud fra disse Forudsætninger i alt det Væsenligste maa erklære Kants Standpunkt for berettiget. Hans Afvigelse fra os bestaar for det Første deri, at han til en vis Grad betænker sig paa at tilskrive vor Fornufterkjendelse (eller den objektive Brug af Aarsags- og Substansbestemmelserne) theoretisk Gyldighed. Denne Betænkelig-

hed kunne vi af de i Afsnit II anførte Grunde ikke dele, endskjøndt vi, som man vil erindre, indrømme ham, at der her er et ethisk Element i Garantien; og vi finde det derfor fuldt berettiget, naar Kant i første Udgave af Kr. d. r. V. og i Prolegomenerne dog bestandig efter lidt Tøven anerkjender de Resultater, den objektive Brug af Fornuften har ført med sig. Hans anden Afgivelse fra os bestaar deri, at han resolut erklærer Tid og Rum kun subjektive, medens vi fandt det umuligt for Videnskaben foreløbig at kunne give afgjørende Grunde for eller imod disse Formers Objektivitet. Da vi imidlertid saaledes heller ikke ere istand til at erklære det Legemlige udstrakt, bliver ogsaa denne Forskjel temmelig uvæsenlig i Henseende til de reale Følger. Vi nødes til at underskrive alle Kants førnævnte Resultater.

Lad os dernæst sammenholde hans Anskuelser med Lotzes!

Uden Fløitespiller intet Fløitespil! De psykiske Fænomener ere Funktioner, og enhver Funktion maa nødvendigvis have sin Bærer. Forsaavidt vi ved Sjælen forstaa Ophavet til de psykiske Fænomener, maa Sjælen derfor være substantiel. Herom ere Kant og Lotze begge enige. Den anden Mulighed, at hver enkelt Forestilling kunde være et substantielt psykisk Lyn, er altsaa forkastet af dem begge.¹

Og Sjælen er forskjellig fra Hjernen, siger dernæst Lotze; thi det Udstrakte kan ikke tænke. Sjælen maa derfor være et Punkt, og er altsaa immateriel, aandelig.

I dette Ræsonnement, kan Kant slet ikke følge med. Det er nu engang hans Uheld, at der, som han selv udtrykker sig, for ham ofte hæver sig Alper, hvor Andre tro

¹ Da denne Anskuelse, saavidt vi vide, endnu ikke med fuld Bevidsthed er udtalt af nogen videnskabelig Forsker, have ogsaa vi maattet indskrænke os til kun flygtig at berøre den.

at se en banet og magelig Vei.¹ Hvoraf véd man, at Hjernen er udstrakt? vil han først spørge.

Nu, det véd man vel egentlig heller ikke; men den maa jo dog i alle Tilfælde bestaa af en Flerhed af Stofpunkter, da Kategorien Flerhed har objektiv Gyldighed!

Og hvoraf véd man da, vil Kant fortsætte, at denne Flerhed ikke kan danne en kollektiv Enhed, som kunde frembringe Tankens kollektive Enhed?

Fordi en saadan kollektiv Enhed dog kun for en Betragters Øie danner en Enhed, medens vor Selvbevidsthed kræver en virkelig, objektiv Enhed! vil Lotze maaske svare.

Heller ikke dette kan jeg indse! vedbliver Kant. Hvem tør forsikkre mig, at Substanser ikke kunne smelte objektivt sammen, og at enhver Barnesjæl ikke er en saadan frembragt Enhed?

Her vil maaske en anden Idealist velvilligst komme Lotze til Hjælp og indvende: Denne Forklaring duer aldeles ikke! Var Sjælen en saadan Totalitet af Stofpunkter, vilde den jo naturligvis være undergivet det almindelige organiske Stofskifte, og hvad blev der saa af den Bevidsthedens gennemgaaende Enhed, som dog faktisk findes hos ethvert sundt Menneske?

Heller ikke paa denne Indvending mangler Kant Svar. Hvem tør da forsikkre mig om, vilde han sige, at de afgaaende Stofpunkter ikke kunne meddele de tiltrædende deres indre Tilstand, omtrent ligesom en elastisk Kugle kan meddele en anden sin Bevægelse?

Maaske vilde Lotze derpaa anvende sit andet Argument: Den dybe Forskjel mellem de fysiske og de psykiske Fænomener tvinger os til at opgive slige Paralleler og til at antage Sjælen for en ikke frembragt, absolut og aandelig Enhed.

¹ Träume I, I.

Det gjør mig inderlig ondt, svarer Kant; men denne Tale er aldeles sort for mig. Hvorledes skal jeg saa forstaa Barnesjælens Oprindelse? Og selv om denne ogsaa bliver mig tilfredstillende forklaret, og jeg bliver tvungen til at antage Sjælen for en saadan absolut Enkeltsubstans, hvoraf véd jeg saa, at denne er aandelig og ikke legemlig? Hvem kan bevise mig, at ethvert enkelt Stofpunkt ikke kan tænke? Jeg er aldeles villig til at indrømme, at en saadan aandelig Enhed er en høist tiltalende og beroligende Hypothese; jeg indrømmer endog, at jeg selv har stærk Lyst til privat at antage den. Kun det, at den skulde være en videnskabelig godtgjort Sandhed, kan jeg slet ikke indse; thi din Paastand, at Aanden er os umiddelbart givet og vis, er dog vel kun et Argument, der er undsluppet Dig i et ubevogtet Øieblik, hvorfor jeg heller ikke skal spille Tiden med nærmere at dvæle derved. — —

Saaledes er da Lotze, saavidt vi se, fuldstændig gjendreven. Men dermed lader Kant det ingenlunde være nok. Han gjendriver ikke denne eller hin Idealist, men tager Sagen fra Roden af og gjendriver Idealismen in toto som videnskabelig bevist Sandhed. Han paaviser med andre Ord Uundgaaeligheden af vor Uvidenhed.

Al konkret Erkjendelse kræver Anskuelse, siger han; men vor Anskuelse farver eller viser os kun Fænomener. Saasnart vi derfor spørge om Sjælens eller Materiens Væsen, kan Svaret kun blive ganske abstrakt. At Sjælen er en Substans, betyder ikke Andet end, at Sjælen er et Noget, et X. Men paa samme Maade er Materien et Noget, et X. Hvorledes kan vel saa nogensinde noget Menneske med sin menneskelige Erkjendelse afgjøre, om det ene af disse X'er er forskjelligt fra det andet eller ei?

Og dog! Det ene X viser sig udstrakt, det andet X viser sig tænkende for os. Maa de da saa ikke ogsaa være forskjellige i deres Væsen?

Nei det er ingenlunde vist; thi vi maa her først

korrigere for en Parallaxis, som Astronomerne sige, o: vi maa sørge for at komme til at se ens paa begge Objekter. Betragter jeg et andet Menneske, saa ser jeg kun lutter Udstrækning. Alt, hvad jeg kalder hans Tanker, Følelser, Beslutninger, viser sig kun for mig som lutter Muskelbevægelser, som Rynker paa Panden, Smil i Øiet, Bevægelse af Læberne osv. At der bor Tanker i dette Udstrakte, slutter jeg mig til gjennem mangfoldige Mellemlid, ad en lang Omvei. Et vigtigt Led i denne Slutning danner det Faktum, at jeg i mig selv finder Tanker, Følelser osv. Til mig selv har jeg nemlig ligesom en dobbelt Adgang eller Udsigt, en indre og en ydre, og den indre ¹ viser mig en Tidsrække af Tanker, Følelser, Beslutninger osv. Til intet andet Væsen end mig selv har jeg en saadan indre Adgang. Jeg kan derfor ikke afgjøre, hvorvidt ikke alle andre Væsener ogsaa «indvendig» have Tanker, Følelser osv. Kun for Menneskets og Dyrets Vedkommende slutter jeg mig dertil paa Grund af den store Lighed, der i alle ydre Henseender eksisterer mellem mig og disse Væsener. Af lignende Grunde finder jeg det høist usandsynligt, at en Sten skulde have indre Bevidsthedsliv; men at fraskrive den ethvert Differential af Fornemmelse, det formaar jeg i Kraft af videnskabelige Grunde ikke. Og det Samme gælder hvert Stofpunkt i Tilværelsen. Forsaavidt kunde det jo godt være, «at det var et og samme X, der baade viste sig udstrakt og tænkende», eller med andre Ord: Ogsaa Duplicismen er en videnskabelig Mulighed. ² Men det kan

¹ Det er vel sagtens Udtrykket indre, der har fremkaldt den Tro, at jeg i Selvfornemmelsen erkjender mig selv som Væsen. Men „det Indre“ er naturligvis kun et billedligt Udtryk for Væsenet.

² Man kan dog tillige her lægge Mærke til, at Kant ikke, som Lange antager, ved sin Duplicisme særlig har tænkt paa den Form deraf, som mere eller mindre forsætlig giver den mekanisk-fysiske Side Forrangen og opfatter Individet som en mekanisk Automat (Spinozismen og Ny-spinozismen); eiheller paa den modsatte dupli-

desværre ogsaa godt være, at der er to forskellige X'er, og i saa Tilfælde opstaar der atter den Dobbeltmulighed, at det psykiske X kan være legemligt eller aandeligt. Men heller ikke dette vil Mennesket kunne afgjøre, saalænge det beholder sin nuværende menneskelige Erkjendelse; thi Ingen med en saadan Erkjendelse véd eller kan nogensinde faa at vide, hvad Materie eller hvad Aand i sidste Instans er. Det Eneste, vi kunne gjøre for at faa lidt større Klarhed i Sagen, indskrænker sig til, at vi ganske vilkaarlig kunne beslutte: de og de Egenskaber kræver jeg af det, jeg skal kalde aandeligt! Eller vi kunne søge at komme efter, hvad Sprogbrugen, hvad den sædvanlige Bevidsthed forstaar ved Udtrykket Aand, skærpe de vage, forsigtige Grændser efter bedste Skjøn, og derpaa gjentage vort Spørgsmaal: Er Sjælen da et saadant Væsen? — men sikkert kun for paany at indse, at Svaret nødvendigvis maa blive det ubehagelige: Det véd jeg virkelig ikke!

cistiske Ensidighed, hvor Aanden ses som det Væsenlige og Virkelige og Materien reduceres til et Skin (Leibniz's og Lotzes Monader afgive de nærmeste Exempler), men overhovedet paa Dobbeltvæsener, indvendig aandelige og udadtil legemlige.

X.

Du véd det ikke! Og er dette da nu virkelig hele dit Resultat?

Den kritiske Afholdenhed er vanskelig. Vi have alt tidligere søgt at paavise, hvilke stærke Magter der bestandig røre sig i Mennesket og kræve Afslutning — Afslutning for enhver Pris. Vi have ligeledes berørt, hvilke Ulemper for Videnskaben der lettelig kunne følge heraf. Til Slutning derfor endnu engang en kort Begrundelse af den Opfattelse af Begrebet Videnskab, som vi allerede i Indledningen have fremsat!

Den kritiske Afholdenhed er vanskelig. Det vilde derfor ikke i mindste Maade forbause os, om en eller anden spekulativ Aand velvilligst vilde hjælpe os over den paa følgende Maade: Og er dette da nu virkelig ogsaa hele dit Resultat? Eller er der ikke en ringe Ting, Du har glemmt at tage Hensyn til, nemlig Kants abstrakte Sondring mellem det Spekulative og det Empiriske? Og skulde det ikke være paa Grund af denne Sondring, at han fandt det Spekulative saa tomt? Ganske vist er den efterkantiske Romantik et overvundet Stadium. Vi ere ikke Digtere; vi ere Fysiologer! Men vi maa dog virkelig være spekulative Fysiologer, om ikke af anden Grund, saa blot fordi Lotze har beregnet, at de sædvanlige Fysiologers Resultater kun have en gennemsnitlig Levealder af fire Aar. Lad os da prøve at forbinde det Spekulative med

det Empiriske og se, om vi saa ikke faa et ganske anderledes fyldigt og tilfredsstillende Resultat ud!

Uden Fløitespiller intet Fløitespil! De psykiske Funktioner maa altsaa have deres substantielle Grund. Men at denne Grund maa være forskjellig fra Hjernen, lærer Fysiologien os, idet den viser, at der ikke er en nøiagtig Parallelisme mellem Aandslivets Styrke og Hjernens Størrelse eller Sundhed, og idet den ved Flourens's Forsøg med Kuglerne godtgjør, at man kan ødelægge enhversomhelst Del af Hjernen uden Skade for det Psykiske. Altsaa kan Hjernen kun være en «Mellemstation», som allerede Nothnagel meget rigtigt indsaa. Og kan man saaledes experimentere med Kugler i Hjernen uden at skade Sjælen, saa maa denne være immateriel og dermed aandelig. Thi ved Aand forstaar man nu éngang ikke Andet end det Ikke-synlige, Ikke-rumopfyldende, Ikke-modstandsydende, der kan tænke, føle og ville. Vi have saaledes bevist, at Sjælen maa være et substantielt, aandeligt Væsen. Gaa vi lidt videre i Fysiologien, faa vi endnu Mere at vide. Da vi nødvendigvis maa forkaste Kreatianismen og antage, at Sjælen opstaar paa naturlig Maade ved Avlingen, maa den altsaa være en frembragt eller sammensat Enhed, hvortil begge Forældrene have bidraget. Og staar først dette fast, saa følger atter deraf, at den immaterielle Sjæl maa være ndsprungen af Organismens eiendommelige Natur; thi man kan da umulig antage, at de første Mennesker, eller Organismer, om man vil, skulde have vandret om med alle de kommende Slægters Sjæle i sig. Sjælen er altsaa oprunden af Naturen, den konkrete hemmelighedsfulde Natur, som vi endnu saa langt fra have gjennekskuet, at vi tør undre os over denne dens Rigdom. Men Sjælen er tillige et saa høit og vanskeligt Produkt for Naturen, at den først fremkommer, hvor Elementerne ere trufne saa hensigtsmæssig sammen, at de have kunnet frembringe det Produkt, der er Sjælens nødvendige Forudsætning, nemlig Organismen. Det

er derfor urigtigt, ligesom det ogsaa er stik imod alle Kjendsgjæringer med Duplicisterne at antage, at allerede de primitive Elementer ere udrustede med Bevidsthed, eller at antage Bevidstheden for en almindelig Bagside af alt det Værende. Saavel Materiens som Aandens Væsen krænkes ved denne Antagelse, ligesom hele Naturen derved bliver os fremmed, uhensigtsmæssig og i sidste Instans dualistisk. Vor Opfattelse tilintetgjør derimod al Dualisme; Aanden bliver Materiens eget Produkt, og Naturen omfatter dem begge i sin Enhed. Ja selv endnu et Skridt videre kunne vi gaa og hypothetisk svare paa Spørgsmaalet: Men hvorfra kommer da denne hemmelighedsfulde Natur, der begynder som en Taagemasse og efterhaanden organiserer sig til Verdener, som af deres rige Skjød frembringe levende Organismer, Sjæle, Aander? Ganske vist ser Videnskaben mindre klart i hine fjerne Regioner; men ikke desto mindre synes saavel visse Enkeltheder (Taagemassens Fortætning, Rotation, kort sagt den oprindelige levende Kraft) som den almene Betragtning af Naturens gennemgaaende Hensigtsmæssighed at antyde, at dens Elementer maa være frembragte og bæres oppe af en almægtig og alvis Guddom. Ogsaa den anden Mulighed er jo ganske vist tilstede, at disse rige Elementer kunne have frembragt sig selv eller have været der bestandig, hvorved ethvert af dem selv bliver en Gud; men dette er mindre sandsynligt, da vi saa ikke let forstaa, hvorfor de passe saa godt sammen. — Var dette ikke et langt fyldigere Resultat?

Vi ville undersøge det lidt nærmere!

Et sundt og uhildet Menneske har den Anskuelse, at Solen og alle Himmellegerne dreie sig om Jorden! Fra sin Barndom af har han daglig været Øienvidne til dette Fænomen, og hvad hans Sandser daglig have vist ham, har hans sunde Fornuft daglig bekræftet ham Rigtigheden af. Den mægtige uoverskuelige Jord med sine udstrakte Floder og Have maa dog nødvendigvis ligge stille; han

og hans Verden maa dog nødvendigvis i Kraft af Sandsernes og Tankens klare Grunde, i Kraft af Følelsens vel-talende Forsikkringer danne det faste Midtpunkt, hvorum alt det Øvrige maa dreie sig. Fuld af disse Stemninger faar han en Dag fat paa en astronomisk Lærebog og — omvender sig til det kopernikanske System.

Hvorfor omvender han sig?

Ja Svaret er ikke vanskeligt. Det er, fordi Astronomien er en Videnskab, og dette betyder atter det Simple, at den beviser, hvad den udgiver for Sandhed. Heraf følger omvendt, at den kun paastaar, hvad den klart og skarpt har regnet ud, og dette har atter den vigtige lille Følge, at alle Astronomier lære Et og det Samme.

Lad os dernæst anstille et lignende Experiment med den «filosofiske» Literatur!

Lad et sundt og uhildet Menneske, der i Forveien ikke mener det Samme, læse et af den moderne Sensualismes Produkter eller — for ikke at holde os til de slettere Sager — en eller anden af de virkelig dygtige Tænkere, ja selv en eller anden af de allerdygtigste som f. Ex. Lange eller Lotze! Hvad vil saa ske?

Han vil ikke omvende sig! Dette er godtgjort ved Tusinder af Erfaringer!

Dersom han i Forveien ikke mener det Samme, vil han paa utallige Punkter finde Huller i Beviserne, oversprungne Sidemuligheder, tilsnøgne Forudsætninger, aprioriske Fordomme osv. osv., ganske som det er karikeret i vort nysnævnte lille System. Hvis han tidligere særlig har syslet med naturvidenskabelige Sager og ved denne Beskæftigelse faaet Blikket op for, hvilke strenge Fordringer der her i Reglen stilles til den videnskabelige Tænkning, hvis hans videnskabelige Krav ikke er blevet slappet og sløvet ved langvarig Syslen med «filosofisk» Literatur, saa vil han sikkert med et forbauset Smil spørge sig selv: Er dette Videnskab? Det er jo kun en Samling tilslørede,

vage Hypotheser, sammenkittede snart med lidt Sofistik og snart med lidt Lyrik!

Før vi gaa videre, maa vi imidlertid her indskyde den allerede engang gjorte Bemærkning, at denne Letfærdighed i den «filosofiske» Literatur viser stærke Spor til at ville forsvinde. Alt, og navnlig en saa kolossal Forandring, kræver dog selvfølgelig sin Tid, og med den bedste Indsigt og Beslutning alene er det naturligvis ikke paa engang gjort. Vi opstille derfor ikke disse vore Slutningsbemærkninger i den forfængelige Tro at bringe noget Splinternyt til Torvs. Vi have engang for alle erklæret, at vi ikke reformere, men revidere. Men dette betyder, at vi indskrænke os til at undersøge lutter engang fremsatte Tanker, prøve deres Grunde, drage deres Konsekvenser osv. Og vor Opgaves Formulering fører det bl. a. med sig, at vi maa experimentere lidt for at faa Begrebet Videnskab noget nøiere bestemt.

Det tør vel altsaa fastslaas, at der virkelig findes Videnskab, som bestaar af lutter logisk beviste Sandheder, og at denne Videnskab besidder Magt til at forvandle enhver Læser til en Tilhænger.

Det vil endvidere let kunne ses, at vort nys fremsatte lille Karikaturesystem giver sig Udseende af at være saadan Videnskab, men er alt Andet. Vi paastaa hermed ingenting, at dets Indhold er øiensynlig usandt; det tolker tvertimod vore egne personlige Meninger; men det forklæder enhver af disse som en exakt bevist Sandhed og hægter dem dernæst sammen til et tilsyneladende exakt begrundet Hele. Følgen er, at saasnart En læser det, som iforveien mener omtrent det Samme, vil han komme i den Illusion at have faaet Alt bevist. Den, som ikke i Forveien mener det Samme, vil derimod finde det fuldt af Huller og Side-muligheder. Spørgsmaal: Hvad opnaas der altsaa ved den Slags Skinvidenskab?

Man vil maaske her indvende: Men hvortil al denne

Tale? Eller kan Du da ikke indse, at vi selvfølgelig Alle ere ganske enige om, at man, som Dr. Brandes theoretisk lærer, skal holde sin Tro udenfor Videnskaben for ikke at faa halvfjerdsindstyve forskellige Sandheder, men at vi ikke desto mindre Allesammen, som samme Doktor ligeledes lærer os, bestandig mod vor Villie indsmugle den, hvor vi se vort Snit? Det er altsaa slet ikke nogen theoretisk, men en ethisk Ulempe, der her er tilstede.

Ja ganske vist er Ulempen i sidste Instans ethisk, saa vist som Begrebet Selvkritik i sidste Instans er en ethisk Bestemmelse; og for saa vidt er en theoretisk Protest kun af en saare indirekte Nytte. Men det var jo muligt, at denne ethiske Mangel ogsaa havde indvirket forvirrende paa det Theoretiske, og at ialtfald denne Forvirring theoretisk kunde fjernes.

Man har nemlig ogsaa givet Sagen følgende Vending: Det er hoist besynderligt, at Du endnu ikke véd Besked med en saa elementær Sandhed som den, at Astronomien er en «endelig Fagvidenskab», medens Filosofien er «den absolute Videnskab», der ikke blot er absolut med Hensyn til sit Omfang, men ogsaa med Hensyn til sin Methode. Dit Karikatorsystem, som Du kalder det, træffer derfor ingenlunde Sagen; thi at forkaste Sligt er ingenlunde Et med at opgive den absolute, det vil sige: den absolut sikke, den meget mere end exakte Filosofi!

Vi overlade det til Læseren selv at afgjøre, om den menneskelige Lyst til Afslutning ikke her har gjort en glimrende, genial Opdagelse. Om denne Opdagelse er Sandhed eller Illusion, maa vi imidlertid nærmere prøve.

Var den Sandhed, maatte man vel fysiologisk eller psykologisk kunne paavise, hvori dette mystiske Ufeilbarhedsorgan, som skulde skille Filosoferne fra andre Dødelige, bestod. Man har imidlertid hidtil ikke været istand til at paavise et saadant. Endvidere maatte Organet jo have røbet sin Existens ved at producere absolut Sandhed.

De mest modsatte filosofiske Systemer have imidlertid til Dato afløst hverandre med rivende Fart. Eller ét af disse maatte have bevist sin Sandhed ved at kunne tvinge Enhver til at bøie Knæ. Men et saadant kjendes ikke. Man ser altsaa, at det er vanskeligt at finde Forskjel mellem vort Paradigma og en Mangfoldighed af de virkelige Systemer. Det turde vel altsaa ikke være overilet at drage den simple Slutning: De filosofiske Systemers Fuldstændighed staar sædvanligvis i ligefrem Forhold til Arbeidets Upaalidelighed.

Men selv om man har indset denne naturlige Sandhed, er Maalet endnu langt fra naaet. Afslutningslysten har endnu flere Indvendinger at gjøre:

Jeg indrømmer, siger den, at det var en skøn Illusion, dette med Filosofiens absolute Sikkerhed; jeg nødes ved nærmere Eftertanke til at underskrive dine haarde Ord, at Omfanget forholder sig omvendt som Paalideligheden. Men én Ting har Du dog ganske overset, ja underlig nok slet ikke nævnt i hele din Bog, nemlig Selvets Enhed og Fordring paa Enhed i sin Erkjendelse. Filosofien er netop den Videnskab, som respekterer denne Enhedsfordring; men uden Helhed ingen Enhed! Filosofien maa derfor i Modsætning til de «endelige» Videnskaber først og fremmest se at blive færdig, selv om det maa ske paa Exakthedens Bekostning!

For at kunne svare paa denne Indvending bliver det nødvendigt først at spørge Selvet, om det kun slet og ret fordrer et afsluttet System, eller om det ogsaa fordrer dette trykt og udgivet under videnskabelig Titel. Skulde det da vise sig, at Selvet ingenlunde er saa fordringsfuldt, se vi ikke rettere, end at der paa følgende Forslag kun kan gives ét Svar: Er det da saa ikke rigtigst, at vi for ikke at komme i Miskredit hos de andre, virkelige Videnskaber, samle den lille Sum af filosofiske Paastande, som kan garanteres exakt, og som vi derfor

kunne tvinge Alle til at hylde, omgive denne Kjærne med det fornødne Forraad af sunde og frugtbare Hypoteser, dog vel at mærke stedse i aabenlys Hypotesedragt, og derpaa erklære dette for den filosofiske Videnskab; hvori-
mod den store Rest af ubeviste Paastande, subjektive Forsikringer, personlige Overbevisninger osv. osv. erklæres for ikke at være objektiv Videnskab, men personlig, subjektiv Livsanskuelse? Dette forringer jo aldeles ikke disse Paastandes Værdi! Videnskab og Livsanskuelse ere jo, som Enhver véd, begge lige nødvendige, og den ene af dem kan paa ingen Maade erstatte den anden.

Heller ikke hermed ere vi imidlertid færdige. Endnu kunde man indvende: Men nu den saakaldte «praktiske Videnskab»? ¹ Er den da ikke berettiget, og afgiver den da f. Ex. ikke et ethisk Bevis for Sjælens Existens?

Lad os prøve det! Først og fremmest maa det da slaas fast, at Videnskab er Videnskab, det vil sige: logisk begrundet Sandhed, Sandhed med Evne til at kunne tvinge enhver Læser til at blive Tilhænger. Nu har ganske vist «den Enkelte» i sit Hjerte et ethisk eller et praktisk, slaaende Bevis — den Kristne for Sjælens immaterielle Existens og Udødelighed, og Materialisten for Sjælens Identitet med Hjernen. Men afset fra, at Beviserne her gaa i modsat Retning, saa er der tillige den Eiendommelighed ved det praktiske Bevis, at det ikke som det theoretiske er transportabelt eller som en Vexel lyder paa Ihænde-
veren, men at det er som en Blomst, der ikke taaler at flyttes, som en Blomst, der vel udsender sin Duft endnu et Øieblik, efter at den er plukket, men derpaa sygner hen og dør. Man har derfor ingensinde havt større Ret, end naar man paa dette Omraade først og fremmest har betonet Kategorien «den Enkelte». At nu et Antal saa-

¹ Læseren ser nok, at vi ved dette Udtryk ikke forstaa f. Ex. en rationel Ethik, en Nyttemoral eller deslige; alt Sligt falder efter vor Opfattelse ind under den theoretiske eller egenlige Videnskab.

danne Enkelte kunne slutte sig sammen og danne f. Ex. en kristelig eller en materialistisk Menighed, er sikkert nok. De kunne dernæst sige til hverandre: Lad os prøve at bygge rationelt videre ud fra vor fælles Tro som Forudsætning! Hvorvidt et saadant Byggeforetagende bliver muligt, ønskeligt og af mindste Betydning eller ei, vil, som man ser, bl. a. afhænge af Grundens Styrke og Beskaffenhed, men er overflødigt for os her at undersøge. Thi en saadan Disciplin, som vi, forsaavidt den virkelig bevæger sig logisk fremad, gjerne med S. Kierkegaard kunne kalde «en Videnskab indenfor en Transcendens» (eller en stærk Forudsætning),¹ vil dog i heldigste Tilfælde theoretisk set kun kunne betegnes som en storartet og dristig Hypothese, der først, naar den har godtgjort sin Enemulighed ved fuldstændig tilfredsstillende og langt bedre end alle Rivaler at kunne magte alle vedkommende Kjendsgjerninger, tør indlemmes i den almene Videnskab og her optræde som Udgangspunkt for Beviser.

Endnu en Indvending kunne vi tænke os mulig. Historikeren kunde optræde og sige: Det Hele, Du vil, er altsaa dette, at Videnskaben skal være exakt eller bestandig give klare og skarpe Beviser for, hvad den siger. Men tør Du nu ogsaa vedkjende Dig Følgerne og udelukke Historien fra Videnskabernes Kreds? Thi jeg er virkelig ikke istand til exakt at bevise, at Sokrates blev født i Aaret 469, eller at han overhovedet har levet; og selv

¹ Men til denne Kategori henregne vi ogsaa Kants Kritik der praktischen Vernunft, fordi „det kategoriske Imperativ“, naar det aksl kunne bære de tre Postulater: Frihed, Udødelighed og Gud, nødvendigvis maa opfattes som en særdeles konkret ethisk Følelse, der ingenlunde findes i ethvert normalt Menneske, nødvendigvis maa opfattes som noget langt Konkretere end det rationelle Bud: Handl alment! som ogsaa Nyttemoralen kan naa. Her er altsaa en Transcendens foruden den af os engang for alle antagne Forudsætning: Harmonien mellem Tænken og Væren.

om dette end er uhyre sandsynligt og en Mængde andre historiske Data ligeledes, saa vilde jeg dog blive nødt til at banlyse al Udviklingsgang og Sammenhæng af min Fremstilling, hvis jeg ikke allevegne havde Lov til at indskyde Gisninger og Gætninger.

Vi svare hertil, at skjøndt vi fuldstændig vedkjende os den Paastand, at Exakthed skal være Videnskabens sidste Maal og inderste Kjendetegn, saa er det dog ingenlunde vor Paastand, at Videnskaben udelukkende skal bestaa af exakt begrundede Sandheder. Tvertimod have vi fra Først af fremhævet, at ingen Videnskab er mulig uden Hypoteser; vi have fremhævet, at Videnskaben skal omgive sin faste Kærne af exakt begrundede Sandheder med et fornødent Forraad af sunde og frugtbare Hypoteser. Men deri bestaar den Forandring, vi kræve som en absolut Nødvendighed, at Hypotesen stedse skal vise sig i Hypotesens Dragt og ikke forklæde sig som en bevist Sandhed. Saasnart denne lille, men væsenlige Tilføjelse ikke overspringes, vil Historikeren ingenlunde kunne anklage os for onde Hensigter.

Vilde nu Nogen spørge: Og anser Du da nu dit eget Skrift for et Exempel paa Videnskabelighed i den her nævnte Betydning? saa ser man let, at Svaret ifølge det Foregaaende nødvendigvis maatte lyde: Nei ingenlunde! Thi for det Første er den nys beskrevne Videnskabelighed jo Idealet, og jeg derimod saavel som ethvert andet Menneske undergivet alle de Ulemper, vi i Løbet af vore Undersøgelser have opdaget som forstyrrende Fjender af denne ideale Videnskabelighed. Og for det Andet kommer hertil endnu den særlige uheldige Omstændighed, at Filosofien først nu er ifærd med at arbeide sig ud af den omtalte tidligere saa eneraadende, ja endog kanoniserede Upaalidelighed, hvoraf følger, at Enhver, som har fordybet sig i den filosofiske Literatur, i høiere eller ringere Grad har mistet den sande Maalestok for videnskabelig Paalidelighed og Nøiagtighed.

Det er allerede af disse Grunde mere end sandsynligt, at der ogsaa i nærværende Skrift vil findes uberettigede Forudsætninger, oversprungne Muligheder, upaalidelig Beviser osv. osv., og vor Tro paa dets Berettigelse maa fornemmelig hvile paa vor personlige Overbevisning om, at dets Hovedresultater have faaet deres nøiagtige Begrundelse, eller at vi virkelig have videnskabelig godtgjort, at den materialistiske, den duplicistiske og den idealistiske Theori om Sjælen ere lutter ubeviste Hypotheser, og at den sidste ganske vist har noget større Sandsynlighed for sig end de to andre, men at dog ogsaa den er ubevist, og at vort sidste Resultat derfor maa blive dette: Hvad Sjælen er, eller om der overhovedet eksisterer en relativ selvstændig Sjæl, véd Videnskaben endnu ikke!

Til Slutning endnu kun dette:

Skulde Nogen føle sig vemodig stemt eller maaske endog forarget over dette Resultat, saa betænke han dog først endnu engang, om der overhovedet kan gives et mere uskyldigt Resultat end det lille ubetydelige: Jeg véd det ikke! Og dernæst betænke han, om der overhovedet kan gives et eneste andet lige saa gunstigt; thi ogsaa dette turde være tvivlsomt. Vilde En og Anden mene, at det dog havde været nok saa godt, om vi havde været istand til at bevise Sjælens Existens som immateriel og udødelig og derved bidraget til at støtte den for Tiden fra alle Kanter saa haardt angrebne Kristendom, saa overser han jo rent, at det tvertimod vilde være aldeles ude med en Religion, der erklærer sig for Alle og opstiller Troen som sin Fordring, saasnart dens Sætninger fra nu af lode sig rationelt godtgjøre for den, der har Raad til at købe Beviserne og Tid til at sætte sig ind i deres Tankegang, medens den Fattige og Ufilosofiske og hele den tidligere Slægt ikke kunde nyde denne Fordel. Eller vilde en Anden mene, at det dog havde været nok saa godt, om vi havde været istand til at slaa Materialismens Dogme fast

og derved styrket denne «den eneste sunde og tidssvarende Lære», saa overser han rent, at det dog i den materialistiske Leir, som alle vegne, er Troen, der flytter Bjerge, Troen, der vækker den levende Begeistring og fremkalder den faste Enighed, og at saasnart Materialismen ikke længer var en lidenskabelig Trosbekjendelse, men en videnskabelig Læresætning, saa var dermed al Forgyldningen, som blæst af den i et Nu. — Hverken Skade eller Gavn ere vi saaledes istand til at bringe med vort Resultat; at speide efter Frugter er forgæves; vi have kun tilbage med Digteren at udbryde:

Wer um die Göttin freit, suche in ihr nicht das Weib !

Rettelser.

- Side 6, Lin. 7. Swedenborg læs Svedenborg.
— 22 — 16 og 25. Fichte l. J. G. Fichte.
— 27 — 15. Urforældre.“¹ l. Urforældre.“¹¹
— 51 — 13 nedenfra. og l. og en Elefanthjerne.
— 53 — 1. Nervemasse.“ l. Nervemasse.“¹
— 53 — 8. 617 og 620 l. 552.
— 73 — 11 nedenfra. dens l. deres.
— 90 — 1. Maade² l. Maade¹.
— 130 — 4 nedenfra }
— 131 — 21. } Bröchner l. Brøchner.
-

Relevier

Side A. Lin. 7.	2	Swedishborg, den 24. April.
16 og 25. Riebt 1. 5. Riebt	3	
15. Riebt 1. 5. Riebt	4	
18. Riebt 1. 5. Riebt	5	
18. Riebt 1. 5. Riebt	6	
18. Riebt 1. 5. Riebt	7	
18. Riebt 1. 5. Riebt	8	
18. Riebt 1. 5. Riebt	9	
18. Riebt 1. 5. Riebt	10	
18. Riebt 1. 5. Riebt	11	
18. Riebt 1. 5. Riebt	12	
18. Riebt 1. 5. Riebt	13	
18. Riebt 1. 5. Riebt	14	
18. Riebt 1. 5. Riebt	15	
18. Riebt 1. 5. Riebt	16	
18. Riebt 1. 5. Riebt	17	
18. Riebt 1. 5. Riebt	18	
18. Riebt 1. 5. Riebt	19	
18. Riebt 1. 5. Riebt	20	
18. Riebt 1. 5. Riebt	21	
18. Riebt 1. 5. Riebt	22	
18. Riebt 1. 5. Riebt	23	
18. Riebt 1. 5. Riebt	24	
18. Riebt 1. 5. Riebt	25	
18. Riebt 1. 5. Riebt	26	
18. Riebt 1. 5. Riebt	27	
18. Riebt 1. 5. Riebt	28	
18. Riebt 1. 5. Riebt	29	
18. Riebt 1. 5. Riebt	30	
18. Riebt 1. 5. Riebt	31	
18. Riebt 1. 5. Riebt	32	
18. Riebt 1. 5. Riebt	33	
18. Riebt 1. 5. Riebt	34	
18. Riebt 1. 5. Riebt	35	
18. Riebt 1. 5. Riebt	36	
18. Riebt 1. 5. Riebt	37	
18. Riebt 1. 5. Riebt	38	
18. Riebt 1. 5. Riebt	39	
18. Riebt 1. 5. Riebt	40	
18. Riebt 1. 5. Riebt	41	
18. Riebt 1. 5. Riebt	42	
18. Riebt 1. 5. Riebt	43	
18. Riebt 1. 5. Riebt	44	
18. Riebt 1. 5. Riebt	45	
18. Riebt 1. 5. Riebt	46	
18. Riebt 1. 5. Riebt	47	
18. Riebt 1. 5. Riebt	48	
18. Riebt 1. 5. Riebt	49	
18. Riebt 1. 5. Riebt	50	
18. Riebt 1. 5. Riebt	51	
18. Riebt 1. 5. Riebt	52	
18. Riebt 1. 5. Riebt	53	
18. Riebt 1. 5. Riebt	54	
18. Riebt 1. 5. Riebt	55	
18. Riebt 1. 5. Riebt	56	
18. Riebt 1. 5. Riebt	57	
18. Riebt 1. 5. Riebt	58	
18. Riebt 1. 5. Riebt	59	
18. Riebt 1. 5. Riebt	60	
18. Riebt 1. 5. Riebt	61	
18. Riebt 1. 5. Riebt	62	
18. Riebt 1. 5. Riebt	63	
18. Riebt 1. 5. Riebt	64	
18. Riebt 1. 5. Riebt	65	
18. Riebt 1. 5. Riebt	66	
18. Riebt 1. 5. Riebt	67	
18. Riebt 1. 5. Riebt	68	
18. Riebt 1. 5. Riebt	69	
18. Riebt 1. 5. Riebt	70	
18. Riebt 1. 5. Riebt	71	
18. Riebt 1. 5. Riebt	72	
18. Riebt 1. 5. Riebt	73	
18. Riebt 1. 5. Riebt	74	
18. Riebt 1. 5. Riebt	75	
18. Riebt 1. 5. Riebt	76	
18. Riebt 1. 5. Riebt	77	
18. Riebt 1. 5. Riebt	78	
18. Riebt 1. 5. Riebt	79	
18. Riebt 1. 5. Riebt	80	
18. Riebt 1. 5. Riebt	81	
18. Riebt 1. 5. Riebt	82	
18. Riebt 1. 5. Riebt	83	
18. Riebt 1. 5. Riebt	84	
18. Riebt 1. 5. Riebt	85	
18. Riebt 1. 5. Riebt	86	
18. Riebt 1. 5. Riebt	87	
18. Riebt 1. 5. Riebt	88	
18. Riebt 1. 5. Riebt	89	
18. Riebt 1. 5. Riebt	90	
18. Riebt 1. 5. Riebt	91	
18. Riebt 1. 5. Riebt	92	
18. Riebt 1. 5. Riebt	93	
18. Riebt 1. 5. Riebt	94	
18. Riebt 1. 5. Riebt	95	
18. Riebt 1. 5. Riebt	96	
18. Riebt 1. 5. Riebt	97	
18. Riebt 1. 5. Riebt	98	
18. Riebt 1. 5. Riebt	99	
18. Riebt 1. 5. Riebt	100	

